

Α. ΔΙΟΜΗΔΟΥΣ ΚΥΡΙΑΚΟΥ

Καθηγητοῦ τῆς Θεολογίας ἐν τῷ Ἐθνικῷ Πανεπιστημίῳ.

ΣΤΟΙΧΕΙΩΔΗΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΗ ΙΣΤΟΡΙΑ

ΠΡΟΣ ΧΡΗΣΙΝ ΤΩΝ ΓΥΜΝΑΣΙΩΝ

Ἐγκριθεῖσα κατὰ τὸν ΓΣΑ νόμον ἐν τῷ διαγωνισμῷ
τῶν διδακτικῶν βιβλίων.

Ἐγκριζομένη καὶ ὑπὸ τῆς Ἱερᾶς Συνόδου.

ΕΚΔΟΣΙΣ ΠΕΜΠΤΗ

Ἄοιθμὸς ἄδειας κυκλοφορίας	598
	1-6-23.
Τιμᾶται μετὰ τοῦ βιβλιοσήμου καὶ φόρου Ἀναγκαστικοῦ Δανείου . . .	Δρ. 10,60
Τιμὴ βιβλιοσήμου	> 4,10
Πρόσθετος φόρος Ἀναγκ. Δανείου >	0,40

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ

ΒΙΒΛΙΟΠΩΛΕΙΟΝ ΙΩΑΝΝΟΥ Ν. ΣΙΔΕΡΗ

46 ΟΔΟΣ ΣΤΑΔΙΟΥ ΜΕΓΑΡΩΝ ΑΡΣΑΚΕΙΟΥ

1923

Α. ΔΙΟΜΗΔΟΥΣ ΚΥΡΙΑΚΟΥ

Καθηγητοῦ τῆς Θεολογίας ἐν τῷ Ἐθνικῷ Πανεπιστημίῳ.

ΣΤΟΙΧΕΙΩΔΗΣ
ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΗ ΙΣΤΟΡΙΑ

ΠΡΟΣ ΧΡΗΣΙΝ ΤΩΝ ΓΥΜΝΑΣΙΩΝ

*Ἐγκριθεῖσα κατὰ τὸν ΓΣΑ' νόμον ἐν τῷ διαγωνισμῷ
τῶν διδακτικῶν βιβλίων.*

Ἐγκειρισμένη καὶ ὑπὸ τῆς Ἱερᾶς Συνόδου.

ΕΚΔΟΣΙΣ ΠΕΜΠΤΗ

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ
ΒΙΒΛΙΟΠΩΛΕΙΟΝ ΙΩΑΝΝΟΥ ΣΙΔΕΡΗ

46 — ΟΔΟΣ ΣΤΑΔΙΟΥ — 46 (Μέγαρον Ἀρσακείου)

1923

18779

ΑΔΕΛΦΟΤΗΤΑ ΚΥΡΙΑ

ΣΤΟΙΧΕΙΑ

ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΗ ΙΣΤΟΡΙΑ

ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗ ΕΡΕΥΝΑ

Η μελέτη της Ιστορίας της Εκκλησίας είναι
μια σημαντική πτυχή της ιστορίας της ανθρωπότητας
και της κοινωνίας.

ΕΚΔΟΣΕΙΣ

ΕΝ ΔΕΛΦΙΣ

ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΟ ΚΕΝΤΡΟ

ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΟ ΚΕΝΤΡΟ

ΩΔΗΣ ΙΚΗ ΙΣΤΟΡΙΑ

ΕΙΣ ΑΓΩΓΗ

§ 1.

Τί είναι Ἐκκλησία καὶ τί Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία ;

Ἐκκλησία σημαίνει κυρίως συνάθροισιν, ἄθροισμα. Χριστιανικὴ δὲ ἐκκλησία εἶναι τὸ ἄθροισμα τῶν εἰς Χριστὸν ὡς σωτήρα αὐτῶν πιστευόντων ἢ τὸ σύνολον τῶν ἀναγνωριζόντων αὐτὸν ὡς ἀρχηγὸν τῆς θρησκείας των. Ἐκκλησιαστικὴ δὲ Ἱστορία εἶναι ἡ ἱστορία τῆς χριστιανικῆς ταύτης Ἐκκλησίας, ἤτοι ἡ ἐκθεσις τῆς ἰδρύσεως, ἐξαπλώσεως, ἀναπτύξεως καὶ ἐν γένει τοῦ βίου τῆς Ἐκκλησίας ἀπὸ τῆς ἰδρύσεως αὐτῆς μέχρι τῶν ἡμερῶν ἡμῶν. Ἡ Ἐκκλησιαστικὴ δηλ. Ἱστορία ἐξετάζει πῶς ὁ Κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστὸς κηρύξας τὴν θρησκείαν του καὶ δι' αὐτῆς προσελκύσας περὶ ἑαυτὸν μαθητὰς ἵδρυσε τὴν Ἐκκλησίαν· πῶς οἱ μαθηταὶ του διέδωκαν τὴν διδασκαλίαν του, ἥτις ἔπειτα ὀλίγον κατ' ὀλίγον ἐξέπλωθη, ὅπου σήμερον βλέπομεν αὐτὴν διαδεδομένην· πῶς ἡ χριστιανικὴ διδασκαλία ἀνεπτύχθη ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ· ποια αἰρέσεις ὡς ἐκ τούτου προήλθον καὶ πῶς οἱ χριστιανοὶ ἐχωρίσθησαν εἰς τοσαύτας διακεκρυμένας ἐκκλησίας, ὅσας σήμερον βλέπομεν·

ποιοί επίσημοι ἐκκλησιαστικοὶ συγγραφεῖς ἀνεφανήσαν κατὰ διαφόρους ἐποχάς· πῶς ἐγένετο ἡ διοίκησις τῆς Ἐκκλησίας ἐν τοῖς ἀρχαιστάτοις χρόνοις καὶ ποίως μεταβολὰς κατὰ μικρὸν ὑπέστη τὸ ἐκκλησιαστικὸν πολιτεῦμα· πῶς ἤρχισε νὰ ἀναπτύσσεται ἡ χριστιανικὴ λατρεία καὶ πῶς σήμερον ἔχει ἐν ταῖς διαφόροις ἐκκλησιαίς· τέλος ὅποια ἦσαν τὰ ἔθνη τῶν χριστιανῶν κατὰ διαφόρους ἐποχάς. Τὴν Ἐκκλησιαστικὴν Ἱστορίαν διαιροῦμεν εἰς τέσσαρας περιόδους· Α') εἰς τὴν Ἱστορίαν τῆς Ἐκκλησίας ἀπὸ τῆς ἰδρύσεως αὐτῆς μέχρι τοῦ μεγάλου Κωνσταντίνου (1—323)· Β') ἀπὸ τοῦ μεγάλου Κωνσταντίνου μέχρι τοῦ σχίσματος μεταξύ ἀνατολικῆς καὶ δυτικῆς ἐκκλησίας (323—867)· Γ') ἀπὸ τοῦ σχίσματος μέχρι τῆς ἀλώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως (867—1453)· καὶ Δ') ἀπὸ τῆς ἀλώσεως μέχρι τῶν καθ' ἡμᾶς χρόνων (1453—1919).

ΠΕΡΙΟΔΟΣ Α'.

ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ ΑΠΟ ΤΗΣ ΙΔΡΥΣΕΩΣ ΑΥΤΗΣ
ΜΕΧΡΙ ΤΟΥ ΜΕΓΑΛΟΥ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ (1-323 Μ. Χ.)

§ 2.

Τίς ἦτο ἡ θρησκεία καὶ ἠθικὴ κατάστασις τοῦ κόσμου κατὰ τοὺς χρόνους τῆς ἐμφανίσεως τοῦ χριστιανισμοῦ;

Κατὰ τοὺς χρόνους τῆς ἐμφανίσεως τοῦ χριστιανισμοῦ τὸ μεγαλύτερον μέρος τοῦ τότε γνωστοῦ κόσμου περιλαμβάνετο ἐν τῷ ρωμαϊκῷ κράτει, ἡ δὲ ἑλληνικὴ γλῶσσα μετὰ τῆς ἑλληνικῆς φιλολογίας ἦτο πανταχοῦ σχεδὸν διαδεδομένη. Ἡ ἠθικὴ καὶ θρη-

σκευτική κατάσταση των εθνών ήτο οίκτρά. Αί εθνικά θρησκείαι και καθ' έαυτάς θεωρούμεναι, ως θεοποιούσαι τήν κτίσιν και διδάσκουσαι τήν λατρείαν τούτης αντί του κτίσαντος και ως αποδίδουσαι τοίς θεοίς άτελείας και ανθρώπινα πάθη, ήσαν δικαιοστροφής φανερά τής θρησκευτικής συνειδήσεως του ανθρώπου, αποπλο- νησις μεγάλη, ήτις επακόλουθον είχε τήν ήθικήν εξαχρείωσιν των ανθρώπων· διότι κατά τās έννοιās, άς έχει τις περί θεού, μορφώνει και τās ήθικās αυτού έννοιās. "Όταν λατρεύη τις θεούς διεφθαρμένους, δέν δύναται νά είναι αυτός ήθικός. Τά δια τής μυθολογίας αποδιδόμενα έγκλήματα εις τους θεούς εξήγγιζοντο τρι- πον τινά εις τά όμματα των ανθρώπων και έθεωρούντο ως έπιτε- τραμμένα. Γιαούται ήσαν και αύται αί θρησκείαι των Έλλήνων και των Ρωμαίων, των μάλλον πεπολιτισμένων εκ των εθνικών λαών, ούς άλλως δικαίως διέ τήν φιλολογίαν αυτών και τήν τέχνην ως κλασικούς θαυμάζομεν. Αί εθνικά θρησκείαι, αποδαλοῦσαι εἴ τι καλόν αρχικώς εκέκτηντο, είχαν κατά τους χρόνους τής εμφάνι- σεως του Χριστιανισμού εις τον ύπατον βαθμόν διαφθορή, απόσ- παρά τοίς Ρωμαίοις π. χ. και αυτοί οί αυτοκράτορες τής Ρώμης, άνθρωποι άκολαστότατοι, έτιμῶντο μετά τον θάνατόν των ως θεοί. Τήν διαφθοράν των εθνικών λαών κατά τήν εποχήν τούτην αποδει- κνύουσι πρό πάντων τά συνήθη πρός τέρφιν του λαού διδόμενα θεά- ματα των μονομαχιών και θηριομαχιών εν τοίς άμφιθεάτροις, εν οίς χιλιάδες πολλάκις ανθρώπων καταδίκων, δούλων ή αιχμαλώ- των, άνηλεώς κατεσφάζοντο ή κατεσπαράσσοντο, ή άθλία καταστά- σεις των δούλων και ή ανήκουστος έκλυσις των ίερών οικογενεια- κών δεσμών, ήτις επήνεγκε τον εξευτελισμόν τής γυναικός. Ένώ δέ οί λαοί έτέλουν εν τή παχυλή τούτη δεισιδαιμονία και φοδερή ανηθικότητι, οί πεπαιδευμένοι ή ήπίστον και ήδιαφόρον περί τής θρησκείας και τής ήθικής των λαών ή άιεζήτουν καθαρωτέραν τινά αλήθειαν. Πολλοί των φιλοσόφων τούτων και μάλιστα ο Περσαγό- ρας, ο Σωκράτης, ο Πλάτων, ο Άριστοτέλης και οί Στωϊκοί άνο- φώθηζαν εις πολλές καθαράς έννοιās περί Θεού, ψυχής και άθανα- σίας, περί αυτών δηλ. των βάσεων τής θρησκείας και τής ήθικής, και έπολέμησαν τήν πολυθεϊάν και τους μύθους αούτης, άλλ' αί

ιδέαι αὐτῶν, μείνασαι κτῆμα ὀλίγων τινῶν μόνον πεπαιδευμένων ἀνδρῶν, δὲν ἡδυνήθησαν ν' ἀναμορφώσωσι θρησκευτικῶς καὶ ἠθικῶς τὴν ἀρχαίαν κοινωνίαν. Ἡ ἀνάπλασις αὕτη, ἡ σωτηρία, ἐμελλε νὰ προέλθῃ ἄλλοθεν. Ὅπως δὲ ἴσως ὅμως οἱ Ἕλληνες φιλόσοφοι προητοίμασαν μεταξὺ τῶν ἐθνικῶν τὴν διάδοσιν τοῦ χριστιανισμοῦ, διὰ τοῦ κατὰ τῆς πολυθεΐας πολέμου των. Καθὼς ἐν γένει δύναται τις νὰ εἴπῃ, ὅτι ἡ ἑλληνικὴ παιδεία καὶ γλῶσσα ἐχρησίμευσε μετὰ τὴν ἐπικράτησιν τοῦ χριστιανισμοῦ, διότι διὰ τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης διευτυπώθησαν αἱ χριστιανικαὶ ἰδέαι καὶ, ἐπειδὴ ἡ γλῶσσα αὕτη κατὰ τοὺς χρόνους τῆς ἐμφανίσεως τοῦ χριστιανισμοῦ ἦτο γνωστὴ καθ' ὅλον τὸν τότε πεπολιτισμένον κόσμον, τῆς ἰδέας αὐτῆς τοῦτο πολὺ τὴν ἐξάπλωσιν τῆς νέας θρησκείας.

Οἱ Ἰουδαῖοι ἐξείρεσιν ἀποτελοῦντες εὐρίσκοντο εἰς καλυτέραν κατάστασιν ὑπὸ ἠθικὴν καὶ θρησκευτικὴν ἐποψίν. Παρ' αὐτοῖς εἶχεν ἀναλάβῃ τῆς θεογνωσίας τὸ φῶς· διότι διὰ τοῦ Μωϋσέως καὶ τῶν ἄλλων ἱερῶν καὶ θεοπνεύστων προφητῶν εἶχον διδαχθῆναι τὴν θρησκείαν τοῦ ἐνός καὶ μόνου ἀληθινοῦ Θεοῦ. Ἀλλ' ἡ μωσαϊκὴ θρησκεία δὲν ἦτο τελεία ἀποκάλυψις τῆς θρησκευτικῆς ἀληθείας· ἦτο μόνον προπαρασκευὴ εἰς τὴν μέλλουσαν νὰ ἀναφανῆ τελείαν θρησκείαν τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ, ὃν προκατήγγειλαν οἱ προφῆται. Ἐντεῦθεν αἱ ἐλλείψεις τῆς θρησκείας τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης, ἰδίως ἡ παρ' αὐτῇ ἰδέα τοῦ Θεοῦ ὡς Θεοῦ μόνου τῶν Ἰσραηλιτῶν καὶ ὡς κυρίου, ὃν πρέπει ὡς δούλος ὁ ἄνθρωπος νὰ φοβῆται, αἱ ὑπερυστηραὶ αὐτῆς διατάξεις καὶ ἡ ὕλική δι' αἱματηρῶν θυσιῶν τελουμένη λατρεία αὐτῆς. Καθὼς δὲ αἱ ἐθνικαὶ, οὕτω καὶ ἡ μωσαϊκὴ θρησκεία ἐτέλει κατὰ τοὺς χρόνους τῆς ἐμφανίσεως τοῦ χριστιανισμοῦ ἐν παρακμῇ, διαφθαρεῖσα καὶ παραμορφωθείσα παρὰ τῶν διδασκάλων τοῦ Ἰουδαϊκοῦ λαοῦ, τῶν Φαρισαίων, διὰ νέων προσθηκῶν καὶ ἐξηγήσεων. Ὅπως δὲ ἴσως ὅμως καὶ ἡ Ἰουδαϊκὴ θρησκεία, παρὰ πάσας τὰς ἐλλείψεις τῆς ὑπῆρξεν ἀναγκαία προπαρασκευὴ παρὰ τῇ Ἰσραὴλ πρὸς παραδοχὴν τοῦ χριστιανισμοῦ, καὶ παρὰ τοῖς ἐθνικοῖς δὲ, παρ' οἷς ἦσαν οἱ Ἰουδαῖοι διεσπαρμένοι, διὰ τῆς ὑπ' αὐτῆς διαδόσεως τῆς πίστεως εἰς τὸν ἕνα ἀληθινὸν Θεόν, ἤνοιξε τὴν ὁδὸν εἰς τὸν χριστιανισμόν. Ὅπως εἶχεν ὁ κόσμος ἠθικῶς καὶ θρησκευτι-

κως, ὅτε, ἐλθόντος τοῦ πληρώματος τοῦ χρόνου, ἐπεφάνη ὁ Σωτῆρ, ὁ Κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστός, ἵνα ἰδρῦσῃ τὴν ἀληθῆ θρησκείαν, ἧτις ἔμελλε διαδιδομένη εἰς τὸν κόσμον νὰ ἀναγεννήσῃ θρησκευτικῶς καὶ ἠθικῶς αὐτόν.

§ 3. α'.

**Πῶς ἰδρῦθη ἡ χριστιανικὴ Ἐκκλησία καὶ ποῦ
 διεδόθη τὸ πρῶτον; Διδασκαλία τοῦ Κυρίου
 ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ.**

Ἡ Ἐκκλησία ἰδρῦθη ὑπὸ τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, ὅστις κατὰ τὴν Γραφὴν ἐγεννήθη ἐκ Πνεύματος ἁγίου καὶ Μαρίας τῆς Παρθένου, εἶναι δὲ ὁ ἐνσαρκωθείς Υἱὸς καὶ Λόγος τοῦ Θεοῦ. Ὡς ἔτος γεννήσεως θεωρεῖται τὸ 754 ἀπὸ κτίσεως Ῥώμης. Ὁ Ἰησοῦς Χριστός ἐκπληρῶν τὰς προφητείας τῶν ἀρχαίων προφητῶν καὶ ὡς ὁ ὑπ' αὐτῶν ἐπαγγελθεὶς Μεσσίας παραστάς, ὅποιον κατέδειξεν αὐτόν καὶ ὁ τελευταῖος τῶν προφητῶν Ἰωάννης ὁ βαπτιστής, ἀνύψωσε μὲν τὴν μωσαϊκὴν θρησκείαν εἰς τὴν ὑψίστην πνευματικὴν τελειότητα, ἐξήπλωσε δὲ τὴν ἀληθεστάτην ταύτην θεογνωσίαν διὰ τῶν ἀποστόλων αὐτοῦ καὶ τῆς Ἐκκλησίας εἰς ἅπαντα τὸν κόσμον. Ἐμμανουεῖς τὸ πρῶτον ἐν Γαλιλαίᾳ ἤρχισεν ἐκεῖ τὴν ἐνέργειαν αὐτοῦ, περιερχόμενος τὰς πόλεις καὶ τὰς κώμας, συνήθρισε δὲ πολλοὺς μαθητὰς περὶ ἑαυτὸν καὶ ἰδίως τοὺς δώδεκα, τοὺς ἀποστόλους κληθέντας. Τὰ ὀνόματα τῶν ἀποστόλων τούτων εἶναι Ἀνδρέας καὶ Πέτρος, Ἰάκωβος καὶ Ἰωάννης, Ματθαῖος καὶ Θωμᾶς, Φίλιππος καὶ Βαρθολομαῖος, Ἰάκωβος ὁ τοῦ Ἀλφαίου καὶ Ἰούδας ὁ ἀδελφὸς αὐτοῦ, Σίμων ὁ ζηλωτὴς καὶ Ἰούδας ὁ Ἰσκαριώτης. Τὸ πλῆθος συνέρρει προθύμως πρὸς αὐτὸν ἐκπληρόμενον οὐ μόνον ὑπὸ τῆς διδασκαλίας του, ἀλλὰ καὶ ὑπὸ τῶν ἐργῶν του, διότι ἐθεράπευε τοὺς νοσοῦντας, κωφοὺς ἐποίησε νὰ ἀκούωσι, τυφλοὺς νὰ βλέπωσι, λεπροὺς νὰ εἶναι καθαροί, χωλοὺς νὰ περιπατῶσι καὶ ἄλλα ὅμοια ἐποίησε θαύματα, ὧν πλήρη εἶναι τὰ εὐαγγέλια τὰ τὸν εἶον αὐτοῦ διηγούμενα. Ἡ διδασκαλία αὐτοῦ ὕψωσε

τὴν θρησκείαν εἰς τὴν πρέπουσαν αὐτῇ ἀξίαν. Ὁ Θεὸς εἶναι, ἐδίδασκε, πατὴρ πάντων τῶν ἀνθρώπων, οὐ μόνον τῶν Ἰσραηλιτῶν, οἱ δὲ ἄνθρωποι εἶναι ἀδελφοὶ πρὸς ἀλλήλους προωρισμένοι διὰ τῆς πρὸς τὸν Θεὸν καὶ πρὸς ἀλλήλους ἀγάπης νὰ ἀποτελέσωσι τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ. Ἐπειδὴ δὲ ὁ Θεὸς εἶναι πνεῦμα, πνευματικὴ πρέπει νὰ εἶναι καὶ ἡ λατρεία αὐτοῦ. Ἡ πρὸς τὸν Θεὸν ἀγάπη πρέπει νὰ εἶναι ἀληθής, οὐχὶ δὲ ὅπως ἡ τῶν Φαρισαίων κατὰ τὸ φαινόμενον. Διὰ τοῦτο ἔλεγεν, ὅτι δὲν θὰ εἰσέλθῃ εἰς τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ ὁ λέγων Κύριε, Κύριε, ἀλλ' ὁ ποιῶν τὸ θέλημα τοῦ ἐν οὐρανοῖς πατρός. Καὶ ἡ προσευχὴ πρέπει νὰ γίνηται ἀπὸ καρδίας, οὐχὶ κατὰ τύπον. Ὁ θέλων ἀληθῶς νὰ προσευχηθῇ, ἔλεγεν, εἰσέρχεται εἰς τὸ μᾶλλον ἀπόκρυφον μέρος τοῦ οἴκου του καὶ ἐκεῖ ἀναπέμπει τὴν δέησίν του πρὸς τὸν Θεόν, δὲν προσεύχεται δὲ ὅπως ἐπίδειχθῇ εἰς τοὺς ἀνθρώπους, καθὼς ἔπραττον οἱ Φαρισαῖοι. Ὅμοίως καὶ ἡ πρὸς τὸν πλησίον ἀγάπη πρέπει νὰ εἶναι εἰλικρινής, οὐχὶ δὲ πρὸς ἐπίδειξιν, ἐκτεινομένη πρὸς πάντας καὶ πρὸς αὐτοὺς τοὺς ἐχθρούς. Ἡ ἀριστερά, ἔλεγεν, ἄς μὴ γνωρίζῃ τί ποιεῖ ἡ δεξιὰ. Πάντες οἱ ἄνθρωποι πρέπει νὰ εἶναι ἀντικείμενα τῆς ἀγάπης ἡμῶν, καὶ αὐτοὶ οἱ ἐχθροὶ ἡμῶν. Τότε εἴμεθα ἀξιοὶ υἱοὶ τοῦ Θεοῦ καὶ ὁμοιάζομεν αὐτῷ, ὅστις ἀνατέλλει τὸν ἥλιον αὐτοῦ ἐπὶ πονηροῦς καὶ ἀγαθοῦς καὶ βρέχει ἐπὶ δικαίους καὶ ἀδίκους. Πρὸς τὴν ἡθικὴν ταύτην τελειότητα τοῦ Θεοῦ πρέπει πάντες νὰ σπεύδωμεν. Ἡ μετάνοια καὶ ἡ εἰς Χριστὸν ὡς τὸν σωτῆρα ἀπὸ καρδίας πίστις, δι' ἧς μεταδίδεται τῷ πιστεύοντι τὸ πνεῦμα αὐτοῦ, εἶναι ἡ ὁδὸς πρὸς ἐπιστροφὴν εἰς τὸν Θεὸν καὶ πρὸς σωτηρίαν. Ἐν τῇ μελλούσῃ κρίσει ἕκαστος μέλλει νὰ κριθῇ κατὰ τὰ ἔργα αὐτοῦ. Καθόλου εἰπεῖν διὰ τῆς διδασκαλίας τοῦ Κυρίου ἐπολεμήθη ἡ εἰς ἐξωτερικοὺς τύπους περιοριζομένη εὐσέβεια καὶ ἡθικὴ τῶν Φαρισαίων, ἡ δὲ μωσαϊκὴ θρησκεία ἀπεπνευματίσθη καὶ προσέλαβε καθολικόν, παγκόσμιον χαρακτῆρα. Διὰ τοῦτο ἡ πάλαι μωσαϊκὴ θρησκεία ἐμέλλε τοῦ λοιποῦ νὰ καταργηθῇ. Κατὰ ταῦτα δύνανται νὰ ὀρισθῇ ἡ ὑπὸ τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ διδασκθεῖσα θρησκεία ὡς ἡ παγκόσμιος μονοθεϊστικὴ θρησκεία τοῦ πνεύματος καὶ τῆς ἀγάπης. Δὲν ἐδίδαξε δὲ μόνον ὁ Κύριος τὴν τελείαν ταύτην θρησκείαν,

ἀλλὰ παρέστησε καὶ ἐν τῷ προσώπῳ αὐτοῦ ζῶσαν. Ὁ βίος του ἴσταται ὡς ἀνέφικτον πρότυπον τῆς καθαρωτάτης εὐσεβείας καὶ ἠθικῆς. Ἐνεκα τῆς διδασκαλίας του ταύτης μετὰ μόλις τριετῆ ἐνέργειαν καταδιωχθεὶς ὑπὸ τῶν ἀρχόντων τοῦ Ἰουδαϊκοῦ λαοῦ καὶ διὰ προδοσίας τοῦ Ἰούδα συλληφθεὶς, ἀφοῦ πρὸ μικροῦ παρέδωκε τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ τὸ κυριακὸν κληθὲν δεῖπνον, κατεδικάσθη εἰς τὸν διὰ σταυροῦ θάνατον περὶ τὸ 33ον ἔτος τῆς ἡλικίας του ὡς ψευδοῦς δῆθεν Μεσσίας καὶ ἐκκεκτον Ἰὸν Θεοῦ ποιῶν. Τὸν θάνατον αὐτοῦ κηρύττει ἡ Γραφή ὡς θυσίαν, ἣν προσέφερε τῷ Θεῷ ὑπὲρ τοῦ ἁμαρτωλοῦ κόσμου, ὡς τὸ μέσον δι' οὗ κατηλλάγη ὁ ἄνθρωπος τῷ Θεῷ. Ὁ τάφος δὲν ἠδυνήθη νὰ κρατήσῃ τὸν δόντα τῷ κόσμῳ τὴν ζωὴν. Τῇ τρίτῃ ἡμέρᾳ κατὰ τὰ εὐαγγέλια ἀνέστη. Μετὰ τῆς πίστεως δὲ εἰς τὴν ἀνάστασιν αὐτοῦ ἐξεληθόντες οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ εἰς τὸν κόσμον ἐκήρυξαν τὸ Εὐαγγέλιον, τὴν καλὴν δηλαδὴ ἀγγελίαν περὶ τῆς ἐλευσεως τοῦ Σωτήρος, περὶ τοῦ βίου καὶ τῆς διδασκαλίας αὐτοῦ, διδάσκοντας τοὺς πιστεύοντας νὰ τηρῶσι πάντα, ὅσα ἐνετείλατο αὐτοῖς καὶ βαπτίζοντας εἰς τὸ ὄνομα τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος.

§ 3. β'.

Κήρυγμα τῶν ἀποστόλων. Ὁ Ἀπόστολος Παῦλος.

Διὰ τοῦ Κυρίου ἐτέθη ὁ θεμέλιος λίθος τῆς Ἐκκλησίας, ἐφ' οὗ ὀικοδόμησθη οἱ ἀπόστολοι τὸ οἰκοδόμημα αὐτῆς. Οἱ ἀπόστολοι ἤρξαντο τοῦ ἔργου τοῦ κηρύγματος τῇ πεντηκостῇ ἡμέρᾳ τοῦ αὐτοῦ ἔτους τοῦ θανάτου τοῦ Κυρίου (τῷ 33 μ. Χ), καθ' ἣν ἐπιφοιτήσαν ἐπ' αὐτοὺς τὸ πανάγιον Πνεῦμα ἐνέπλησεν αὐτοὺς θάρρους καὶ ἐνθουσιασμοῦ ὑπὲρ τῆς νέας πίστεως. Ἡ πρώτη Ἐκκλησία συνέστη ἐκ τῶν πιστευσάντων ἐν Ἱερουσολύμοις διὰ τοῦ κηρύγματος καὶ τῶν ἐνεργειῶν τοῦ Πέτρου, τοῦ Ἰωάννου καὶ τοῦ Ἰακώβου, τοῦ πρώτου γενομένου ἐπισκόπου τῆς πόλεως ταύτης. Ἐκεῖθεν δὲ ἤρχισε νὰ διαδίδηται τὸ Εὐαγγέλιον εἰς ἅπασαν τὴν Παλαιστίνην καὶ

τὴν Συρίαν, ἀφ' ὅτου, ἕνεκα διωγμοῦ τινος, καθ' ὃν ἐμαρτύρησε πρῶτος ὑπὲρ τοῦ Χριστοῦ ὁ Στέφανος (36 μ. Χ.), διεσκορπίσθησαν οἱ ἀδελφοί. Ἐν Ἀντιοχείᾳ συνέστη ἡ πρώτη ἐκκλησία ἐξ ἐπιστροφάντων ἔθνικων, ἐκεῖ δὲ ἐκλήθησαν οἱ μαθηταὶ τῶν Ἀποστόλων τὸ πρῶτον χριστιανοί. Οἱ πλείστοι τῶν Ἀποστόλων ἀπέθανον ἐν τῷ κηρύγματι μαρτυρικὸν θάνατον. Ὁ Πέτρος ἐκήρυξε τὸ Εὐαγγέλιον ἐν Ἀντιοχείᾳ καὶ τοῖς ἐνδοτέροις τῆς Ἀσίας, λέγεται δέ, ὅτι ἐμαρτύρησεν ἐν Ρώμῃ (64 μ. Χ.). Ὁ Ἰωάννης ἀποκατέστη ἐν Ἐφέσῳ καὶ ἐκεῖθεν διηύθυνε τὰς ἐκκλησίας τῆς Μικρᾶς Ἀσίας. Διωχθεὶς ἐπὶ Δομιτιανοῦ καὶ ἐξορισθεὶς εἰς Πάτμον ἠλευθερώθη ἐπὶ Νεροῦα, καὶ ἀπέθανεν ἐν Ἐφέσῳ ἐν βλαθυτάτῳ γήρατι (100 μ. Χ.). Ἰάκωβος ὁ πρεσβύτερος ἐμαρτύρησεν ἐν Ἱεροσολύμοις ἐπὶ τοῦ ἐπὶ Ἀγρίππα διωγμοῦ (44 μ. Χ.). Ἰάκωβος ὁ νεώτερος, ὁ τοῦ Ἀλφαίου, ὁ μείνας ὡς ἐπίσκοπος Ἱεροσολύμων, ὑπέστη καὶ αὐτὸς τὸν διὰ λιθοβολισμοῦ θάνατον ἐν τῇ αὐτῇ πόλει τῷ 69 μ. Χ. Ὁ Ἀνδρέας κατὰ ἀρχαίας παραδόσεις ἦλθεν εἰς τὴν Θράκην, τὴν Ἀχαΐαν καὶ τὴν Σκυθίαν· ὁ Φίλιππος εἰς τὴν Φρυγίαν· ὁ Θωμᾶς εἰς τὴν Περσίαν· ὁ Βαρθολομαῖος εἰς τὰς Ἰνδίας καὶ τὴν Ἀραβίαν καὶ ὁ Ματθαῖος εἰς τὴν Αἰθιοπίαν. Οἱ λοιποὶ ἀπόστολοι ἀγνοοῦμεν ποῦ ἐκήρυξαν. Εἰς τοὺς ἀποστόλους τούτους συνηριθμήθη καὶ ὁ Παῦλος, ὁ πρὸ τῆς ἐπιστροφῆς του Ἰσαῦλος καλούμενος, ὅστις, ἐνῶ πρότερον ἦτο πολέμιος τοῦ Εὐαγγελίου ἐκ ζήλου φαρισαϊκοῦ καὶ κατεδίωκε τὴν Ἐκκλησίαν, αἴφνης κληθεὶς παρὰ τοῦ Κυρίου, ἐνῶ μετέβαινεν εἰς Δαμασκὸν πρὸς καταδίωξιν τῶν ἀδελφῶν, ἐγένετο ἀπόστολος (37 μ. Χ.) καὶ εἰργάσθη μετὰ μεγάλου ζήλου ὑπὲρ τῆς νέας πίστεως. Ἐνήργει δὲ ὑπὲρ αὐτῆς διὰ διαφόρων ἀποστολικῶν πορείων.

Αἱ ἀποστολικαὶ πορεῖαι τοῦ Παύλου ὑπῆρξαν τέσσαρες. Ἡ πρώτη ἐγένετο περὶ τὸ 45 μ. Χ. ἔτος. Κατὰ ταύτην ἦλθεν ὁ Παῦλος μετὰ τοῦ Βαρνάβα ἐξ Ἀντιοχείας, ὅπου ἦτο τὸ κέντρον τῆς ἐνεργείας του, εἰς Κύπρον καὶ τὰς ἀντικρῶ αὐτῆς χώρας τῆς Μικρᾶς Ἀσίας Παμφυλίαν, Πισιδίαν καὶ Λυκαονίαν, εὐρίσκων πανταχοῦ ἀντιστάσεις παρὰ τῶν Ἰουδαίων, οἵτινες ἐμίσησαν αὐτὸν θεωροῦντες αὐτὸν ὡς ἀποστάτην τοῦ Μωσαϊκοῦ νόμου καὶ διότι ἐκή-

ρυττεν ὅτι ὁ Μωσαϊκὸς νόμος δὲν εἶναι πλέον ἀναγκαιὸς καὶ ὅτι ἀρκεῖ ἡ πίστις εἰς Χριστὸν πρὸς σωτηρίαν τοῦ ἀνθρώπου. Κατὰ τὴν δευτέραν ἀποστολικὴν πορείαν τοῦ τῷ 52 μ. Χ. ἦλθε πάλιν εἰς Ἀντιοχείας εἰς Μικρὰν Ἀσίαν καὶ ἱδρυσεν ἐκεῖ διαφόρους ἐκκλησίας καὶ ἐκείθεν μεταβάς εἰς Μακεδονίαν ἐκήρυξεν ἐν Φιλίπποις, Θεσσαλονίκη καὶ Βερροίᾳ· ἐκείθεν δὲ ἐλθὼν εἰς τὴν Ἑλλάδα ἱδρυσε τὰς ἐκκλησίας τῶν Ἀθηναίων καὶ τῆς Κορίνθου. Ἐν Ἀθήναις ἐκήρυξε κατ' ἀρχὰς ἐν τῇ ἀγορᾷ, συζητήσας πρὸς τοὺς Στωϊκοὺς καὶ τοὺς Ἐπικουρεῖους φιλοσόφους, εἶτα δὲ ἐλθὼν εἰς τὸν Ἄρειον Πάγον εἶπε τὸν ὑψηλὸν καὶ πλήρη ἐννοιῶν λόγον τοῦ τὸν σωζόμενον ἐν τῇ βίβλῳ τῶν Πράξεων τῶν Ἀποστόλων (Πράξεων ιε' 22—31), λαβὼν ἀφορμὴν ἐκ τῆς ἐπιγραφῆς «Τῷ ἀγνώστῳ θεῷ» ἣν εἶδεν ἐν τινὶ βωμῷ· Τοῦτον, εἶπε, τὸν ἀγνώστου θεοῦ, τὸν ὁποῖον καίπερ ἀγνοοῦντες προσκυνεῖτε, ἦλθον νὰ σὰς κηρύξω, εἶναι δὲ οὗτος ὁ μόνος ἀληθινὸς Θεὸς ὁ ποιήσας τὸν κόσμον, ὅστις ἀόρατος ὢν καὶ πανταχοῦ παρῶν δὲν κατοικεῖ εἰς χειροποίητους ναοὺς καὶ δὲν ἔχει ἀνάγκην εἰδώλων καὶ θυσιαῶν, ἀλλὰ πρέπει νὰ λατρεύηται ἐν πνεύματι καὶ ἀληθείᾳ. Οἱ λόγοι τοῦ Παύλου εἴλκυσάν τινας τῶν Ἀθηναίων εἰς τὴν νέαν πίστιν, ἐν οἷς ἦτο καὶ ὁ Ἀρσοπαγίτης Διονύσιος, ὁ γενόμενος πρῶτος ἐπίσκοπος Ἀθηναίων. Τῷ 56 ἐπεχείρησεν ὁ ἀκάματος Παῦλος τὴν τρίτην ἀποστολικὴν πορείαν τοῦ διελθὼν πάλιν τὴν Μικρὰν Ἀσίαν (τότε ἔμεινεν ἐν Ἐφέσῳ ὑπὲρ τὰ 2 ἔτη), καὶ τὴν Ἑλλάδα. Ἐπιστρέψας δὲ εἰς Ἱεροσόλυμα καὶ διωχθεὶς συνελήφθη καὶ ἀπεστάλη εἰς Καισάρειαν, ὅπου ἐφυλακίσθη ἐπὶ 2 ἔτη, ἐκείθεν δὲ ἐπικαλεσθεὶς τὸν Καίσαρα ἀπεστάλη εἰς Ρώμην καὶ ἐφυλακίσθη καὶ ἐκεῖ ἐπὶ 2 ἄλλα ἔτη μέχρι τοῦ 64 μ. Χ. Τότε δὲ ἀποφυλακισθεὶς ἐπεχείρησε τῷ 65 ἔτει καὶ τὴν τελευταίαν τετάρτην ἀποστολικὴν πορείαν, ἐπισκεφθεὶς καὶ πάλιν τὰς ἐκκλησίας τῆς Ἀσίας καὶ Μακεδονίας. Περὶ δὲ τὸ 67 μ. Χ. ἔτος συλληφθεὶς καὶ πάλιν καὶ ἀπαχθεὶς εἰς Ρώμην ὑπέστη ἐκεῖ τὸν μαρτυρικὸν θάνατον. Τοῦ βίου του καὶ τῶν ἀγώνων καὶ κινδύνων, οὓς ὑπέστη, πιστοτάτη εἰκὼν εἶναι αἱ 14 ἐπιστολαὶ του, ἃς ἔγραψε πρὸς τὰς διαφόρους ὑπ' αὐτοῦ ἱδρυθείσας ἐκκλησίας καὶ τοὺς μαθητὰς του. Οὐδεὶς

ἐκ τῶν ἀποστόλων εἰργάσθη ὅσον αὐτός, οὐδείς ὑπέστη τόσους διωγμούς· καὶ διήλθε διὰ τοιούτων κινδύνων χάριν τοῦ κηρύγματος, ὡς αὐτός. Δύο δὲ εἶναι τὰ κατορθώματά του· πρῶτον ὅτι δι' αὐτοῦ ἀπὸ Παλαιστίνης καὶ Συρίας, ὅπου περιωρίζετο ἐν ἀρχῇ ὁ χριστιανισμός, διεδόθη οὗτος εἰς ὅλον σχεδὸν τὸ ἀπέραντον ρωμαϊκὸν κράτος, καὶ δεύτερον διότι πολεμήσας τοὺς ἐξ Ἰουδαίων ἐκείνους χριστιανούς, οἵτινες ἤθελον νὰ ἀναγκάσωσι καὶ τοὺς ἐξ ἔθνων χριστιανούς νὰ περιτέμνονται καὶ νὰ ζῶσιν ἰουδαϊκῶς, τηροῦντες τὰς θυσίας καὶ τὰ ἄλλα ἐντάλματα τοῦ ἰουδαϊσμοῦ, νὰ εἶναι δηλ. καὶ ἰουδαῖοι καὶ χριστιανοί, καὶ κηρύξας ὅτι ἀρκεῖ εἰς σωτηρίαν ἡ πίστις εἰς τὸν Χριστόν, ἣν πρέπει νὰ δεικνύωμεν διὰ τῶν ἔργων τῆς ἀγάπης πρὸς τὸν Θεὸν καὶ τὸν πλησίον, ἀναγεννώμενοι καὶ ἀναπλαττόμενοι κατὰ Χριστόν, ἔσωσε τὴν αὐτοτέλειαν καὶ πνευματικότητα τοῦ χριστιανισμοῦ. Τοιοῦτοτρόπως διὰ τοῦ Κυρίου καὶ τῶν ἀποστόλων ἰδρῦθη καὶ διεδόθη τὸ πρῶτον ἡ χριστιανικὴ Ἐκκλησία.

§ 4.

Πῶς ἐξηπλώθη μετὰ ταῦτα ὁ χριστιανισμὸς καὶ πρὸς τίνες δυσχερείας ἐπάλαισεν ἡ ἐξάπλωσίς του;

Τὸ ἔργον τῶν Ἀποστόλων ἐξηκολούθησαν οἱ μαθηταὶ αὐτῶν καὶ οἱ πρῶτοι χριστιανοὶ ἐν γενεῖ, ἐντὸς δὲ βραχυτάτου χρονικοῦ διαστήματος ἤτο ἐξηπλωμένος ὁ χριστιανισμὸς εἰς ἅπαντα τὸν τότε γνωστὸν κόσμον. Περὶ τὰ τέλη τοῦ Γ' αἰῶνος ὑπῆρχε πλῆθος ἐκκλησιῶν ἐν Ἀσίᾳ, Μικρᾷ Ἀσίᾳ, Αἰγύπτῳ, Ἀφρική, Θράκῃ, Μακεδονίᾳ, Ἑλλάδι, Ἰταλίᾳ, Γαλλίᾳ, Ἰσπανίᾳ, Ἀγγλίᾳ καὶ Γερμανίᾳ, κατὰ δὲ τοὺς χρόνους τοῦ μεγάλου Κωνσταντίνου, περὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ Δ' αἰῶνος, τὸ μεγαλύτερον μέρος τῶν κατοίκων τοῦ ρωμαϊκοῦ κράτους ἦσαν χριστιανοί. Ἀλλὰ μηδεὶς ἄς φαντασθῆ, ὅτι ἡ ἐξάπλωσις αὐτῆ ἐγένετο εὐκόλως καὶ ἄνευ ἀγώνων. Ὑπῆρχον μὲν εὐμενεῖς τινες περιστάσεις εἰς τὴν ἐξάπλωσιν ταύτην, ἰδίως ἡ ἔνωσις παντὸς σχεδὸν τοῦ τότε γνωστοῦ κόσμου διὰ τῶν Ρωμαίων, ἧτις ἤ-

κόλυνε τὴν συγκοινωνίαν, καὶ ἡ γενικὴ κατὰ τὴν ἐποχὴν ἔκει-
νην διάδοσις τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης, δι' ἧς εὐκόλως ἠδύναντο τὰ
ἑλληνιστὶ γραφέντα συγγράμματα τῶν ἀποστόλων νὰ ἐξαπλωθῶσι
καὶ ἐννοηθῶσι πανταχοῦ, ἀλλὰ πόσα ὑπῆρχον ἐτέρωθεν μεγάλα
προσοκόμματα! Ἡ ἀρχαία κοινωνία ἔπρεπε νὰ λησμονήσῃ πάσας
τὰς παραδόσεις τῆς, ὀλόκληρον τὸν πρότερον βίον τῆς, ἵνα ἀσπα-
σθῇ τὴν νέαν πίστιν, ἣτις ἤξιστο τὰ πάντα νὰ μεταβάλῃ καὶ νὰ
στηρίξῃ τὸ κοινωνικὸν οἰκοδόμημα ἐπὶ νέων βάσεων. **Οἱ ἄρχον-
τες** τοῦ ρωμαϊκοῦ λαοῦ, πρῶτοι οἱ αὐτοκράτορες, ὑπόπτειον
τοὺς χριστιανούς, διότι ἐπολέμουν τὴν ἐπικρατοῦσαν τοῦ κράτους
θρησκείαν. **Οἱ φιλόσοφοι** ἐθεώρουν ἀνάξιον ἑαυτῶν καὶ τῆς
ὅλης ἀρχαίας ἐθνικῆς σοφίας, ἣν ἀντεπροσώπευον, νὰ δώσωσι προ-
σοχὴν εἰς τὴν ἐκ τῆς Ἰουδαίας ἐρχομένην νέαν θρησκείαν. **Οἱ
ἱερεῖς** ἔβλεπον διὰ τοῦ χριστιανισμοῦ προσβαλλόμενα τὰ συμφέ-
ροντα αὐτῶν. Ὁ **ἐθνικὸς τέλος λαὸς** ἔτρεφε περὶ τῶν χριστιανῶν
διαφόρους μωρὰς προλήψεις, καὶ τοῦτο, διότι οἱ χριστιανοὶ ἕνεκα
τῶν διωγμῶν ἠναγκάζοντο νὰ κρύπτωσι τὴν διδασκαλίαν καὶ τὴν λα-
τρείαν αὐτῶν ἀπὸ τῶν ὀμμάτων τῶν ἐθνικῶν. Πόσον ἀνόητα περὶ
τῶν χριστιανῶν ἐφρόνουν οἱ ἐθνικοὶ ἄλλοι, δεικνύει καὶ τοῦτο μό-
νον, ὅτι ἐνόμιζον αὐτοὺς ἀθέους, διότι δὲν ἔβλεπον εἶδωλα εἰς τοὺς
τόπους τῶν θρησκευτικῶν αὐτῶν συναθροίσεων! Ἐπειδὴ δὲ ἀπέφευ-
γον τὰς διασκεδάσεις τῶν ἐθνικῶν τὰς μετὰ μεγάλης ἀνηθικότητος-
συνδεδεμένας καὶ ἐτέλουν τὰ τῆς λατρείας τὴν ἐν τῇ κρυπτῷ, ἐνόμιζον
αὐτοὺς μισανθρώπους καὶ ὡς τελοῦντας κατὰ τὸν καιρὸν τῆς λατρείας
ἀθεμιτουργίας ἢ ἐφρόνουν, ὅτι ἐν τῇ κρυπτῷ ἐποίουν συνωμοσίας κατὰ
τῶν καθεστώτων! Ἐνεκα πάντων τῶν λόγων τούτων δὲν εἶναι παράδο-
ξόν τι σφοδρῶς ἢ ρείροντο πολλάκις κατὰ τῶν χριστιανῶν διωγμοί. Εἰς
τὰ προσκόμματα ταῦτα προσετίθετο καὶ ἡ **ἀντίπραξις** τῶν παντα-
χοῦ ἔκτοτε ἐξηλωμένων **Ἰουδαίων**, οἵτινες ἀπεστρέφοντο τοὺς
χριστιανούς, θεωροῦντες αὐτοὺς ὡς ἀποστάτας ἀπὸ τῆς πατροπαρα-
δότου μωσαϊκῆς θρησκείας. Καὶ ὅμως κατὰ πάντων τούτων τῶν
προσκομμάτων ἐθριάμβευσεν ὁ χριστιανισμός, διότι εἶχε τὴν παρὰ
θεοῦ εὐλογία, ὅστις πάντοτε στέφει διὰ τῆς ὀριστικῆς νίκης τὴν
ἀλήθειαν καὶ τὸ ἀγαθόν.

22

§ 5.

Τίνες εἶναι οἱ κατὰ τῶν χριστιανῶν διωγμοί;

Εἶπομεν ἀνωτέρω, ὅτι διὰ λόγους, οὓς ἐκεῖ ἀνεφέραμεν, σφοδροὶ πολλακίς ἠγέρθησαν κατὰ τῶν χριστιανῶν διωγμοί. Οἱ διωγμοὶ οὗτοι διαρκέσαντες ἐπὶ τρεῖς ὅλους αἰῶνας προήρχοντο συνήθως ἐκ δύο μερῶν, ἢ δηλ. ἐκ τοῦ λαοῦ, ὅστις ἐθεώρει τοὺς χριστιανούς ὡς ἀσεβεῖς, καὶ διὰ τοῦτο αὐτοῖς ἀποδίδων τὰ κοινὰ δυστυχήματα, οἷον σεισμούς, λοιμούς, λιμούς καὶ τὰ τοιαῦτα, πεμπόμενα δὴθεν παρὰ τῶν ἕνεκα αὐτῶν παρωργισμένων θεῶν, ἐξηγείρετο κατ' αὐτῶν, ἢ ἐκ τῶν αὐτοκρατόρων, οἵτινες ἐνόμιζον ὅτι ἔπρεπε νὰ περιστάλῃ καὶ καταπνιγῇ, εἰ δυνατόν, θρησκεία, ἣτις ἠπέλκει νὰ καταστρέφῃ τὴν ἀρχαίαν ἐθνικὴν θρησκείαν, μεθ' ἧς συνεδέοντο οἱ θεομοὶ τοῦ ρωμαϊκοῦ κράτους. Οἱ σφοδρότεροι αὐτῶν συνέβησαν ἐπὶ τῶν ἐξῆς αὐτοκρατόρων. Ἐπὶ τοῦ Νέρωνος (64). Ὁ ὦμος οὗτος καὶ διὰ τὴν ἀπανθρωπίαν αὐτοῦ διαδόητος αὐτοκράτωρ λέγεται ὅτι, διατάξας νὰ πυρπολήσῃ μέρος τῆς Ρώμης, ἵνα λάβῃ εἰκόνα τινὰ τῆς καταστροφῆς τοῦ Ἰλίου, καὶ θέλων ν' ἀποσοθήσῃ ἀφ' ἑαυτοῦ πᾶσαν ὑποψίαν ἀπέδωκε τοῖς κοινῶς μισητοῖς χριστιανοῖς τὴν ἐνοχίαν τῆς πυρπολήσεως. Κατ' ἄλλας πληροφορίας ἢ πυρπόλησις τῆς Ρώμης δὲν προῆλθεν ἐκ τοῦ Νέρωνος, ἀλλ' ἦτο τυχαία. ὅπωςδὴποτε ὅμως αὕτη ἀποδοθεῖσα εἰς τοὺς χριστιανούς ἔδωκεν ἀφορμὴν εἰς τὸν κατ' αὐτῶν διωγμόν. Οἱ χριστιανοὶ συναλαμβάνοντο καὶ διὰ τῶν ἀπανθρωποτέρων τρόπων ἐθανатоῦντο. Πολλοὶ αὐτῶν ἐνραπτόμενοι εἰς δέρματα ζῶων ἐρρίπτοντο εἰς βορὰν ἀγρίων θηρίων ἐν τοῖς ἀμφιθεάτροις, ἄλλοι δὲ ἀλειφόμενοι διὰ πίστεως ἀνῆπτοντο καὶ οὕτω καιόμενοι ἐχρησίμευον, ἵνα φωτίξωσι τοὺς κήπους καὶ τὰς ὁδοὺς τῆς Ρώμης, ὅπου διεσκέδαζεν ὁ ρωμαϊκὸς λαός! Ἐπὶ Νέρωνος ἐμαρτύρησαν ἐν Ρώμῃ καὶ οἱ ἀπόστολοι Πέτρος καὶ Παῦλος. Ὁ τρομος, ὃν ἐνέπνευσεν ἡ καταδίωξις αὕτη τοῦ Νέρωνος, ὑπῆρξε παρὰ τοῖς χριστιανοῖς τοσοῦτος, ὥστε μετὰ τὸν θάνατόν

του δὲν παρεδέχοντο, ὅτι πράγματι ἀπέθανεν, ἀλλ' ἐπίστευον ὅτι κεκρομμένος εἰς τὰ ἐνδότερα τῆς Ἀσίας ἔμελλε νὰ ἐπα-
νέλθῃ ἀπὸ τοῦ Εὐφράτου ὡς ἀντίχριστος καὶ νὰ καταδιώξῃ
πάλιν τὴν ἐκκλησίαν. Ἐπὶ Δομιτιανοῦ (97) ἐγένετο νέος
διωγμός, τότε δὲ κατεδιώχθη ὁ εὐαγγελιστὴς Ἰωάννης καὶ ἐξω-
ρίσθη εἰς τὴν Πάτμον. Ἐπὶ Τραϊανοῦ (98—117) ὠρίσθη οἱ
χριστιανοὶ νὰ καταδιώκωνται, κατηγορούμενοι τακτικῶς ἐνώπιον
τῶν δικαστηρίων ἐπὶ παράβασει τῶν κατὰ τῶν ἀπηγορευμένων
ἐταρσιῶν νόμων. Ἐπ' αὐτοῦ ἐμαρτύρησεν ὁ Ἀντιοχείας Ἰγνάτιος,
ὅστις ἀχθεῖς εἰς Ῥώμην ἐρρίφθη πρὸς βορὰν τῶν ἀγρίων θηρίων.
Ὁ Ἰγνάτιος προσέφερεν ἑαυτὸν τοσοῦτον προθύμως εἰς τὸ μαρτύ-
ριον, ὥστε γράφων πρὸς τοὺς Ῥωμαίους χριστιανούς παρεκάλει αὐ-
τοὺς νὰ μὴ προσπαθήσωσι νὰ ἐμποδίσωσι αὐτὸν ἀπὸ τοῦ θανάτου.
Ἐπὶ Μάρκου Αὐρηλίου (167) οἱ διώκται τῶν χριστιανῶν ἐπε-
νόησαν τὰ φοβερώτερα βασανιστήρια κατ' αὐτῶν. Δὲν εἶναι ἀνεξή-
γητον, ὅτι ἐπὶ τοῦ ἄλλως σοφοῦ τούτου αὐτοκράτορος κατεδιώ-
χθησαν οἱ χριστιανοί, διότι πλείστοι σοφοὶ τῆς ἐποχῆς ἐκείνης
ἠγνῶον τὴν ἀληθῆ φύσιν τοῦ χριστιανισμοῦ, μὴ δυνάμενοι νὰ πα-
ραδεχθῶσιν, ὅτι ἀπὸ τῆς Ἰουδαίας ἠδύνατο νὰ προσέλθῃ τι καλόν.
Ἐπὶ τοῦ Μάρκου Αὐρηλίου ἐμαρτύρησεν ὁ περίφημος ἀπολογητὴς
Ἰουστίνος καὶ ὁ Ἐπίσκοπος Σμύρνης Πολύκαρπος. Ἐπὶ Σεπτι-
μίου Σευήρου (202) ἐν ἀρχῇ τοῦ Γ' αἰῶνος ἀπηγορεύθη ρητῶς
ἐπὶ ποινῇ θανάτου τὸ ἀσπάζεσθαι τὴν χριστιανικὴν πίστιν. Τότε
ἀπέθανε μαρτυρικὸν θάνατον ὁ πατὴρ τοῦ μεγάλου ἐκκλησια-
στικοῦ διδασκάλου Ὠριγένης Λεωνίδας καὶ ὁ Εἰρηναῖος, ἐπί-
σκοπος Λουγδούνων. Ὁ ἐπὶ Δεκίου διωγμός (251) κατὰ τὰ μέσα
τοῦ Γ' αἰῶνος ὑπερέβη κατὰ τὴν σφοδρότητα πάντας τοὺς προ-
τέρους, διότι, ἐνῶ πρότερον οἱ διωγμοὶ ἐγίνοντο τυχαίως καὶ ἀπρο-
μελετήτως, ὁ αὐτοκράτωρ οὗτος νομίζων, ὅτι ἡ πτώσις τοῦ ρω-
μαϊκοῦ μεγαλείου προήλθεν ἐκ τῆς πτώσεως τῆς ἀρχαίας ρω-
μαϊκῆς θρησκείας, τῆς κυρίως ἐκ τῆς ἐξαπλώσεως τοῦ χριστιαν-
ισμοῦ προελθούσης, καὶ ἐλπίζων, ὅτι ἀνορθῶν τὴν ἐθνικὴν ρω-
μαϊκὴν θρησκείαν ἤθελεν ἐπαναφέρει τὴν ἀρχαίαν τῆς Ῥώμης δό-
ξαν, πρῶτος συνέλαβε τὸ σχέδιον διὰ γενικοῦ διωγμοῦ νὰ ἐξάλειψῃ

τὸ ὄνομα τῶν χριστιανῶν. Διὰ τοῦτο ἀναζητούμενοι νῶν οὗτοι παρὰ τῶν ρωμαϊκῶν ἀρχῶν ἠναγκάζοντο νὰ θύωσι καὶ νὰ προσφέρωσι θυμίαμα τοῖς θεοῖς ἢ νὰ παραδίδωσι τὰς ἀγίας Γραφάς ἕνα καῶσιν ἢ ν' ἀποπτύωσι τὸν χριστιανισμὸν διὰ λιβέλλων, ἄλλως ἐτιμωροῦντο διὰ θανάτου. Ἄλλ' ὁ εὐσεβὴς ἠρωτισμὸς τῶν χριστιανῶν ὑπερενίκησε τῇ θείᾳ συναρωγῇ καὶ τὸν διωγμὸν τοῦτον. Ὅμοιως γενικοὺς προεσχεδιασμένους καὶ καταστρεπτικωτάτους διωγμοὺς ἕνεκα τῶν αὐτῶν λόγων κινήθοντας ὑπέστησαν οἱ χριστιανοὶ καὶ ἐπὶ τῶν αὐτοκρατόρων *Γάλλου, Οὐαλεριανοῦ, Μαξιμιανοῦ, Γαλερίου καὶ Μαξιμίνου*. Μεταξὺ τῶν θυμάτων τῶν τελευταίων τούτων διωγμῶν ἦσαν ὁ Κυπριανός, ἅγιος Δημήτριος καὶ ἅγιος Γεώργιος. Ὁ Κυπριανός ὑπῆρξεν ἐπίσκοπος Καρχηδόνας, σοφὸς καὶ γλαφυρὸς συγγραφεὺς πολλῶν ἐκκλησιαστικῶν συγγραμμάτων, αὐστηροτάτων ἡθῶν καὶ ποιμὴν μεριμνῶν πατρικῶς περὶ τῶν χριστιανῶν ὡς περὶ τέκνων του καὶ τὴν φιλανθρωπίαν καὶ εἰς αὐτοὺς τοὺς ἐθνικοὺς ἐκτείνων. Ὁ δὲ Γεώργιος ἦτο ἐκ Καπαδοκίας χιλιάρχος τὸ ἀξίωμα. Συλληφθεὶς ὡς χριστιανὸς ἐπὶ Διοκλητιανοῦ καὶ προτρεπόμενος νὰ ἀρνηθῇ τὸν Χριστὸν ἐπέμεινε μέχρι τέλους ἀρνούμενος καὶ ἀφοῦ ὑπέστη φοβεράς βασάνους ἀτρομήτως, διὸ καὶ τροπαιοφόρος ἐπεκλήθη, τελευταῖον ἀπετμήθη τὴν κεφαλὴν τῇ 296, τὸ δὲ λείψανον αὐτοῦ κατετέθη εἰς Λύδδαν τῆς Παλαιστίνης εἰς τὸν ἐκεῖ ἐπ' ὀνόματι αὐτοῦ ἐγεθθέντα ναόν. Ὁ δὲ Δημήτριος ὁ ἐπικληθεὶς *μυροβλήτης* ἐμαρτύρησε κατὰ τὴν παράδοσιν ἐν Θεσσαλονικῇ ὕπου ἐν τῇ φυλακῇ ὧν ἐθανατώθη κατὰ διαταγὴν τοῦ Μαξιμιανοῦ, διότι παρῴτρυνεν ἐν τῇ σταδίῳ χριστιανόν τινα Νέστορα κατανικήσαντα ἐν ὀνόματι τοῦ Θεοῦ τῶν χριστιανῶν τὸν μεγάλαιον ἐθνικὸν Λυαίον. Καὶ πάλιν οἱ χριστιανοὶ ἀνεζητοῦντο καὶ ἠναγκάζοντο ἐπὶ ποινῇ θανάτου νὰ ἐξομνῶσι τὴν θρησκείαν των, θύοντες συνάμα τοῖς θεοῖς. Αἱ ἅγιοι Γραφαὶ ἐκαίοντο, αἱ ἐκκλησίαι ἀνεσκάπτοντο, οἱ κληρικοὶ δὲ πρὸ πάντων ἐπιπτον θύματα τῆς λύσεως τῶν διωκτῶν. Κατὰ πάντας τοὺς διωγμοὺς τούτους *ἀνέπτυξαν οἱ χριστιανοὶ ὑπὸ τῆς ἀγάπης πρὸς τὸν Θεὸν καὶ τὴν ἀληθῆ αὐτοῦ λατρείαν ἐμπνεόμενοι ὑπεράνθρωπον ἀληθῶς θάρρος*, τὸ ὁποῖον ἐκίνει καὶ αὐτῶν τῶν ἐθνικῶν διωκτῶν

των τὸν θαυμασμόν. Αὐτοὶ οἱ βασιανισταὶ των, πολλάκις ὑπὸ τοῦ θάρρους τούτου ἐκπληγετόμενοι, ἐκήρυττον ἑαυτοὺς χριστιανούς καὶ συναπέθνησκον καὶ αὐτοὶ ὡς μάρτυρες. Καὶ τὸ θάρρος τοῦτο ἐδείκνυον οὐ μόνον ἄνδρες, ἀλλὰ καὶ γυναῖκες καὶ νεαροὶ πολ- λάκις παρθένοι καὶ παῖδες. Παράδειγμα λαμπρὸν γυναικείου θάρ- ρους ἐν τοῖς διωγμοῖς ἐδείξαν ἐν Καρχηδόνι ἐπὶ Σεπτίμιου Σευή- ρου δύο χριστιαναί, ἡ Περπέτουα καὶ ἡ Φελίταιτας, αἵτινες μετ' ἄλλων τεσσάρων χριστιανῶν παρεδόθησαν εἰς τὰ ἐν τοῖς ἀμφιθεά- τροις θηρία. Ἡ Περπέτουα εἶχε νομφευθῆ πρὸ μικροῦ, ὅτε συνε- λήφθη καὶ ἐφυλακίσθη. Γενομένη χριστιανὴ εἶχε ζητήσει νὰ ὀνο- μασθῆ Περπέτουα, ἵνα καὶ τὸ ὄνομά της Περπέτουα, δηλ. Καρ- τερία, ἐνθυμίζῃ εἰς αὐτήν, ἐὰν ἤθελε καταδιωχθῆ, ὅτι ἔπρεπε νὰ δείξῃ καρτερίαν ἐν ταῖς βασάνοις. Ἐν τῇ φυλακῇ ἀφέθη ἕως οὗ ἐγέννησε τὸ πρωτότοκον τέκνον της. Τότε ἐλθὼν εἰς τὴν φυ- λακὴν ὁ ἐθνικὸς πατήρ της παρεκάλει αὐτὴν νὰ ἀρνηθῆ τὸν Χρι- στὸν ἵνα σωθῆ, καὶ τὸ μικρὸν της δὲ κλαυθμουρίζον οἶονεὶ ἦεν καὶ αὐτὸ τὰς παρακλήσεις του μετὰ τῶν παρακλήσεων ἑκείνου. Ἡ Περπέτουα ἔμεινεν ἀκαμπτος. Εἰς τὴν ἀγάπην πρὸς τὸν ἀλη- θινὸν Θεὸν ὑπεχώρησε παρ' αὐτῆ πάσα ἄλλη ἀγάπη. Ἦναγκάζοντο δὲ κατὰ τοὺς διωγμοὺς τούτους οἱ χριστιανοὶ νὰ φεύγωσι καὶ νὰ κρύπτονται ἐν ἐρήμοις καὶ ἐν σπηλαιῖσι καὶ ἐκεῖ νὰ τελῶσι τὰ τῆς θρησκείας των. Ἐν Ρώμῃ καὶ ἐν ἄλλαις πόλεσι τῆς Ἰταλίας κα- τέφευγον ἐν τοιαύταις περιστάσεσιν εἰς τὰς ὑπογείους κατακόμβας, ὅπου καὶ σήμερον σφίζεται πληθὺς τάφων χριστιανῶν μαρτύρων. Διὰ τοιούτων θυσιῶν ἐνίκησεν ἐπὶ τέλους ὁ χριστιανισμὸς. Ἡ ἐξω- τερικὴ βία δὲν ἠδυνήθη νὰ καταβάλῃ τὰς ἐσωτερικὰς πεποιθήσεις, τοῦναντίον μάλιστα ἐκράτυεν αὐτάς. Οἱ διωγμοὶ ἔπαυσαν ἐπὶ τοῦ **μεγάλου Κωνσταντίνου**, ὅστις μετὰ τοῦ συναυτοκράτορος αὐτοῦ Λικινίου ἐξέδωκε τῷ 313 νόμον περὶ θρησκευτικῆς ἐλευθερίας καθ' ὃν καὶ οἱ χριστιανοὶ, καθὼς καὶ πασῶν τῶν ἄλλων θρησκειῶν οἱ ὁπαδοί, ἠδύνατο νὰ ἀσκῶσιν ἐλευθέρως τὰ τῆς λατρείας αὐτῶν. Ὁ Κωνσταντίνος ἐκληρονόμησε τὴν πρὸς τοὺς χριστιανούς ταύτην εὐμένειαν παρά τε τοῦ πατρὸς αὐτοῦ Κωνσταντίου, ὅστις, ἐνῶ ἐν τῇ ἀνατολῇ κατεδιώκοντο ἔτι οἱ χριστιανοί, εἶχεν ὡς καισαρ καὶ αὐτο-

κράτωρ παράσχει τοῖς ἐν Γαλλίᾳ χριστιανοῖς, ὅπου ἤρχεν, εἰρήνην τιμῶν τὴν ἀρετὴν καὶ τὴν πίστιν αὐτῶν, καὶ παρὰ τῆς μητρὸς αὐτοῦ τῆς εὐσεβοῦς Ἑλένης. Τὸν χριστιανισμὸν ἔγνω νὰ προστατεύσῃ φανερώς, ἀφ' οὗτου ἔν τιμι πρὸς τὸν στασιαστὴν Μαξέντιον μάχῃ παρὰ τὴν Ρώμην εἶδεν ἐν οὐρανῷ ὡς σημεῖον σταυροῦ οἰάνει λέγον αὐτῷ· «Ἐν τούτῳ νίκη». Οἱ στρατοὶ τοῦ Κωνσταντίνου καὶ τῶν διαδόχων του εἶχον ἔκτοτε ἐπὶ τῆς κορυφῆς τῶν σημαίων αὐτῶν τὸν σταυρὸν (λάβραρον).

Σημειώσεις. Ὅπως ἐκ τῶν διωγμῶν ἐξῆλθε θριαμβεζῶν ὁ χριστιανισμὸς, οὕτως ὑπερενίκησε καὶ τὰς κατὰ τοὺς τρεῖς πρώτους αἰῶνας ἀναφανείσας αἱρέσεις, αἵτινες διεστρεφον τὴν χριστιανικὴν διδασκαλίαν, οἷα ἦσαν αἱ τῶν *Ιουδαϊζόντων*, τῶν *Γνωστικῶν*, τῶν *Μοντανιστῶν* καὶ ἄλλων. Οἱ *Ιουδαϊζόντες* ἀνεμίγνουν *Ιουδαϊσμὸν* καὶ *Χριστιανισμὸν*, θέλοντες νὰ εἶναι συγχρόνως καὶ *Χριστιανοὶ* καὶ *Ιουδαῖοι*, διότι ἐπίστευον μὲν εἰς Χριστόν, ἀλλὰ ἐτήρουν καὶ τὰ τοῦ Μωσαϊκοῦ νόμου. Οἱ δὲ *Γνωστικοὶ* ἀνεμίγνουν τὸν *Χριστιανισμὸν* μετὰ τῶν ἐθνικῶν θρησκευμάτων, παρεδέχοντο δὲ δύο ὑφίστους θεοὺς, Θεὸν ἀγαθόν, ἐξ οὗ προήλθον πάντα τὰ ἀγαθὰ, καὶ Θεὸν κακόν, ἐξ οὗ ἐπήγασαν πάντα τὰ κακὰ. Ἀνεγνώριζον δὲ πλὴν τῶν δύο ὑφίστων τούτων θεῶν καὶ πολλοὺς ἄλλους δευτερεύοντας θεοὺς, οὓς Αἰῶνας ἐκάλουν ὡς ἓνα τῶν Αἰώνων τούτων ἐνόμιζον τὸν Χριστόν. *Γνωστικοὺς* ὠνόμαζον οὗτοι ἑαυτοὺς, διότι ἐνόμιζον, ὅτι αὐτοὶ μόνοι εἶχον τελείαν γνῶσιν τοῦ χριστιανισμοῦ. Οἱ δὲ *Μοντανισταὶ* ἦσαν ὑπεραυστηροί, δὲν συνεχώρουν τοὺς βαρῶς ἁμαρτάνοντας, ἐθεώρουν δὲ ἀυστηρηστάτας νηστείας ὡς μόνην ὁδὸν πρὸς σωτηρίαν καὶ ἐνόμιζον ἑαυτοὺς ὡς τοὺς τελείους χριστιανούς καὶ ὡς ἐμπνεομένους ἄνωθεν. Τὸν ἀρχηγόν των *Μοντανῶν* ἐπίστευον ὡς ὄργανον τοῦ ἁγίου Πνεύματος.

§ 6.

Περὶ τῶν πατέρων καὶ ἐκκλησιαστικῶν συγγραφέων τῶν πρώτων αἰώνων ἀπὸ Χριστοῦ.

Τίνες καλοῦνται πατέρες ;

Ὡς τὸ εἶναι ὀφείλει τις τοῖς γονεῦσιν, οὕτω τὸ εἶναι, τὴν

μόρφωσίν του, ὀφείλει τοῖς διδασκάλους του. Διὰ τοῦτο καὶ παρὰ τοῖς χριστιανοῖς ὠνομάσθησαν πατέρες οἱ σοφοὶ τῆς Ἐκκλησίας διδασκαλοὶ καὶ συγγραφεῖς. Κυρίως δὲ ἐκεῖνοι ἐκ τούτων ὠνομάσθησαν πατέρες, ὅσοι πρὸς τὴν σοφίαν των διέπρεψαν καὶ ἐπὶ τοῖς ἀγῶσιν αὐτῶν ὑπὲρ τῆς ὀρθοδόξου πίστεως καὶ ἐπὶ τῇ ἀγιότητι τοῦ βίου αὐτῶν. Τὴν διδασκαλίαν τῶν πατέρων περιέβαλεν ἡ Ἐκκλησία διὰ μεγάλου κύρους καὶ ἐπ' αὐτῆς ἐστήριξαν αἱ σύνοδοι, τὰ δόγματα τὰ κατὰ τῶν αἰρέσεων ψηφισθέντα. Ὅσοι δὲ ὑπῆρξαν μὲν ἄνδρες σοφοὶ καὶ ἔγραψαν σπουδαῖα συγγράμματα, ἀλλ' εἶχον καὶ ἰδίας γνώμας μὴ ἐπικυρωθείσας ὑπὸ τῆς Ἐκκλησίας, καλοῦνται ἀπλῶς ἐκκλησιαστικοὶ συγγραφεῖς. Τὰ συγγράμματα τῶν πατέρων εἶναι ποικίλου περιεχομένου, ἢ δηλ. ἐξηγοῦσι τὰς ἀγίας Γραφάς, ἢ ἀναπτύσσουναι τὰ δόγματα καὶ τὴν ἠθικὴν τοῦ Εὐαγγελίου, ἢ ἐκθέτουναι τὴν ἱστορίαν τῆς Ἐκκλησίας, ἢ ἐρμηνεύουσι τὴν λατρείαν καὶ τὰς τελετὰς αὐτῆς, ἢ ἀναφέρονται εἰς τὴν διοίκησιν αὐτῆς, ἢ ἀπολογοῦνται ὑπὲρ τοῦ χριστιανισμοῦ, ἢ καταπολεμοῦσι τὰς αἰρέσεις, ἢ εἶναι ποιητικὰ, περιέχουσι δηλ. ὕμνους πρὸς τὸν Θεὸν ἢ θρησκευτικὰ δράματα καὶ τὰ τοιαῦτα, ἢ εἶναι πρακτικὰ συγγράμματα ὁδηγοῦντα εἰς τὸν κατ' ἀρετὴν βίον. Ἐχουσι δὲ μεγάλην ἀξίαν τὰ συγγράμματα ταῦτα, διότι οἱ ἀρχαῖοι πατέρες διέσωσαν ἡμῖν τὰς ἀρχαίας παραδόσεις τοῦ χριστιανισμοῦ, τὰς ἀνερχομένας μέχρι τῶν ἀποστολικῶν χρόνων, καὶ διότι οἱ ἄνδρες οὗτοι ἐμφορούμενοι τοῦ πνεύματος τῆς Ἐκκλησίας καὶ κάτοχοι ὄντες πάσης τῆς παιδείας τῆς ἐποχῆς των ἐξετάζουσι τὰ θρησκευτικὰ πράγματα μετὰ μεγίστης ἐμβριθείας καὶ εἶναι οἱ πρῶτοι δημιουργοὶ τῆς χριστιανικῆς θεολογικῆς ἐπιστήμης.

§ 7.

Περὶ τῶν ἀποστολικῶν πατέρων.

Κλήμης, Ἰγνάτιος, ἐπιστολὴ πρὸς Διόγνητον, Παπίας, Πολύκαρπος, Ἐρμῆς, Βαρνάβας.

Οἱ ἀρχαιότατοι πάντων τῶν πατέρων εἶναι οἱ καλούμενοι Ἀποστολικοὶ πατέρες, οἱ γενόμενοι μαθηταὶ τῶν ἀποστόλων. Οἱ συγ-

γραφείς οὗτοι ἤκμασαν κατὰ τὰ τέλη τοῦ Α' καὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ Β' αἰῶνος (75—150 μ. Χ.). Τὰ ἔργα των εἶναι ἐπιστολαὶ ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον κατὰ τὸν τύπον τῶν ἐπιστολῶν τῶν Ἀποστόλων ἢ ἀπλᾶ πρακτικὰ συγγράμματα τὴν οἰκοδομὴν τῶν πιστῶν σκοποῦντα. Τοιοῦτοι εἶναι οἱ ἑξῆς : ὁ *Ρώμης Κλήμης*, ὅστις ἔχει γράψει ἐπιστολὴν πρὸς Κορινθίους, ἐν ἣ προτρέπει αὐτοὺς διχονοοῦντας ἀλλήλοις εἰς ὁμόνοιαν. Ὁ *Ἰγνάτιος* ἐπίσκοπος Ἀντιοχείας, ὅστις ἔχει γράψει 7 ἐπιστολάς πρὸς διαφόρους χριστιανούς, καθ' ἣν ἐποχὴν ἤγετο δέσμιος εἰς Ρώμην ἐπὶ Τραϊανοῦ, ἵνα μαρτυρήσῃ ριπτόμενος εἰς τὸ ἀμφιθέατρον βορᾶ τῶν ἀγρίων θηρίων. Ἀγνωστὸς τις συγγραφεὺς ἐπιστολῆς πρὸς *Διόγνητον* ζητεῖ νὰ ἐλκύσῃ τὸν ἐθνικὸν τοῦτον ἄνδρα εἰς τὸν χριστιανισμόν, καταδεικνύων αὐτῷ τὸ κἄλλος καὶ τὴν ἀξίαν τῆς νέας θρησκείας διὰ τοῦ ὑπερόχου τῶν δογμάτων καὶ τῆς καθαρότητος τοῦ βίου τῶν χριστιανῶν. Ὁ *Παπίας*, ὁ Ἱεραπόλεως ἐπίσκοπος, εἶχε γράψει σύγγραμμα ἀπολεσθέν, «*Λογίων Κυριακῶν Ἐξηγήσεις*» ἐπιγραφόμενον, δηλ. συλλογὴν λόγων καὶ πράξεων τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ σωζομένων προφορικῶς. Ὁ *Πολύκαρπος*, Σμόρνης ἐπίσκοπος (168), ἔχει ἐπιστολὴν πρὸς Φιλιππησίους. Ὁ *Ἐρμάς* ἔγραψε σύγγραμμα, ποιμένα καλοῦμενον, διότι παριστᾷ ἀλληγορικῶς ποιμένα τινὰ ὡς θεῖον ἀπεσταλμένον, διδάσκοντα τὸν συγγραφέα διὰ παραβολῶν καὶ ἀλληγοριῶν. Τέλος ὁ *Βαρνάβας* ἔχει ἐπιστολὴν γράψει, ἐν ἣ παριστᾷ τὸν Ἰουδαϊσμόν ὡς τύπον καὶ σκιάν τοῦ μέλλοντος νὰ ἀναφανῆ χριστιανισμοῦ, εἰς ὃν ἐχρησίμευσεν ἐκεῖνος ὡς ἀπλῆ προπαρασκευή.

§ 8.

Περὶ τῶν ἀπολογητῶν.

Ἰουστίνος, Τατιανός, Θεόφιλος, Ἀθηναγόρας, Ἐρμείας.

Κατὰ τὸν Β' αἰῶνα ἤκμασαν ἐκκλησιαστικοὶ τινες συγγραφεῖς, οἵτινες ἀνέλαβον νὰ ἀπολογηθῶσι κατὰ τῶν κατηγοριῶν τῶν ἐθνικῶν καὶ τῶν ἄλλων αὐτῶν προσβολῶν κατὰ τῶν χριστιανῶν. Αἱ κυριώτεραι προσβολαὶ τῶν ἐθνικῶν ἦσαν, ὡς εἶδομεν καὶ ἄνωτέρω, ὅτι οἱ χριστιανοὶ ἦσαν δῆθεν μισάνθρωποι, διότι ἀπέφενον τὰς

διασπεδάσεις καὶ ἐορτάς τῶν ἐθνικῶν· ὅτι ἦσαν ἄθεοι, διότι δὲν ἔδλεπον παρ' αὐτοῖς οἱ ἐθνικοὶ εἶδωλα θεῶν· ὅτι ἐτέλουν ἀθεμιτουργίας, διότι ἐκ φόβου τῶν διωκτῶν ἠναγκάζοντο νὰ τελῶσι τὰ τῆς λατρείας τῶν ἐν καιρῷ νυκτὸς ἐν ἐρήμοις καὶ ἐν δάσεσι· καὶ ὅτι ἦσαν ἐχθροὶ τῶν καθεστώτων, διότι ἐπολέμουν τὴν ἐθνικὴν τοῦ κράτους θρησκείαν. Οἱ κατὰ τῶν προσβολῶν τούτων, αἵτινες ἦσαν ἐντελῶς ἀδικοὶ καὶ ἀβάσιμοι, ὑπερασπισθέντες τὸν χριστιανισμὸν εἶναι οἱ κληθέντες ἀπολογηταί. Ἐκ τῶν σωζομένων ἀπολογητῶν ἀρχαιότερος εἶναι ὁ **Ἰουστίνος**, ὁ φιλόσοφος καὶ μάρτυς. Οὗτος, πρὶν γίνῃ χριστιανός, ἤσκει τὸ ἔργον τοῦ φιλοσόφου καὶ ρήτορος, εἰληκώθη δὲ εἰς τὸν χριστιανισμὸν διὰ τῆς ἀναγνώσεως τῶν συγγραμμάτων τῶν Ἀποστόλων. Ὁ Ἰουστίνος, ζητῶν τὴν ἀλήθειαν, εἶχε διέλθει πάντα τὰ τότε γνωστὰ φιλοσοφήματα. Ἐν τέλει ὁ πλατωνισμὸς εἶχε κερδήσει αὐτὸν πλείοτερον. Ἐν τῇ Γραφῇ ὁμως ἐνόμισεν ὅτι εἶδεν ἀνωτέραν θρησκευτικὴν σοφίαν καὶ διὰ τοῦτο οὐ μόνον ἠρπάσθη τὸν χριστιανισμὸν, ἀλλ' ἀνέλαβε καὶ τὴν ὑπεράσπισιν αὐτοῦ. Ὁ Ἰουστίνος γενόμενος χριστιανός δὲν ἀπέβαλε τὸν φιλοσοφικὸν τριβῶνα, ὃν ἐφόρουσιν οἱ φιλοσοφοῦντες· δικαιοδογούμενος δὲ ἔλεγεν, ὅτι χριστιανός γενόμενος δὲν ἔπαυσε νὰ εἶναι φιλόσοφος, διότι ὁ χριστιανός κατ' αὐτὸν εἶναι θεὸς τις φιλοσοφία καὶ δὴ ἡ ὑψίστη, ὡς διδάσκων τὴν λατρείαν τοῦ ἐνὸς ἀληθινοῦ Θεοῦ καὶ ὑπαγορεύων τὸν κατ' ἀρετὴν βίον, καὶ ὡς ἀπηλλαγμένους τῶν ἐλλείψεων τῶν ἀρχαίων φιλοσοφιῶν. Ἐτίμα δὲ καὶ τοὺς ἀρχαίους φιλοσόφους τοὺς εἰς ἓνα Θεὸν πιστεύοντας καὶ χρηστὸν βίον ἐπιδειξάμενους, λέγων ὅτι καὶ αὐτοὶ κατ' οὐσίαν ἦσαν χριστιανοὶ ὡς μετὰ λόγου βιώσαντες, ἀναφέρων ῥητῶς τὸν Σωκράτην καὶ τὸν Ἡράκλειτον ἐξ αὐτῶν (Β' Ἀπολ., 16). Ὁ Ἰουστίνος ἀπέθανε μαρτυρικὸν θάνατον ἐν Ρώμῃ ἐπὶ Μάρκου Αὐρηλίου (167)—Συνέγραψε δὲ δύο ἀπολογίας πρὸς τὸν Ἀντωνίνον τὸν Εὐσεβῆ καὶ Μάρκον Αὐρηλίον, Περὶ μοναρχίας, Διάλογον πρὸς Τρύφωνα Ἰουδαίου καὶ Λόγους πρὸς Ἕλληνας. Μαθητὴς τοῦ Ἰουστίνου ὑπῆρξεν ἄλλος ἀπολογητής, ὁ **Τατιανός**, ὅστις ἔγραψε Λόγον πρὸς Ἕλληνας. Σπουδαῖος ἀπολογητὴς ἐγένετο ἔπειτα ὁ **Θεόφιλος ὁ Ἀντιοχείας** ἐπίσκοπος, ὅστις ἔγραψεν ἀπολογητικὸν ἔργον πρὸς Αὐτόλοχον,

ἔθνικόν, ὃν ζητεῖ νὰ ἐλκύσῃ εἰς τὸν χριστιανισμόν. Μεγάλῃ ἀξίας ἐπίσης εἶναι ἡ ἀπολογία τοῦ ἁγίου **Ἀθηναγόρου**, ἡ ἐπιγραφομένη «Πρεσβεία πρὸς Μάρκον Αὐρήλιον», ἐν ἣ ἀντικρούει τὰς συνηθεστάτας κατὰ τῶν χριστιανῶν κατηγορίας ἐπὶ ἀθείᾳ καὶ ἀθεμιτοურγίαις. Ὁ αὐτὸς ἔγραψε καὶ περὶ ἀναστάσεως σύγγραμμα. Τελευταῖος ἀπολογητὴς εἶναι ὁ **Ἑρμείας**, γράψας Διασυρμὴν τῶν ἕξω φιλοσόφων κατὰ τῶν ἐθνικῶν, ἔργον ἄνευ μεγάλης ἀξίας. Οἱ ἀπολογηταὶ ἀποκρούουσι τὰς κατηγορίας τῶν ἐθνικῶν, προσεβαλλόντες δὲ τὴν εἰδωλολατρείαν ὡς ψευδὴ καὶ καταδικαζομένην ὑπὸ τοῦ λογικοῦ καὶ ὑπὸ τῶν ἀρχαίων σοφῶν. Τὴν θεϊότητα δὲ τοῦ χριστιανισμοῦ κατεδείκνυντο διὰ τῶν προφητειῶν τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης, διὰ τῶν θαυμάτων τοῦ Κυρίου καὶ τῶν Ἀποστόλων, διὰ τῆς ἀληθείας καὶ λογικότητος τῶν χριστιανικῶν δογμάτων, διὰ τῆς ταχυτάτης διαδόσεως τοῦ χριστιανισμοῦ, διὰ τῆς καρτερίας τῶν μαρτύρων, διὰ τῆς καθαρότητος τοῦ βίου τῶν χριστιανῶν καὶ δι' ἄλλων λόγων. Καὶ τέλος ἐν ὀνόματι τῆς ἐλευθερίας τῆς συνειδήσεως ἐπεκαλοῦντο τὴν ἀνοχὴν τῶν αὐτοκρατόρων πρὸς τὴν χριστιανικὴν θρησκείαν ὅπως ἡνείχθη καὶ τὰς ἄλλας μὴ ῥωμαϊκὰς θρησκείας.

§ 9.

Περὶ τῶν Ἀλεξανδρινῶν θεολόγων.

Κλήμης.

Κλήμης. Ἐν Ἀλεξανδρείᾳ ἀνεφάνησαν ἀπὸ τοῦ τέλους τοῦ Β' αἰῶνος καὶ κατὰ τὸν Γ'. σπουδαιότατοι ἐκκλησιαστικοὶ συγγραφεῖς ἕνεκα τῆς ἐκεῖ ἀκμαζούσης ἑλληνικῆς παιδείας. Εἶναι γνωστὸν ὅτι ἡ Ἀλεξανδρεία, ἡ ὑπὸ τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου κτισθεῖσα, ἀπέβη κατὰ μικρὸν ἤδη ἐπὶ τῶν Πτολεμαίων ἐστία ἑλληνικῶν γραμμάτων καὶ τοιαύτη καὶ μετὰ ταῦτα ἐπὶ τῶν Ῥωμαίων αὐτοκρατόρων ἐξηκολούθη νὰ εἶναι. Ἐκεῖ ἤκμαζαν οἱ διασημότεροι γραμματικοί· ἐκεῖ ἦτο τὸ περίφημον Μουσεῖον καὶ ἡ περιλάλητος Βιβλιοθήκη· ἐκεῖ ἀπὸ τοῦ Γ' αἰῶνος συνέστη ἡ νεοπλατωνικὴ σχολή (Σακκάς, Πλωτίνος, Πορφύριος κλπ.).

Ἐν τῇ πόλει ταύτῃ ἦτο ἄρα ἐπόμενον, ὅτι ἔμελλε νὰ ἀκμασῇ

καὶ ἡ χριστιανικὴ θεολογία καὶ νὰ προσλάβῃ ἐπιστημονικὸν χαρακτήρα. Πράγματι οἱ Ἀλεξανδρινοὶ θεολόγοι ἦσαν οἱ σοφώτατοι πάντων, διακρινόμενοι διὰ τὴν φιλοσοφικὴν τῶν μύθῳσιν καὶ τὴν περὶ τὴν κλασικὴν φιλολογίαν δεινότητά των.

Οἱ Ἀλεξανδρινοὶ οὗτοι θεολόγοι δὲν ἤρκοῦντο εἰς τὴν ἀπλὴν καὶ τυφλὴν πίστιν, ἀλλ' ἐζήτουν κατὰ τὸ δυνατόν τῷ ἀνθρώπῳ διὰ τῆς λογικῆς ἐξετάσεως τῶν θρησκευτικῶν πραγμάτων νὰ ὑψωθῶσιν ἀπὸ τῆς πίστεως εἰς τὴν γνῶσιν, δηλ. εἰς τὴν μετὰ λόγου πίστιν. Κέντρον δὲ αὐτῶν ἦτο ἡ ἐκεῖ κατηχητικὴ σχολή, ἣτις ἀπὸ ἀπλῆς κατηχητικῆς, χάριν δηλ. τῶν κατηχομένων, σχολῆς, σὺν τῷ χρόνῳ ἀπέβη ἀνωτέρα θεολογικὴ σχολή. Οἱ Ἀλεξανδρινοὶ ἐζήτουν νὰ ἐμβαθύνωσιν εἰς τὰ δόγματα, φιλοσοφικῶς ἐξετάζοντες αὐτὰ καὶ ἀποτελοῦντες ἐν ὅλῳ φιλοσοφικὸν θεολογικὸν σύστημα. Ἐν δὲ τῇ ἐρμηνείᾳ τῶν Γραφῶν, μὴ ἀρκοῦμενοι εἰς τὸ ἀπλοῦν γράμμα, ἠρέσκοντο εἰς ἀλληγορικὰς ἐξηγήσεις, ἐζήτουν δηλ., ὅπου τὸ κείμενον γραμματικῶς ἐννοοῦμενον ἐνόμιζον ὅτι ταπεινὴν τινα ἐννοιαν διδεῖ, βαθυτέραν, ὑψηλοτέραν δὲθεν, μυστικὴν ἐννοιαν. Τὰς τοιαύτας ἀθαιρέτους ἀλληγορικὰς ἐρμηνείας ἡγάπων τότε καὶ ἐτίμων ἐν Ἀλεξανδρείᾳ καὶ οἱ ἐθνικοὶ γραμματικοὶ ἐν τῇ ἐρμηνείᾳ τῶν ἀρχαίων ποιητῶν, τῶν περιεχόντων μυθικὰς διηγήσεις, καὶ οἱ Ἰουδαῖοι ῥαβδῖνοι ἐρμηνεύοντες τὴν Παλ. Διαθήκην. Ὁ πρῶτος ἐπίσημος Ἀλεξανδρινὸς θεολόγος ὑπῆρξεν ὁ Κλήμης († 211), ὅστις ὡν πρότερον φιλόσοφος ἐπεστράφη ἔπειτα εἰς τὸν χριστιανισμόν. Ὁ Κλήμης ἐθεώρει τὸν χριστιανισμόν ὡς ὑψίστην φιλοσοφίαν, ὡς περιέχοντα κατὰ πληρέστερον τρόπον πᾶν ὅ,τι καλὸν εἶπον οἱ ἀρχαῖοι, ὁδηγοῦν εἰς τὴν εὐσέθειαν καὶ τὴν ἀρετὴν. Διότι καὶ κατ' αὐτόν, ὅπως καὶ κατὰ τὸν Ἰουστίνον, πολλὰ καλὰ ἐδιδάξαν καὶ οἱ ἀρχαῖοι σοφοὶ φωτισθέντες διὰ τινῶν ἀκτίνων τοῦ θεοῦ Λόγου, ὅστις ἐν ὅλῳ τῷ πληρώματι αὐτοῦ ἐνεσαρκώθη ἐν τῷ Χριστῷ. Ἡ φιλοσοφία κατὰ τὸν Κλήμεντα παρεσκεύασε τοὺς ἐθνικοὺς εἰς τὸν χριστιανισμόν, ὅπως τοὺς Ἰουδαίους ὁ μωσαϊκὸς νόμος. Ὁ Κλήμης πρῶτος ἤρχισε διὰ τῆς λογικῆς ἐρεῦνης τῶν ἀντικειμένων τῆς πίστεως νὰ σπουδάξῃ νὰ ἀνυψωθῇ εἰς τὴν γνῶσιν, τὴν ἐπιστημονικὴν δηλ. κατανόησιν αὐτῶν. Ὁ Κλήμης ἔγραψε πολλὰ ἔργα, ἰδίως τὸν Λόγον

προτρεπτικὸν πρὸς Ἕλληνας, τὸν Παιδαγωγὸν καὶ τοὺς Στρωμα-
ταις, ἐν οἷς ἀναπτύσσει εὐρύτερον τὰς χριστιανικὰς ἀληθείας. Ὁ
αὐτὸς συνέγραφε τὸν Πινδαρικὸν ὕμνον εἰς Χριστὸν.

Σημ. Διδάσκαλος τοῦ Κλήμεντος ἐγένετο ἐν τῇ κατηχητικῇ
Σχολῇ Ἀλεξανδρείας ὁ Πάνταινος († 202).

§ 10.

Ὡριγένης.

Ὡριγένης. Ὁ σοφώτατος πάντων τῶν Ἀλεξανδρινῶν θεολό-
γων ὑπῆρξεν ὁ Ὡριγένης († 254), ὁ διὰ τὴν φιλοπονίαν του χαλ-
κέντερος καὶ ἀδαμάντινος κληθεὶς, ἀνὴρ πολυμαθέστατος, κάτοχος
ἀπάσης τῆς σοφίας τῆς ἐποχῆς του καὶ εἰδήμων ἐντριβέστατος τῆς
νεοπλατωνικῆς φιλοσοφίας, ἣν ἐσπούδασε παρὰ τῷ ἰδρυτῇ αὐτῆς
Ἀμμωνίῳ Σακκᾷ, ἐρμηνευτῆς ἄριστος καὶ δογματικὸς βαθυνοῦστα-
τος, κριτικὸς δεινὸς καὶ φιλολογικῶς ἄριστα κατηχητισμένος. Νεώ-
τατος ἀνέλαβε νὰ διδάσκη ἐν τῇ κατηχητικῇ τῆς Ἀλεξανδρείας
σχολῇ. Συνείβιζε δὲ μετὰ τῶν μαθητῶν του πρῶτον νὰ μελετᾷ τοὺς
Ἕλληνας συγγραφεῖς καὶ νὰ προπαρασκευάζη καὶ ἀσκή τὸ πνεῦμά
των, εἶτα δὲ νὰ εἰσάγη αὐτοὺς εἰς τὴν ἐρμηνεῖαν τῆς Γραφῆς καὶ
τὴν ὑψηλοτέραν φιλοσοφικὴν ἐξέτασιν τῶν δογμάτων. Ἐξῆ δὲ βίον
τελείας ἀσκήσεως, δωρεὰν διδάσκων καὶ ἐκ τῶν συγγραμμάτων του
μόνον ἀποζῶν. Ἐχων φήμην μεγάλην ἐζητεῖτο πανταχοῦ νὰ διδῇ
τὴν γνώμην του. Ἡ Ἰουλίᾳ Μαμμαία, μήτηρ τοῦ αυτοκράτορος
Ἀλεξάνδρου Σευήρου, προσεκάλεσεν αὐτόν, ἵνα μάθῃ παρ' αὐτοῦ
τὸ τί διδάσκει ὁ χριστιανισμός. Ἦλθε δὲ καὶ εἰς τὴν Ἀραβίαν, ἵνα
πολεμήσῃ ἐκεῖ αἰρετικὰς δοξασίας. Ἐπεσκέφθη δὲ καὶ τὴν Παλαι-
στίνην χάριν ἐκκλησιαστικῶν ὑποθέσεων. Ἐκεῖ χειροτονηθεὶς πρεσ-
βύτερος καὶ περιελθὼν ὑπὸ τὴν δυσμένειαν τοῦ ἐπισκόπου Ἀλεξαν-
δρείας Δημητρίου, ὅστις ἐφθόνησε τὴν φήμην του, ἠναγκάσθη νὰ
μείνῃ ἐν Καισαρείᾳ καὶ νὰ ἰδρύσῃ ἐν τῇ πολει ταύτῃ νέαν θεολογι-
κὴν σχολὴν. Ἐκεῖ δὲ διέτριψε μέγα μέρος τοῦ βίου του καὶ συνέγραψε
τὰ πλείστα τῶν *συγγραμμάτων* αὐτοῦ, ὧν τὰ ἐπισημότερα εἶναι αἱ

ἐρμηνεῖται του εἰς ὁλόκληρον τὴν Ἀγίαν Γραφήν, ἢ ἀναθεώρησις τοῦ κειμένου τῶν **Θ'** δι' ἀντιπαβολῆς πρὸς τὰς ἄλλας τότε ὑπαρχούσας ἑλληνικὰς μεταφράσεις καὶ τὸ ἐβραϊκὸν κείμενον, τὸ Περὶ ἀρχῶν σύγγραμμά του, περὶ θεμελιωδῶν δηλ. διδασκαλιῶν τοῦ χριστιανισμοῦ, καὶ τὰ Κατὰ Κέλσου τοῦ φοβερωτάτου τῶν χριστιανῶν κατηγοροῦ ὀκτώ βιβλία του. Ἐγραψε δὲ καὶ πλείστα ἄλλα συγγράμματα, ὅσα οὐδεὶς ἄλλος ἐκ τῶν ἀρχαίων ἐκκλησιαστικῶν συγγραφέων. Ἰδέαι τινὲς αὐτοῦ κατεκρίθησαν βραδύτερον ὡς μὴ ὀρθαί. **Θ'** Ὁριγένης ἀπέθανεν ἐν Τύρῳ ἕνεκα ὧν ὑπέστη παθημάτων ἐπὶ τοῦ ἐπὶ Δεκίου διωγμοῦ (†254).

Σημ. Μαθηταὶ τοῦ Ὁριγένους ἐγένοντο ὁ Διονύσιος ἐπίσκοπος Ἀλεξανδρείας (†265) καὶ ὁ Νεοκαισαρείας Γρηγόριος.

§ 11.

Ἄλλοι ἐκκλησιαστικοὶ συγγραφεῖς τοῦ **B'**
καὶ τοῦ **F'** αἰῶνος.

Εἰρηναῖος.

Ἄλλος συγγραφεὺς τοῦ **B'** αἰῶνος ἀξίος μνείας εἶναι ὁ Εἰρηναῖος (†202). Οὗτος κατήγετο ἐκ τῆς Μικρᾶς Ἀσίας. Εἶχε δὲ ἐλθεῖ εἰς τὴν Γαλλίαν, μεθ' ἧς ἡ ἑλληνικὴ ἀνατολὴ εὕρισκετο εἰς μεγάλην ἐποικιωνίαν (ἢ Μασσαλία, ὡς γνωστόν, ἦτο ἑλληνικὴ ἀποικία τῶν Φωκαέων). Γενόμενος κατ' ἀρχὰς πρεσβύτερος ἐν Λουγδούνῳ ἔχειροτονήθη μετὰ ταῦτα ἐπίσκοπος τῆς αὐτῆς πόλεως καὶ ἀπέθανε μαρτυρικὸν θάνατον ἐπὶ Σεπτιμίῳ Σευήρου (202). **Θ'** Εἰρηναῖος ἔγραψεν ἑλληνιστὶ ἐκτὸς πολλῶν ἄλλων ἔργων καὶ σπουδαιότατον σύγγραμμα Κατὰ αἱρέσεων, τὸ ὁποῖον σώζεται μόνον ἐν λατινικῇ μεταφράσει (Adversus haereses). Ἐκ τοῦ συγγράμματος τούτου γνωρίζομεν τὰ τῶν ἀρχαίων γνωστικῶν καὶ ἄλλων αἱρέσεων, αἵτινες κατὰ τὸν **B'** αἰῶνα ἐτάραξαν τὴν Ἐκκλησίαν καὶ ἐν γένει τὴν κατάστασιν ταύτης κατὰ τὴν ἀρχαιστάτην ἐκείνην ἐποχὴν. Μαθητῆς τούτου ἐγένετο ὁ Ἰππόλυτος (†258), πρεσβύτερος ἐν Ρώμῃ.

Σημ. Ἀξίσι μνείας εἶναι καὶ οἱ περὶ τὸ τέλος τοῦ **F'** αἰῶνος

ἐν Ἀντιοχείᾳ ἴδιαν σχολὴν ἰδρύσαντες Δωρόθεος καὶ Δουκιανός, ἧτις ἡρμήνευε τὰς Γραφὰς γραμματικῶς καὶ ἱστορικῶς.

§ 12.

Οἱ Λατίνοι ἐκκλησιαστικοὶ συγγραφεῖς τοῦ Β' καὶ Γ' αἰῶνος.

Τερτυλλιανός, Κυπριανός.

Καὶ ἡ λατινικὴ δύσις κατὰ τὸ τέλος τοῦ Β' καὶ κατὰ τὸν Γ' αἰῶνα ἀνέδειξε σπουδαίους τινὰς ἐκκλησιαστικοὺς συγγραφεῖς ἐν τῇ βορείῳ Ἀφρική, τῇ ρωμαϊκῇ ἐπαρχίᾳ, ὅπου ἡ νέα Καρχηδὼν εἶχεν ἐκλατινισθῆ καὶ ἀναδειχθῆ νέα Ρώμη ὡς πρὸς τὴν περὶ τὰ λατινικὰ γράμματα ἐπίδοσιν. Οἱ Λατίνοι οὗτοι πατέρες κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τοὺς Ἕλληνας περιφρονοῦντες τὴν φιλοσοφικὴν ἐξέτασιν τῆς θρησκείας ἠρκοῦντο μόνον εἰς τὴν τυφλὴν πίστιν καὶ τὴν παράδοσιν καὶ πᾶσαν τὴν σημασίαν καὶ ἀξίαν ἀπέδιδον εἰς τὴν αὐστηρότητα καὶ ἀγνότητα τοῦ βίου. Ἐνῶ οἱ Ἕλληνες πατέρες δεικνύουσι θεωρητικὰς τάσεις συμφώνως πρὸς τὸν θεωρητικὸν χαρακτήρα τοῦ ἐλληνικοῦ πνεύματος, παρὰ τοῖς Λατίνοις κατὰ τὸ ἀρχῆθεν πνεῦμα τοῦ ρωμαϊκοῦ λαοῦ ἐπικρατεῖ ἡ πρακτικὴ τάσις. Ὁ σπουδαιότερος τῶν Λατίνων τούτων ἐκκλησιαστικῶν συγγραφέων εἶναι ὁ Τερτυλλιανός († 240), πρεσβύτερος ἐν Καρχηδόνι, ὅστις πρὶν ἱερωθῆ ἤσκει ἐν Καρχηδόνι τὸ τοῦ ρήτορος καὶ συνηγόρου ἔργον. Ἀρνούμενος εἰς τὴν ἐκκλησιαστικὴν παράδοσιν καὶ τὴν τυφλὴν πίστιν θεωρεῖ περιττὴν τὴν ἔρευναν λέγων, ὅτι ἐπίστευσε προθύμως καὶ ἐκεῖνα τὰ ὅποια ἐφαίνοντο αὐτῷ μὴ ὀρθῶς ἔχοντα (credo quia absurdum est). Ἀποκρούων τὸν συμβιβασμὸν φιλοσοφίας καὶ χριστιανισμοῦ, οἷον ἐπέδωκον οἱ Ἕλληνες θεολογοὶ μάλιστα ἐν Ἀλεξανδρείᾳ, ἔλεγε: «Τί κοινὸν ὑπάρχει μεταξὺ Ἱεροσολύμων καὶ Ἀθηνῶν, μεταξὺ τῆς στοᾶς τοῦ Σολομῶντος καὶ τῆς Ἀκαδημίας τοῦ Πλάτωνος;» Ὁ χριστιανισμὸς κατ' αὐτὸν ὡς θεῖα ἀποκάλυψις δὲν ἔχει δεῖν ἀνάγκη ἐξετάσεως καὶ συζητήσεως. Καὶ ὁμοίως παρὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ ταῦτα

ἦτο ὁ Τερτυλλιανὸς βαθύ πνεῦμα καὶ ἐν τοῖς συγγράμμασιν αὐτοῦ φιλοσοφεῖ πολλάκις. Τὸ κυριώτερον ἔργον του εἶναι ὁ Ἀπολογητικὸς του λόγος. Ὁ Κυπριανός, ἐπίσκοπος Καρχηδόνας, μαρτυρήσας ἐπὶ τοῦ ἐπὶ Οὐάλεριανοῦ διωγμοῦ (253 - 260), ὑπῆρξεν ἄριστος ποιητὴν. Τὸ περιφημότερον σύγγραμμά του εἶναι τὸ περὶ ἐνότητος τῆς Ἐκκλησίας, ἣν εὕρισκε ἐν τῇ ἐνώσει πάντων τῶν ἐπισκόπων, ὅσινες κατὰ τὴν ἐξουσίαν εἶναι ἴσοι ἀλλήλοις.

Σημ. Ἄλλοι λατινοὶ ἐκκλησιαστικοὶ συγγραφεῖς ὑπῆρξαν ὁ Δακτάνιος, ὁ Ἀρνόβιος, ὁ Μινούκιος Φήλιξ καὶ ὁ Κομμοδιανός.

§ 13.

Ἐποικία ἦτο ἡ διοίκησις τῆς ἐκκλησίας κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην;

Ἐν ὅσῳ ἔζων οἱ ἀπόστολοι, ὡς οἱ μαθηταὶ τοῦ Κυρίου καὶ οἱ τῶν πρώτων ἐκκλησιῶν ἱδρυταί, ἐξήσκουν τὴν ἀνωτάτην ἐξουσίαν ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ, εἶχον βοηθοὺς ἐν τῷ κηρύγματι τοὺς εὐαγγελιστοὺς καὶ τοὺς διδασκάλους ἢ προφήτας λεγομένους. Ἐκ τούτων οἱ μὲν εὐαγγελισταὶ ἐκήρυττον τὸ εὐαγγέλιον εἰς νέας χώρας, οἱ δὲ διδάσκαλοι καὶ προφῆται ἀνέπτυσσον τὰς Γραφὰς τῷ λαῷ. Διὰ τὴν συλλογὴν καὶ διανομὴν τῶν ἐλεημοσυῶν ὠρίσθησαν τὸ πρῶτον οἱ **διάκονοι**, καὶ ὅτε δὲ ἤρχισε νὰ θεωρῆται ὡς κύριον αὐτῶν ἔργον ἡ μετοχὴ αὐτῶν ἐν ταῖς τελεταῖς τῆς λατρείας, μεταξὺ τῶν καθηκόντων αὐτῶν εἶχον πάντοτε καὶ τὴν διανομὴν τῶν ἐλεημοσυῶν εἰς τοὺς πτωχοὺς. Ὑπῆρχον δὲ κατὰ τὴν ἀρχαιοτάτην ταύτην ἐποχὴν καὶ ~~διακόνισσαι~~ γυναῖκες εὐσεβεῖς, παρθένοι ἢ χῆραι, ἀφωσιωμέναι εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τῆς ἐκκλησίας, χρησιμεύουσαι δὲ δι' ἔργα, πρὸς ἃ γυναῖκες ἦσαν καταλληλότεραι. Αἱ διακόνισσαι αὐταὶ περιέβαλλον τοὺς πάσχοντας, ἔφερον τὰς ἐλεημοσύνας εἰς τοὺς γυναικωνίτας, ἐκατήχον γυναῖκας προσερχομένας εἰς τὸν χριστιανισμόν καὶ παρίσταντο κατὰ τὴν βάπτισιν αὐτῶν. Τὴν λοιπὴν διοίκησιν τῶν ἐκκλησιαστικῶν πραγμάτων εἶχον οἱ πρεσβύτεροι καὶ οἱ

τούτων ἀνώτεροι ἐπίσκοποι, οἵτινες μετὰ τὸν θάνατον τῶν ἀποστόλων ἔλαβον τὴν θέσιν τούτων. Ἀλλὰ καὶ οἱ λαϊκοὶ δὲν ἦσαν ὅπως ἀμέτοχοι τῆς διακυβερνήσεως τῆς Ἐκκλησίας. Ἐπὶ τῶν ἀποστολικῶν χρόνων οὐδὲν ἀνευ τούτων ἀπεφασίζετο· βραδύτερον δὲ διατήρησαν τὸ δικαίωμα νὰ ἐκλέγῃσι τοὺς κληρικούς καὶ αὐτοὺς τοὺς ἐπισκόπους μετὰ τοῦ κλήρου. Ἐπίσης καὶ τὸ διδάσκειν ἐπ' ἐκκλησίας τὸ πρῶτον ἦτο δικαίωμα καὶ τῶν λαϊκῶν, ἔπειτα δὲ, ἵνα μὴ συμβαίνωσιν ἄτοκα, ἐξηρητήθη τούτο ἐκ τῆς ἀδείας τοῦ κατὰ τύπον ἐπισκόπου. Ὁ ἐπίσκοπος ἐν γένει ἐθεωρεῖτο ὡς ἡ ἀνωτάτη ἀρχὴ ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ του. Ὅσακις ἠγείροντο ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ ζητήματα, τὰ ὅποια ἔπρεπε νὰ λυθῶσι διὰ κοινῆς συμπράξεως, συνήρχοντο ἀπὸ τοῦ τέλους τοῦ Β' αἰῶνος οἱ ἐπίσκοποι τῶν διαφόρων ἐπαρχιῶν τοῦ ρωμαϊκοῦ κράτους εἰς συνόδους (ἐπαρχιακαὶ σύνοδοι) ἐν τῇ πρωτεύουσῃ τῆς ἐπαρχίας, τῇ μητροπόλει, ἧς ὁ ἐπίσκοπος, ὁ **μητροπολίτης** λεγόμενος, ἦτο φυσικὸς αὐτῶν πρόεδρος. Οἱ ἐπισημότεροι μητροπολίται ἦσαν ὁ **Ρώμης**, ὡς ἐπίσκοπος τῆς πρωτεύουσῃς τοῦ ρωμαϊκοῦ κράτους, ὁ **Ἀλεξανδρείας** καὶ ὁ **Ἀντιοχείας**. Καὶ ἐκ τούτων δὲ ἦτο πρῶτος κατὰ τὴν τιμὴν ὁ Ρώμης ὡς τῆς βασιλευσούσης τότε πόλεως ἐπίσκοπος. Ἦσαν δὲ αἱ κατὰ ἐπαρχίας ἐκκλησίαι, οἷον αἱ τῆς Μικρᾶς Ἀσίας, Παλαιστίνης, Θράκης, Μακεδονίας, Ἀχαΐας (οὕτως ὠνομάζετο τότε ἡ Ἑλλάς), Αἰγύπτου, Ἀφρικῆς, Ἰσπανίας, Γαλλίας κλπ., ἀνεξάρτητοι ἀπ' ἀλλήλων καὶ αὐτοκέφαλοι. Ἐξήτησε μὲν ὁ **Ρώμης** ἐπίσκοπος μὴ ἀρκούμενος εἰς τὸ πρῶτον τῆς τιμῆς, τὸ ὅποιον εἶχεν ὡς ἐκ τῆς πολιτικῆς ἐπισημότητος τῆς Ρώμης, τῆς πρωτεύουσῃς τοῦ ρωμαϊκοῦ κράτους, ἤδη ἀπὸ τοῦ Β' αἰῶνος νὰ ἀναλάβῃ καὶ ἀνωτάτην τιμὰ ἐπὶ πάσης τῆς Ἐκκλησίας ἐξουσίαν, ἀλλ' αἱ λοιπαὶ ἐκκλησίαι δὲν ἀνεγνώρισαν ταύτην.

§ 14.

Ἐποία ἦτο ἡ λατρεία τῆς ἀρχαίας Ἐκκλησίας ;

Κατὰ τοὺς ἀποστολικούς χρόνους ἐξηκολούθουν οἱ ἐν Ἱεροσολύμοις ἐξ Ἰουδαίων χριστιανοὶ νὰ φοιτῶσιν εἰς τὸν ἐκεῖ ναὸν καὶ νὰ

τελῶσι τὰ τῆς μωσαϊκῆς λατρείας, ἐτέλουν ὅμως καὶ ἰδιαιτέρας συναθροίσεις, ὅπου ἠκροῶντο τοῦ κηρύγματος τῶν ἀποστόλων, μετελάμβανον τῆς εὐχαριστίας καὶ προσήρχοντο. Ἡ μετὰ τοῦ Ἰουδαϊσμοῦ ἔνωση αὕτη τῶν χριστιανῶν τῶν Ἱεροσολύμων χαλαρωθεῖσα μετὰ τὴν ὑπὸ τοῦ Τίτου καταστροφὴν τῆς πόλεως ταύτης (70 μ. Χ.) ἔπαυσεν ἐντελῶς μόλις μετὰ τὴν δευτέραν αὐτῆς καταστροφὴν ἐπὶ Ἀδριανοῦ (132 μ. Χ.). *Οἱ ἐξ ἔθνῶν χριστιανοὶ* μόνον τὰς ἰδιαιτέρας ταύτας χριστιανικὰς συναθροίσεις ἐγίνωσκον. Ἐπειδὴ δὲ δὲν ὑπῆρχον παρ' αὐτοῖς ἀκόμη ἴδια κτίρια προωρισμένα εἰς λατρείαν, ἐτελεῖτο αὕτη ἐν ἰδιωτικοῖς οἴκοις. Ἡ κυριωτάτη τελετὴ τῆς λατρείας ἦτο ἡ *εὐχαριστία*, τελουμένη εἰς ἀνάμνησιν τοῦ θανάτου τοῦ Κυρίου καὶ εἰς ἔνωσην τῶν πιστῶν μετ' αὐτοῦ. Μετὰ τῆς εὐχαριστίας ἦσαν ἠνωμένοι τράπεζαι, ἐν αἷς συνήθιον πάντες ἀγάσται καλούμεναι. Αἱ συναθροίσεις διελύοντο μετὰ τοῦ ἀδελφικοῦ φιλήματος. Τὸ πρῶτ' ἐγίνετο ἡ προσευχή, τὸ δὲ ἑσπέρας ἡ εὐχαριστία μετὰ τῆς ἀγάπης. Διὰ τοῦ *βαπτίσματος* τοῦ διὰ τῆς τριττῆς καταδύσεως τελουμένου, τοῦ παριστάνοντος τὴν πνευματικὴν κάθαρσιν τοῦ γινόμενου χριστιανοῦ ἐγίνοντο δεκτοὶ οἱ προσερχόμενοι εἰς τὴν ἐκκλησίαν. Τὴν *Κυριακὴν* ἀπαντῶμεν ἤδη ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τῶν ἀποστόλων ὡς ἡμέραν ἑορτῆς εἰς ἀνάμνησιν τῆς ἀναστάσεως τοῦ Κυρίου. Ἄν τὸ Πάσχα ἐτελεῖτο ἤδη ἔκτοτε, εἶναι ἀβέβαιόν. Ἄλλαι ἑορταὶ δὲν ὑπῆρχον.

Κατὰ δὲ τὸν Β' καὶ Γ' αἰῶνα ἡ λατεία τῶν χριστιανῶν ἀναπτυσσομένη ἀποβάλλει κατὰ μικρὸν τὴν πρώτην ἐκείνην ἀπλότητα. Ἀπὸ τοῦ τέλους τοῦ Β' αἰῶνος ἤρχισαν νὰ κτιζωνται ἰδιαιτεροὶ οἴκοι πρὸς λατρείαν, αἱ *ἐκκλησῆσαι*, αἵτινες κατὰ τὰ τέλη τοῦ Γ' αἰῶνος, ἐπὶ Διοκλητιανοῦ, ἦσαν ἤδη μεγαλοπρεπῆ κτίρια. Κατ' ἀρχὰς οἱ χριστιανοὶ, καθὼς καὶ οἱ Ἰουδαῖοι, ἔτρεφον δέος τι πρὸς *χρησιν τῶν καλῶν τεχνῶν*, ἰδίως τῆς ζωγραφικῆς καὶ τῆς γλυπτικῆς ἐν τῇ λατρείᾳ, διότι εἶχον αὐτῶν ποιῆσαι κατάχρησιν οἱ ἔθνηκοι ἐν τῇ λατρείᾳ τῶν θεῶν αὐτῶν· ἐφοβοῦντο δηλ. μὴ οἱ ἐκ τῶν ἐθνικῶν χριστιανοὶ γινόμενοι, βλέποντες καὶ ἐν τοῖς τῶν χριστιανῶν ναοῖς ἀγάλματα καὶ εἰκόνας, ὑποπέσωσιν εἰς τὴν προτέραν εἰδωλολατρείαν· ἀλλὰ μικρὸν ἤρχισε νὰ ἐκλείπῃ τὸ δέος ἐκεῖνο καὶ

νά εισάγεται παρὰ τοῖς χριστιανοῖς ἡ τέχνη. Τὰ πρῶτα δὲ προϊόντα τῆς ἀρχαιοτάτης ταύτης χριστιανικῆς τέχνης ἦσαν *σύμβολα*, δι' ὧν εἰκονίζοντο διάφορα ἀντικείμενα τῆς πίστεως, οἷον ὁ σταυρός, ὁ ποιμὴν, ὁ ἀμνός, ὁ κριός (τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ), ἡ ναὸς (τῆς ἐκκλησίας), ἡ λύρα (τῆς προσευχῆς), ἡ ἄγκυρα (τῆς ἐλπίδος), ὁ ἰχθύς (τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ· Ἰησοῦς Χριστὸς Θεοῦ Υἱὸς Σωτὴρ). Τὰ σύμβολα ταῦτα ἦσαν τὸ πρῶτον ἐν χρήσει ἐν τῷ ἰδιωτικῷ βίῳ τῶν χριστιανῶν, ἐπὶ σκευῶν, ἐνδυμάτων, τοίχων, οἴκων, τάφων. Κατὰ μικρὸν δὲ εἰσήγοντο εἰς τοὺς τόπους τῆς δημοσίας λατρείας. Ἐν τῆς ἐποχῆς ταύτης ἔχομεν καὶ τὰς *πρώτας εἰκόνας* *καριστανοῦσας* σκηνὰς ἐκ τῆς παλαιᾶς καὶ καινῆς Διαθήκης ἢ πρόσωπα, ἰδίως τὸν Κύριον καὶ τὴν Παναγίαν ἀπὸ τοῦ Μητέρας φέρουσας ἐν τοῖς κόλποις τὸ θεῖον βρέφος. J

Ἀπὸ τοῦ Β' αἰῶνος ἀναφαίνονται ἕκτος τῆς *Κυριακῆς* καὶ τοῦ *Πάσχα* αἱ ἑορταὶ τῆς *Πεντηκοστῆς*, εἰς ἀνάμνησιν τῆς ἐπιφοιτήσεως τοῦ Παναγίου Πνεύματος καὶ τῆς ἰδρύσεως τῆς Ἐκκλησίας, τῆς *Ἀναλήψεως*, τῶν *Ἐπιφανείων*, εἰς ἀνάμνησιν τῆς βαπτίσεως τοῦ Κυρίου, καὶ αἱ *μνήμαι τῶν Μαρτύρων*.

Ἐκτοτε δὲ ἐτιμῶντο καὶ ἡ *Τετάρτη* καὶ ἡ *Παρασκευή*, ἡμέραι τῆς ἑβδομάδος, εἰς ἀνάμνησιν τοῦ πάθους τοῦ Κυρίου. Πρὸ τοῦ Πάσχα ἐγένετο *νηστεία* ὡς προπαρασκευὴ εἰς τὴν μεγάλην ἑορτήν, ἦτο δὲ ἀκόμη ἀρίστος καὶ ὁ χρόνος αὐτῆς καὶ ὁ τρόπος, καθ' ὃν ἐγένετο· ἐκάστη ἐκκλησία ἠκολούθει ἴδια ἔθιμα ὡς πρὸς τοῦτο· τσαρρακοστή δὲ ὠνομάσθη, διότι ἐθεωρεῖτο ὡς ἀνάμνησις τῆς ἐπὶ 40 ἡμέρας νηστείας τοῦ Κυρίου. Αἱ τελεταὶ τῆς λατρείας ἀπὸ τοῦ Β' αἰῶνος ἐγένοντο πομπωδέστεραι καὶ ἤρχισαν νὰ λαμβάνωσι μονίμους τύπους, οἵτινες ὅμως διέφερον ἐν τιμῇ κατὰ τὰς διαφόρους ἐκκλησίας. Ἐντεῦθεν ἐγεννήθησαν αἱ διάφοροι ἀρχαῖαι *λεiturγίαι*, ἡ τῆς ἐκκλησίας τῶν Ἱεροσολύμων (τοῦ Ἰακώβου), ἡ τῆς Ἀλεξανδρείας (τοῦ Μάρκου) καὶ ἡ τῆς Ρώμης (τοῦ Κλήμεντος). Ἐν τῇ *λεiturγίᾳ*, τῇ κυρίως δηλ. λατρείᾳ, τῇ τελομένῃ κατὰ τὰς Κυριακάς, τὸ πρῶτον ἀνεγινώσκοντο αἱ *Γραφαί*, εἶτα δὲ ὁ ἐπίσκοπος ἢ ὁ πρεσβύτερος ἐξέγγει τὰ ἀναγνωσθέντα καὶ προέτρεπε τὸν λαὸν εἰς τὴν τῶν καλῶν τούτων παραδειγμάτων μι-

μησιν. Ἦκολούθουν μετὰ ταῦτα εὐχαὶ καὶ ὕμνοι, πρὸς ὃν σκοπὸν ἐχρησίμευον κυρίως τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης οἱ ψαλμοί, ἀλλὰ καὶ ἴδιοι χριστιανικοὶ ὕμνοι εἶχον ἤδη ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τοῦ Β' αἰῶνος ποιητῆ, καθὼς μαρτυρεῖ Πλίνιος ὁ νεώτερος, λέγων ὅτι οἱ χριστιανοὶ συνεργόμενοι ἤδον ὕμνους πρὸς τὸν Χριστόν. Ἐν τέλει ἐτελείτο ἡ εὐχαριστία. Αἱ ἀγάπαι ἔπαυσαν κατὰ μικρὸν διὰ τὰς ἐν αὐταῖς γινομένας καταχρήσεις. Μετελάμβανον δὲ πάντες οἱ παρόντες, οἱ δὲ διάκονοι ἐκόμιζον ἐκ τῆς εὐχαριστίας καὶ εἰς τοὺς δι' εὐλόγους αἰτίας ἀπουσιάζοντας, ἰδίως τοὺς ἀσθενεῖς. Μετὰ τοῦ βαπτίσματος ἦτο ἠνωμένον καὶ τὸ *χρῆσμα* πρὸς ἐπισφράγισιν τῆς ἐν τῷ βαπτίσματι ληφθείσης θείας χάριτος καὶ ἐνίσχυσιν ἐν αὐτῇ, τὸ ὅποιον ἐν τῇ δύσει ἤρχισε νὰ παρέχεται παρὰ μόνου τοῦ ἐπισκόπου, ὡς τοῦτου προνόμιον θεωρηθέν, καὶ νὰ τελεῖται κεχωρισμένως ἀπὸ τοῦ βαπτίσματος. Οἱ ἀνάδοχοι ἀπαντῶσιν ἀπὸ τῆς ἐποχῆς ταύτης ὡς μάρτυρες τοῦ βαπτίσματος, ἐπὶ δὲ τῶν ἀηλίκων καὶ ὡς ἐγγυηταὶ τῆς μελλούσης χριστιανικῆς μορφώσεως αὐτῶν. Διὰ τῆς ἐπιθέσεως τῶν χειρῶν παρείχετο ἡ ἄφεσις εἰς τοὺς τελοῦντας *μετάνοιαν*. Ὁ γάμος τῷλογεῖτο ὑπὸ τῆς Ἐκκλησίας. Ἐπὶ τῶν ἀσθενοῦντων τέλος *ἤϋχοντο* οἱ ἀρχαῖοι χριστιανοὶ ἀλείφοντες αὐτοὺς *ἐλαίῳ*. Πάσας ταύτας τὰς τελετάς, αἵτινες ὡς ἀποκρουπτόμεναι ἀπὸ τῶν ὀμμάτων τῶν τοὺς χριστιανοὺς μισούντων καὶ διωκόντων ἐθνικῶν εἶχον προσλάβει μυστηριώδη τινὰ *χαρακτήρα (ὄθεν μυστήρια)*, καθὼς καὶ τὰ τῆς κηδεῖας ἀποθνησκόντων, ἐτέλουν οἱ *κληρικοί*, οἵτινες ἐλάμβανον τὴν *ιερωσύνην*, τὴν ἐξουσίαν δηλ. νὰ κηρύττωσι, νὰ τελῶσι τὰ μυστήρια καὶ νὰ διευθύνωσι τὴν Ἐκκλησίαν, διὰ τῆς χειροτονίας.

§ 15.

X 2

Ἐποῖα ἦσαν τὰ ἥθη τῶν ἀρχαίων χριστιανῶν ;

Ἡ ἐξοχος ἀξία τοῦ χριστιανισμοῦ κατεδείχθη κυρίως ἐν τῇ *μεγάλῃ καὶ εὐεργετικωτάτῃ ἐπιρροῇ*, ἣν ἐξήρακυσεν ἐπὶ τῶν ἡθῶν τῆς ἀρχαίας, ἐν τῇ *κακίᾳ γενηρακίας*, ἐθνικῆς καὶ ἰουδαϊκῆς κοινωνίας, διὰ τῆς ἐξαπλώσεως καὶ γενικεύσεως ὅγιων θρη-

σκευατικῶν καὶ ἠθικῶν ἀρχῶν. Ὁ χριστιανισμὸς ἀνεμόρφωσεν ἠθικῶς τὸν κόσμον, ἐπέτυχε δηλ. ἐκεῖνο, ὅπερ οὔτε αἱ ἀρχαῖαι θρησκείαι οὔτε αἱ ἀρχαῖαι φιλοσοφίαι ἠδύνατο νὰ κατορθώσωσι. Οἱ ἀρχαῖοι χριστιανοὶ διὰ τῆς ἀρετῆς των, διὰ τῆς καθαρότητος τῶν ἠθῶν αὐτῶν ἐξέπληττον τοὺς ἐθνικοὺς. Ἐν τῶν κυριωτέρων μέσων, δι' ὧν εἴλκυεν ἡ νέα πίστις αὐτοὺς, ἦτο ἡ ἠθικὴ αὐτῆ τῶν ὁπαδῶν τῆς τελειότης. Διδασκαλία, ἥτις ἐν τῷ βίῳ ἀπέφερε τοιοῦτους καρπούς, δικαίως ἐθεωρεῖτο θεία. Πρῶτον πρέπει νὰ θαυμάσωμεν τὴν ἀγάπην τῶν ἀρχαίων τούτων χριστιανῶν πρὸς ἀλλήλους. Ὁ Τερτυλλιανὸς βεβαίως, ὅτι οἱ ἐθνικοὶ πολλάκις ἔκραζον περὶ τῶν χριστιανῶν· Ἴδετε, πῶς ἀγαπῶσιν ἀλλήλους καὶ πῶς εἶναι ἔτοιμοι νὰ ἀποθνήσκωσιν ὑπὲρ ἀλλήλων! Ἡ πρὸς τοὺς πτωχοὺς καὶ τοὺς πᾶσχοντας φιλανθρωπία αὐτῶν ἦτο ἀξιοθαύμαστος. Ἡ χριστιανικὴ φιλανθρωπία ἀνεκούφισε καὶ τὴν θέσιν τῶν δυστυχῶν δούλων, οἵτινες ἐκηρύχθησαν ἀδελφοὶ ἐν Χριστῷ. Ἡ πρὸς τοὺς τραχύτης ἐξέλιπεν, ἕως οὗ κατὰ μικρὸν, ὑπὸ τὴν ἐπιρροὴν τοῦ πνεύματος τοῦ χριστιανισμοῦ, ἐξηφανίσθη ἐντελῶς ὁ τοσοῦτον τὴν ἀνθρωπότητα ἀτιμάσας οὗτος θεσμὸς. Τὴν παρὰ τοῖς ἐθνικοῖς ἐπικρατούσαν ἀλαζονεῖαν διεδέχθη παρὰ τοῖς χριστιανοῖς ἄκρα ταπεινοφροσύνη. Ἐπίσης τὰ τῶν ἐθνικῶν εἰς ἀνήκουστον βαθμὸν ἐκλειυμένα ἦθη διεδέχθη παρ' αὐτοῖς ἠθῶν αὐστηρότης ἀξιοθαύμαστος. Ἐνεκα τῆς αὐστηρότητος ταύτης ὁ οἰκογενειακὸς βίος προσέλαβε τὸν πρέποντα ἠθικὸν χαρακτῆρα, οἱ δὲ θεσμοὶ τοῦ τὴν ἱερότητά των. Ἡ γυνή, παρὰ τῶν ἐθνικῶν περιφρονηθεῖσα, ἐτιμήθη καὶ ἀνυψώθη διὰ τοῦ χριστιανισμοῦ. Ἐνῶ οἱ ἐθνικοὶ ἦσαν ὅλως παραδεδομένοι εἰς τὰς ἡδονὰς τοῦ κόσμου, οἱ χριστιανοὶ ἐκ φυσικῆς ἀντιθέσεως ἐδείκνυον περιφρόνησιν πρὸς τὸν κόσμον καὶ ἐπόθουν τὴν οὐράνιον ζωὴν. Διὰ τὴν πρὸς τὸν θάνατον περιφρόνησιν παρεβάλλοντο οἱ χριστιανοὶ παρὰ τινων πρὸς τοὺς ἀρχαίους φιλοσόφους. Ἡ πρὸς τὸν κόσμον ἀντίθεσις ἐκ φυσικῆς ἀντιδράσεως ἔφθασε μάλιστα παρὰ τισι μέχρι τοῦ ἄλλου ἄκρου, δηλ. μέχρι τελείας ἀσκησεως, ἥτοι στερήσεως καὶ αὐτῶν τῶν ἀθωοτάτων τέρψεων τοῦ κοινωτικοῦ βίου. Ἡ ὑπερβολικὴ αὐτῆ ἀσκησις ἦτο τρόπον τινὰ διαμαρτύρησις τις κατὰ τῆς ἀκολασίας τοῦ ἐθνικοῦ βίου. Οἱ τοιοῦτοι ἄνδρες.

ἐλέγοντο ἀσκηταί, μένοντες δὲ ἄγαμοι ὑπέβαλλον ἑαυτοὺς εἰς ἀδι-
 ἀλειπτον προσευχὴν, νηστείαν καὶ μελέτην τῶν θείων. Οὐ μόνον δὲ
 ἄνδρες ἔζων οὕτως, ἀλλὰ καὶ γυναῖκες, ἀδελφαὶ ἢ παρθέναι καλοῦ-
 μεναι. Καὶ τὸ μὲν πρῶτον διέτριβον οἱ ἀσκηταὶ οὗτοι ἐντὸς τῶν
 πόλεων· ἀλλ' ἀπὸ τοῦ Γ' αἰῶνος ἤρχισαν νὰ ἀναχωρῶσιν ἀπ' αὐτῶν
 εἰς τὰς πλησίον τῆς πατρίδος τῶν ἐρήμους, ἵνα μὴ ἐνοχλῶνται ὑπὸ
 τοῦ θορύβου τῶν πόλεων καὶ τῶν σκανδάλων. Οἱ περιφημότεροι
 ἀσκηταὶ τῆς ἐποχῆς ἐκείνης ἦσαν ὁ **Μέγας Ἀντώνιος** ἐν Αἰγύ-
 πτῳ καὶ **Παῦλος** ὁ ἐκ **Θηβαΐδος** ἐν τῇ αὐτῇ χώρῃ. Ἀμφότεροι
 διέμενον ἐν ὅλῳ τοῦ βίου των μακρὰν τῆς κοινωνίας, διὰ τῆς ἀ-
 στηροτάτης δὲ ἐγκρατείας των καὶ διὰ τῆς τελείας ἀφοσιώσεώς των
 εἰς τὸν Θεὸν ἐξέπληξαν τοὺς συγχρόνους των. Σπανίως κατήρχοντο
 εἰς τὰς πόλεις οἱ ἀσκηταί, ὡσάκις ἤθελον διὰ τῆς παρουσίας των
 (διότι πάντες ἐτίμων αὐτοὺς) νὰ ἐνισχύσωσι τὸ θάρρος τῶν χριστιαν-
 ῶν κατὰ τοὺς διωγμούς, ἢ νὰ καταπολεμήσωσι τοὺς αἰρετικούς
 τοὺς διαστρέφοντας τὴν χριστιανικὴν διδασκαλίαν. Ἡ ἠθικὴ ἀστη-
 ρότης τῶν ἀνθρώπων τούτων καὶ αὐταπάρησις, ἦτις ὑπερέβαινε καὶ
 αὐτὴν τὴν τῶν στωϊκῶν φιλοσόφων τῆς ἀρχαιότητος, ἐθεωρεῖτο ὡς
 τὸ πρότυπον, ὃ ἔπρεπε νὰ μιμῶνται πάντες.

ΠΕΡΙΟΔΟΣ Β΄.

ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ ΑΠΟ ΤΟΥ ΜΕΓΑΛΟΥ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ
 ΜΕΧΡΙ ΤΟΥ ΦΩΤΙΟΥ (323—867 Μ. Χ.)

§ 16.

**Πῶς ἐθριάμβευσεν ὁ Χριστιανισμὸς ἀπὸ τοῦ Μεγά-
 λου Κωνσταντίνου καὶ πῶς κατεστράφη
 ἡ ἐθνικὴ θρησκεία ;**

Ὁ μέγας Κωνσταντῖνος ἔδωκεν ἀπὸ τοῦ ἔτους 313 εἰς τὴν
 καταδικωκομένην Ἐκκλησίαν τὴν ποθομένην εἰρήνην. Ἐκτοτε δὲ
 διὰ διαφόρων νόμων παρέσχεν αὐτῇ διάφορα προνόμια καὶ ἀνύψω-
 Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία Α. Δ. Κυριακοῦ 3

σεν, ἀφ' ὅτου μάλιστα ἐγένετο μονοκράτωρ (323), εἰς ἐπικρατοῦσαν θρησκείαν ἐν τῷ ῥωμαϊκῷ κράτει. Οἱ τέως καταδιωκόμενοι χριστιανοὶ ἤρχισαν ἐπ' αὐτοῦ νὰ ἀνέρχωνται εἰς ὑψίστας πολιτικὰς θέσεις· αἱ ἐκκλησίαι ἐλάμβανον παρ' αὐτοῦ πλοῦσια δῶρα· οἱ κληρικοί ἀπηλλάσσοντο τῶν δημοσίων βαρῶν· ἡ Κυριακὴ καὶ αἱ ἄλλαι χριστιανικαὶ ἑορταὶ προησπίζοντο ὑπὸ τῶν νόμων τοῦ κράτους· ἐπροστατεύετο δὲ τοῦ λοιποῦ ὑπὸ τῶν ῥωμαϊκῶν ἀρχῶν καὶ ἡ διάδοσις τῆς χριστιανικῆς πίστεως. Ἰνα ἐξασφαλισθῇ δὲ ὁ θρίαμβος οὗτος τοῦ χριστιανισμοῦ, μετέθηκεν ὁ Κωνσταντῖνος τὴν πρωτεύουσάν τοῦ ῥωμαϊκοῦ κράτους ἀπὸ τῆς Ῥώμης, ὅπου ἀκόμη ὑπῆρχον πολλοὶ ἐθνικοί, εἰς τὸ Βυζάντιον ἐν τῷ μέσῳ τῆς ἀνατολῆς, ὅπου εἶχον ἤδη ἐπικρατήσει οἱ χριστιανοί. Ἡ μετάθεσις αὕτη τοῦ ῥωμαϊκοῦ θρόνου ἀπὸ τῆς Ῥώμης εἰς τὸ Βυζάντιον ἔσχε σπουδαιότατα ἀποτελέσματα διὰ τὸν ἑλληνισμόν. Διότι, ἐπειδὴ ἐν τῇ ἀνατολῇ ἐπεκράτει ἡ ἑλληνικὴ γλῶσσα, τὸ ἀνατολικὸν ῥωμαϊκὸν κράτος ἐντὸς βραχέος χρόνου ἐξελληνίσθη ἐντελῶς. Ἀπὸ τοῦ Ἰουστινιανοῦ (550) ἦτο πλέον ἑλληνικόν, καθόσον τὰ πάντα ἐν αὐτῷ ἦσαν ἑλληνικά. Ἡ ἑλληνικὴ γλῶσσα ἦτο ἡ γλῶσσα τῆς αὐτῆς, τῆς συγκλήτου, τῶν νόμων καὶ τῶν διαταγμάτων, τῶν νομισμάτων, τῆς ἀγορᾶς, τῆς ἐκκλησίας, τῶν σχολείων, τοῦ λαοῦ, τοῦ στρατοῦ. Τὰ πάντα λοιπὸν ἦσαν ἑλληνικά. Τὸ ἑλληνικὸν βυζαντινὸν τοῦτο κράτος ἔζησε 1000 ἔτη, διεφύλαξε δὲ παλαιοὺς κατὰ μυρίων ἐχθρῶν, Περσῶν, Ἀράβων, Τούρκων, Ῥώσων, Βουλγάρων καὶ ἄλλων, τὴν ἑλληνικὴν σοφίαν ὡς πολῦτιμον παρακαταθήκην, ἣτις μετὰ τὴν ἄλωσιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως (1453) διὰ τῶν εἰς Ἰταλίαν φυγόντων βυζαντινῶν λογίων μεταδοθεῖσα εἰς τὴν δυτικὴν Εὐρώπην ἐγέννησε μετὰ τοῦ χριστιανισμοῦ τὸν νεώτερον εὐρωπαϊκὸν πολιτισμόν. Διὰ ταῦτα πάντα οἱ Ἕλληνες χριστιανοὶ εὐγνωμονοῦντες ὠνόμασαν τὸν Κωνσταντῖνον μέγαν, μετὰ δὲ ταῦτα κατέταξεν αὐτὸν ἡ Ἐκκλησία μετὰ τῶν ἁγίων. Καίπερ ὅμως προστατεύσας τὴν χριστιανικὴν θρησκείαν δὲν ἠθέλησεν ὁ Κωνσταντῖνος νὰ καταδιώξῃ τὴν ἐθνικὴν. Ἡ πεπαλαιωμένη καὶ σεσθρωμένη αὕτη θρησκεία, ἔβλεπεν, ὅτι κατέρρευεν ἀφ' ἑαυτῆς, ἐγίνωσκε δὲ, ὅτι αἱ θρησκευτικαὶ πεποιθήσεις πρέπει νὰ εἶναι σεβασταὶ καὶ μόνον διὰ τοῦ λόγου πρέπει νὰ πολεμῶνται.

Καὶ οἱ **διάδοχοι** τοῦ μεγάλου Κωνσταντίνου ἐπροστάτευσαν τὴν Χριστιανικὴν θρησκείαν, ἀλλὰ μετὰ ὀλιγωτέρας συνέσεως, μεταχειρισθέντες πολλάκις καὶ αὐτὴν τὴν βίαν κατὰ τῶν ἐθνικῶν, ἐναντίον τῶν συμβουλῶν τῶν σοφωτέρων πατέρων. Οὕτω προσπνέχθησαν ὁ **Κωνσταντίνος**, **Θεοδόσιος ὁ Α΄**, **Θεοδόσιος ὁ Β΄** καὶ **Ἰουστινιανὸς ὁ Α΄**, ὅστις, ἕνα ἀραιρέση καὶ τὸ τελευταῖον τῆς ἐθνικῆς θρησκείας στήριγμα, ἔκλεισε περὶ τὰ μέσα τοῦ 5' αἰῶνος τὰς φιλοσοφικὰς σχολὰς καὶ ἀπέδιωξεν ἀπὸ τοῦ ρωμαϊκοῦ κράτους τοὺς ῥήτορας καὶ φιλοσόφους, οἱ ὅποιοι ἐπέμενον πολεμοῦντες τὴν Χριστιανικὴν πίστιν ἐκ προλήψεως καὶ ἐκ μονομεροῦς καὶ τυφλῆς ἀγάπης πρὸς τὴν ἀρχαιότητα. Ἐπὶ τῶν αὐτοκρατόρων τούτων οἱ ἐθνικοὶ ἔπασχον σχεδὸν ὅτι ἄλλοτε οἱ Χριστιανοὶ ἐπὶ τῶν τῶ Χριστιανισμῷ ἔχθρῶν ἀρχαίων Ῥωμαίων αὐτοκρατόρων. Ἡ ἐθνικὴ Ὑπατία, περίφημος νεοπλατωνικὴ φιλόσοφος, δίδουσα δημόσια μαθήματα φιλοσοφίας καὶ μαθηματικῶν, ἐθανατώθη ἐν Ἀλεξάνδρειᾳ ὑπὸ τοῦ φανατικοῦ ὄχλου ἐπὶ Θεοδοσίου τοῦ Β΄ ὡς ἀντιπράττουσα δῆθεν κατὰ τῶν Χριστιανῶν. Τὸ γεγονός τοῦτο ἤγειρε τὴν ἀποδοκιμασίαν τῶν γνησίων Χριστιανῶν. Ἄλλ' ἐνῶ ὁ Χριστιανισμὸς ἐξῆλθε θριαμβεύων ἐκ τῶν διωγμῶν, ἡ ἐθνικὴ θρησκεία μὴ ἔχουσα ἐν ἑαυτῇ ζωὴν ὑπέκυψε εἰς τοὺς κατ' αὐτῆς διωγμούς, ἕως οὗ ἔντελως ἐξέλιπεν. Ὁ μόνος ἐκ τῶν διαδόχων τοῦ Κωνσταντίνου, ὅστις ἠθέλησε νὰ ἀναρθώσῃ πάλιν τὸ κράτος τῆς ἐθνικῆς θρησκείας, ἦτο ὁ **Ἰουλιανὸς** (361), ὁ ἐπικληθεὶς ἀποστάτης καὶ παραβάτης, διότι, ἐνῶ ἀνετράφη Χριστιανικῶς, ἔπειτα γενόμενος αὐτοκράτωρ, συμβοηθὸς ἔχων τοὺς ῥήτορας καὶ φιλοσόφους τῆς ἐποχῆς αὐτοῦ, παρ' ὧν εἶχε πεισθῆ, ὅτι δῆθεν ἡ πτώσις τοῦ μεγάλου τοῦ ρωμαϊκοῦ κράτους προήλθεν ἐκ τῆς πτώσεως τῆς ἐθνικῆς θρησκείας καὶ τοῦ θριάμβου τοῦ Χριστιανισμοῦ, ἀπελάτισε τὴν Χριστιανικὴν θρησκείαν καὶ ἐπολέμησεν αὐτήν, ἃν καὶ ἀπέφυγε τὰ βίαια μέτρα. Ἐσοῦδαζε δὲ νὰ δώσῃ νέαν ζωὴν εἰς τὴν ἐθνικὴν θρησκείαν, μιμούμενος μάλιστα πολλοὺς θεσμοὺς τοῦ Χριστιανισμοῦ, ὅσον τὴν ἐπ' ἐκκλησίας διδασκαλίαν. Ἐνῶ παρηγάγωνε τοὺς Χριστιανούς, τοὺς ἐθνικοὺς ὕψωνεν εἰς τὰς ὑψίστας πολιτικὰς θέσεις. Ἀπηγόρευσε δὲ τοῖς Χριστιανοῖς νὰ διδάσκωσι τὴν ῥητορικὴν καὶ τοὺς Ἕλληνας συγγραφεῖς,

ἐλπίζων ὅτι θὰ εἰσαγάγῃ τὴν ἀμάθειαν παρ' αὐτοῖς. Καὶ ὅπως ἀδ-
ξήτῃ τὴν παρ' αὐτοῖς οὐ γινώσκουσαν ἀνεγνώρισε πάσης τὰς χριστιανικὰς
αἵρέσεις. Θέλων δὲ νὰ διαφεύσῃ τοὺς λόγους τοῦ Κυρίου ἐπέτρεψε
καὶ ἐβούλησε τοὺς Ἰουδαίους νὰ ἀνοικοδομήσωσι τὰ τείχη τῆς Ἱε-
ρουσαλὴμ, ἀλλὰ σεισμὸς ἐπισυμβὰς ἐματαίωσε τὸ ἔργον τοῦτο. Αἱ
προσπάθειαι τοῦ ἐν γένει οὐδὲν ἀπέφερον ἀποτέλεσμα, διότι ἡ ἐθνικὴ
θρησκεία εἶχε πλέον ἡττηθῆ ὑπὸ τῆς ἀληθείας τοῦ χριστιανισμοῦ.
Πάντες, καὶ αὐτοὶ οἱ ἐθνικοὶ, ἤρχισαν νὰ σκώπτωσι τὸν ζήλόν του,
μεθ' οὗ ἠθέλησε νὰ ἀναστήσῃ θρησκείαν ἤδη ἐκπνεύσασαν, ἣς τὸ
φεῦδος εἶχεν ἤδη ἐλεγχθῆ. Μετὰ ἴδου ἐτῶν κυβέρνησιν ἀπέθανεν
ἐν τινι πρὸς τοὺς Πέρσας πολέμῳ (369), λέγεται δὲ ὅτι θηήσκων
καὶ συναισθανόμενος ὅτι οὐδὲν κατώρθωσε κατὰ τοῦ χριστιανισμοῦ
ἐπεφώνησε: «Νενίκηκάς με, Γαλιλαία!» Περὶ τὰ τέλη τοῦ II' αἰῶ-
νος μάλιστα ἀσθενέστατά τινα λείψανα ἐθνικῆς θρησκείας ἐσφάζοντο
ἐν τῷ Ῥωμαϊκῷ κράτει.

§ 17.

Ἐξάπλωσις τοῦ Χριστιανισμοῦ.

Εἰς τίνας νέους λαοὺς ἐξηπλώθη ὁ χριστιανισμὸς;

Ἐνῶ ἡ ἐθνικὴ θρησκεία ἐξέλειπεν οὕτως, ὁ χριστιανισμὸς διε-
δίκετο ὁσημέραι εἰς νέους λαοὺς. Οὕτως ἐξηπλώθη τὸ Εὐαγγέλιον
εἰς τὴν *Περσίαν*, τὴν *Ἀρμενίαν*, τὴν *Ἀραβίαν* καὶ τὴν *Ἀβησσ-
ουλίαν*. Καὶ μέχρι δὲ αὐτῶν τῶν *Ἰνδιῶν* καὶ τῆς *Κίνας* φθάνει
τὸ φῶς αὐτοῦ. Ἄλλ' ἐν τῇ *Ἀσίᾳ* καὶ *Ἀφρικῇ* δὲν ἠδυνήθη ἡ νέα
πίστις νὰ ῥίψῃ βαθεῖας ρίζας καὶ νὰ ποιήσῃ μεγάλας προόδους·
πρῶτον διότι οἱ πλείστοι λαοὶ αὐτῆς εὕρισκοντο ἐν λίαν ταπεινῇ
ἀναπτύξει, ὁ δὲ χριστιανισμὸς ὡς πνευματικὴ θρησκεία προ-
ποθέτει ἀνωτέραν τινὰ βαθμίδα πολιτισμοῦ· τὰς χριστιανικὰς
ιδέας τοῦ ἐνός πνευματικοῦ ἀοράτου θεοῦ, τῆς ἐν πνεύματι
καὶ ἀληθείᾳ λατρείας, τῆς ἰσότητος καὶ ἀδελφότητος πάντων

τῶν ἀνθρώπων, τῆς μονογαμίας καὶ τῆς προσδοκίας πνευματικῶν ἀγαθῶν ἐν ἄλλῃ ζωῇ δὲν ἐννοεῖ ὁ βάρβαρος ἄνθρωπος, ὅστις θέλει ὄρατους θεούς, ὄλικήν διὰ θυσιῶν γινομένην λατρείαν, δούλους γὰ ὑπηρετῶσιν αὐτόν, πολυγαμίαν καὶ ὄλικὰ ἀπολαύσεις ἐν τῇ παραδείσῳ· δεύτερον διότι ἐν ταῖς χώραις ταύταις εὑρε σφοδρὸς πολεμίους ἐνθεν μὲν τοὺς πανταχοῦ ἔκτοτε διασπαρμένους Ἰουδαίους, οἵτινες ἐθεώρουν τὸν χριστιανισμὸν ὡς διαστροφὴν δὴθεν τῆς μωσαϊκῆς θρησκείας καὶ τοὺς χριστιανούς ὡς ἀποστάτας τοῦ νόμου αὐτῶν, ἐτέρωθεν δὲ ἀπὸ τοῦ Ζ' αἰῶνος τοὺς μωαμεθανούς. Οἱ μωαμεθανοί, ὁπαδοὶ τοῦ Μωάμεθ τοῦ ἀναφανέντος περὶ τὸ 622 ὡς ἱδρυτοῦ νέας θρησκείας, ἡ ὁποία ὅμως οὐδὲν ἄλλο εἶναι ἢ ἀτεχνος ἀντιγραφὴ τοῦ Ἰουδαϊσμοῦ, καὶ ἣς θεμελιῶδες δόγμα εἶναι ὁ μονοθεϊσμός, ὀρμηθέντες ἀπὸ Ἀραβίας ὑπὸ τὴν ὀδηγίαν τοῦ Μωάμεθ κατ' ἀρχάς, εἶτα δὲ τῶν διαδόχων τοῦ Καλιφῶν, κατέκτησαν κατὰ μικρὸν πάσας σχεδὸν τὰς ἐν τῇ δυτικῇ Ἀσίᾳ καὶ τῇ Ἀφρικῇ χώρας, πανταχοῦ δέ, ὅπου ἐξηπλοῦντο, καταπιέζοντες τοὺς χριστιανούς ἐπέβαλλον διὰ τῆς βίας τὸν ἰσλαμισμὸν. Ὁ ἰσλαμισμὸς μετὰ τοῦ αὐθαίρετου Ἀλλάχ τοῦ διὰ τῆς ἀπεριορίστου θελήσεως τοῦ ἔχοντος προαποφασίσει τὰ πάντα, ἅτινα γίνονται διὰ τοῦτο ὡς εἶναι πεπωμένον, μετὰ τῆς παραδοχῆς τῆς δουλείας, μετὰ τῆς πολυγαμίας καὶ μετὰ τοῦ πλήρους ἡδονῶν παραδείσου ὑπῆρξεν εἰς πολλοὺς ἀμορφώτους λαοὺς τῆς Ἀσίας καὶ Ἀφρικῆς εὐπροσδεκτότερος τοῦ χριστιανισμοῦ. Ἀλλ' ἂν ἐν τῇ Ἀσίᾳ καὶ Ἀφρικῇ ἀπέτυχεν ὁ χριστιανισμός, ἐπιτυχῶς ὅμως ἐξηπλώθη κατὰ τοὺς χρόνους τοῦτους ἐν Ἑυρώπῃ παρὰ τοῖς Ἀγγλοσαξονικοῖς Γερμανικοῖς λεγομένοις λαοῖς, οἵτινες, ἐκ τῶν βορείων μερῶν ὀρμηθέντες κατὰ τὸν Δ', Ε' καὶ Σ' αἰῶνα κατέλαβον τὴν μέσην, μεσημβρινὴν καὶ δυτικὴν Ἑυρώπην, καὶ μετὰ τῶν ἀρχαίων λαῶν τῶν χωρῶν τούτων, τῶν Ῥωμαίων, Κελτῶν, Βρεττανῶν καὶ λοιπῶν, ἀναμιχθέντες ἀπέτέλεσαν τοὺς νεωτέρους εὐρωπαϊκούς λαούς. Οἱ πρότερον βάρβαροι οὗτοι λαοὶ ἔλαβον παρὰ τῶν ἡττηθέντων καὶ ὑποταγέντων Ῥωμαίων πάντα τὸν ἀρχαῖον πολιτισμὸν, μετ' αὐτοῦ δὲ καὶ τὴν ἤδη ἐν τῷ Ῥωμαϊκῷ κράτει θριαμβεύσαν χριστιανικὴν θρησκείαν. Πρῶτοι τῶν λαῶν τούτων ἠγάπησαν τὸν χριστιανισμὸν οἱ **Γότθοι** οἱ

εισβαλόντες κατά τὰ τέλη τοῦ Δ' αἰῶνος εἰς τὴν Μοισίαν καὶ Θράκην, μετὰ δὲ ταῦτα ἐγκαταστάντες ἐν Ἰταλίᾳ καὶ Ἰσπανίᾳ, μετ' αὐτοὺς οἱ Λογγοβάρδοι, οἱ Βουργοῦνδιοι, οἱ Βάνδαλοι, οἱ Φράγκοι, οἱ Ἀγγλοσάξονες, οἱ Γερμανοί, οἱ Σουηδοί, οἱ Νορβηγοί, οἱ Δανοὶ καὶ οἱ Ὀλλανδοί. Τῆς ἐπιστροφῆς τῶν Σλαύων μόνον αἱ πρῶται ἀρχαὶ πίπτουσι κατὰ τοὺς χρόνους τούτους, κυρίως δὲ ἐπεστράφησαν οἱ λαοὶ οὗτοι (Ῥῶσοι, Σέρβοι, Βούλγαροι, Μοραβοί, Βοεμοί, Κροάται, Δαλμάται, Ἄβαροι), κατὰ τοὺς ἐπομένους χρόνους, κατὰ τὸν Θ' καὶ Γ' αἰῶνα, περὶ οὗ ἐν τῇ οἰκείῳ τόπῳ ῥηθήσονται τὰ δεόντα. Οἱ Ἀγγλοσάξονες καὶ οἱ Σλαῦοι ἐνόησαν τὸν χριστιανισμόν, διότι ζῶντες ἐν Εὐρώπῃ ἐπολιτίσθησαν.

§ 18.

Πῶς ἀνεπτύχθη ἡ χριστιανικὴ διδασκαλία κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους; Τίνες ὑπῆρξαν αἱ τότε ἀναφανεῖσαι αἰρέσεις αἱ διαταράξασαι τὴν Ἐκκλησίαν;

Ἦδη ἀπὸ τῶν πρώτων χρόνων οἱ σοφοὶ ἐκ τῶν χριστιανῶν, οἱ διδάσκαλοι τῆς Ἐκκλησίας ἠρεθύνων τὴν χριστιανικὴν διδασκαλίαν καὶ ἐσπούδαζον νὰ ἀναπτύξωσιν αὐτὴν καὶ ἐπιστημονικῶς αὐτὴν διαμορφώσωσιν. Αἱ ἔρευναι αὗται ἐπὶ τῆς ἐκκλησιαστικῆς διδασκαλίας καὶ συζητήσεις ἦτο ἐπόμενον ὅτι ἐμελλον νὰ ἐπιταθῶσιν ἔτι μᾶλλον ἀπὸ τῶν χρόνων τοῦ μεγάλου Κωνσταντίνου, ἀφ' ὅτου ἡ Ἐκκλησία ἀπηλλάγη τῶν διωκτῶν τῆς. Τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα τείνει πάντοτε εἰς τὴν ἔρευναν τῆς ἀληθείας. Ἄλλ' αἱ συζητήσεις αὗται ἐπὶ τῶν δογμάτων τοῦ χριστιανισμοῦ δὲν γίνονται νῦν ἡσύχως καὶ ἀθροῦδως, ὅπως ἤρμοζε καὶ ὅπως κατὰ τοὺς ἀρχαιότερους χρόνους συνέβαιναν, ἀλλὰ συνταράττουσι τὸ βωμαῖκόν κράτος γεννώσασιν μίσην μεταξὺ τῶν χριστιανῶν καὶ ἐπάγονται σφοδροὺς ἐσωτερικοὺς διωγμοὺς ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ. Τοῦτο δὲ, διότι τὸ μὲν ἀνεμιγνύοντο εἰς

τάς συζητήσεις τῆς αἰτίας οἱ ἁμαθείς καὶ φανατικοὶ ὄχλοι μετὰ τῶν μοναχῶν, τὸ δὲ, διότι ἡ **πολιτικὴ ἐξουσία** παρεμβάιουσα εἰς αὐτάς ἐλάμβανε μέρος ὅτε μὲν ὑπὲρ ταύτης, ὅτε ὑπὲρ ἐκείνης τῆς μερίδος, καὶ τὴν μὲν προήρπιζε, τὴν δὲ κατεδίωκε.

Πολλοὶ ἐν ταῖς συζητήσεσι ταύταις ἀπεπλανήθησαν εἰς δοξασίας ἐσφαλμένας, ἃς ἡ ἐκκλησία διὰ τοῦτο ὡς αἰρετικὰς κατεδικάσεν. Οὕτως ὁ **Ἄρειος** ἐν Ἀλεξανδρείᾳ ἐθεώρει τὸν Υἱὸν καὶ Λόγον τοῦ Θεοῦ ὡς κτίσμα. Ὁ **Μακεδόσιος** ἤρνεϊτο τὴν θεότητα τοῦ Πνεύματος. Ὁ **Νεστόριος** δὲν ἀπεδέχετο τὴν τελείαν ἔνωσιν τῆς θείας καὶ ἀνθρωπίνης φύσεως ἐν Χριστῷ. Ὁ **Εὐτυχῆς** τοῦναντίον συνέχεε τὰς ἐν Χριστῷ φύσεις. Ὁ **Πελάγιος** τέλος δὲν ἐθεώρει ἀπολύτως ἀναγκασίαν τὴν θείαν χάριν ἐν τῇ ἀναγεννήσει, νομίζων ὅτι ὁ ἄνθρωπος καὶ διὰ τῶν ἰδίων ἡθικῶν δυνάμεων, ἄνευ τῆς ἐπενεργείας τοῦ χριστιανισμοῦ, δύναται νὰ φθάσῃ εἰς τὴν ἡθικὴν τελειότητα καὶ νὰ ἀποθῇ ἀρεστὸς τῷ Θεῷ. Χάριν τῶν ἐρευνῶν καὶ συζητήσεων τούτων συνήρχοντο οἱ ἐπίσκοποι καὶ θεολόγοι εἰς συνόδους, ὅσας δὲ αἱ **τοπικαὶ σύνοδοι** δὲν ἤρκουν, συνεκαλοῦντο γενικὰς σύνοδοι, αἱ **οἰκουμενικαὶ κληθεῖσαι**, αἱ ὁποῖαι ἀντεπροσώπευον τὴν καθ' ἅπασαν τὴν οἰκουμένην ἐξηλωμένην Ἐκκλησίαν. Αἱ οἰκουμενικαὶ αὗται σύνοδοι (καὶ τοιαῦται ἐγένοντο ἑπτὰ), περὶ ὧν ὑπῆρχε κοινὴ πίστις ὅτι ἐνεπνέοντο ὑπὸ τοῦ ἁγίου Πνεύματος, διέλυον ὀριστικῶς τὰς διαφοράς. Οἱ δὲ κατακρινόμενοι ὡς αἰρετικοὶ ἀπεκλείοντο ἀπὸ τῆς ἐκκλησιαστικῆς κοινωνίας μετὰ τῶν ὁπαδῶν των, ἀπεδιώκοντο δὲ ἀπὸ τῶν ἐκκλησιῶν καὶ ἐξωρίζοντο ἢ ἄλλως κατεδιώκοντο.

Ἡ τελευταία συζήτησις ἢ συνταράξις τὴν Ἐκκλησίαν ἐπὶ ἓνα αἰῶνα σχεδόν, ὑπῆρξεν ἢ κατὰ τὴν Ἡ' ἑκατονταετηρίδα ἐπὶ **Λέοντος τοῦ Ἰσαύρου** ἐγερθεῖσα περὶ τῶν εἰκόνων ἃς ὁ αὐτοκράτωρ οὗτος διέταξε νὰ ἀποβάλλωσι τῶν ἐκκλησιῶν, ἵνα μὴ περιπίπτωσι δῆθεν οἱ χριστιανοὶ εἰς εἰδωλολατρείαν. Ἡ ἀπάτησις αὕτη, ἦν ὑπεστήριξαν καὶ ἄλλοι αὐτοκράτορες μετ' αὐτόν, Κωνσταντῖνος ὁ Κοπρώνημος καὶ Λέων ὁ Χαζάρος, ἐπολεμήθη ὑπὸ τοῦ χριστιανικοῦ λαοῦ καὶ τοῦ κλήρου, ἐν δὲ τῇ Ζ' οἰκουμενικῇ συνόδῳ, τῇ ἐπὶ τῆς **Εἰρήνης** τῷ 787 γενομένῃ, ἀνεκηρύχθη πάλιν ἡ τιμὴ τῶν

εικόνων. Ὁρίσθη δέ, ἵνα μὴ ὁ λαὸς περιπιπῆται εἰς εἰδωλολατρείαν, ὅτι ταῖς εἰκόσιν ὀφείλεται μόνῃ ἀπλῇ τιμητικῇ προσκονῆσαι, ἢ δὲ λατρεία ἀνήκει μόνῃ τῷ Θεῷ. Ἐφάνησαν μὲν καὶ μετὰ ταῦτα νέοι εἰκονομάχοι αὐτοκράτορες (Λέων ὁ Ἀρμένιος, Θεόφιλος), ἀλλ' ἢ αὐτοκράτειρα Θεοδώρα ἀνεστήλωσε πάλιν ὀριστικῶς τὰς εἰκόνας ἐν ταῖς ἐκκλησίαις, ὥρισε δὲ εἰς ἀνάμνησιν τοῦ γεγονότος τούτου ἑορτήν, τὴν Κυριακὴν τῆς Ὁρθοδοξίας. Ἐπειδὴ οἱ μοναχοὶ ἦσαν οἱ ὑποστηρίζοντες πρὸ πάντων τὰς εἰκόνας, οἱ εἰκονομάχοι ἐκηρύχθησαν κατ' αὐτῶν καὶ κατέστρεψαν πολλὰ αὐτῶν μοναστήρια καὶ βιβλιοθήκας μοναστηριακάς, διέλυσαν δὲ καὶ τὰ σχολεῖα αὐτῶν. Ἀλλὰ τοῦτο ἀντὶ νὰ ὠφελήσῃ, ὡς ἐνόμιζον οἱ εἰκονομάχοι, ἔδραψε τὸ κράτος, διότι κατέστρεψε τὰ μόνα τότε ὑπάρχοντα σχολεῖα. Ὄστε, ἐνῶ οἱ εἰκονομάχοι ἐνόμιζον ὅτι ἐπεδίωκον τὴν πρῶτον, ἐπήνεγκον τὴν ὀπισθοδρόμησιν τοῦ λαοῦ. Ὑπὲρ τῶν εἰκόνων εἰργάσθησαν καὶ ἔγραψαν τότε δύο μεγάλοι ἐκκλησιαστικοὶ διδάσκαλοι, ὁ Ἰωάννης Δαμασκηνὸς καὶ Θεόδωρος ὁ Στουδίτης, οἵτινες ἀπέδειξαν, ὅτι ἡ κατάχρησις δὲν πρέπει νὰ κωλύῃ τὴν χρῆσιν καὶ ὅτι αἱ εἰκόνας κοσμοῦσι τὰς ἐκκλησίας, διατηροῦσι ζωηρὰν τὴν μνήμην τῶν ἱερῶν προσώπων, μεθ' ὧν συνδέεται ἡ ἱστορία τῆς ἡμετέρας θρησκείας, καὶ διδάσκουσι τὸν λαόν.

§ 19.

Οἱ Ἑλληγες ἐκκλησιαστικοὶ συγγραφεῖς τοῦ Δ' καὶ τοῦ πρώτου ἡμίσεως τοῦ Ε' αἰῶνος. Οἱ ἀκολουθοῦντες τῇ Ἀλεξανδρινῇ Σχολῇ Ἀθανάσιος, Βασίλειος ὁ μέγας.

Κατὰ τὸν Δ' αἰῶνα καὶ τὸ πρῶτον ἡμισυ τοῦ Ε' αἰῶνος ἀνεφάνησαν ἐν τῇ ἑλληνικῇ ἀνατολῇ σπουδαιότατοι ἐκκλησιαστικοὶ συγγραφεῖς καὶ δύνανται τις νὰ εἴπῃ, ὅτι τότε συμπίπτει ἡ ἀκμὴ τῆς ἐκκλησιαστικῆς αὐτῆς φιλολογίας ἢ ὁ χρυσοῦς αὐτῆς αἰὼν. Καὶ οἱ μὲν τούτων ἀκολουθοῦσι ταῖς τάσεσι τῆς Ἀλεξανδρινῆς

Σχολῆς, τὸν Ὁριγένη ἔχοντες ὀδηγὸν καὶ συνδράζοντες τὴν ἑλλη-
νικὴν φιλοσοφίαν μετὰ τοῦ χριστιανισμοῦ καὶ τὰ δόγματα ἐπὶ τὸ
φιλοσοφικώτερον ἐξετάζοντες καὶ ἀναπτύσσοντες, οἱ δὲ ταῖς τῆς
Σχολῆς τῆς Ἀντιοχείας, τῆ γραμματικῆ δηλ. καὶ ἱστορικῆ ἑρμη-
νεύει αὐτῆς. Εἰς τοὺς πρώτους ἀνήκει Ἀθανάσιος ὁ μέγας ἐπι-
κληθεὶς († 373). Τὸ ἐπώνυμον τοῦτο ἀπέδότη αὐτῷ δικαίως διὰ
τοὺς πολλοὺς ἀγῶνας αὐτοῦ κατὰ τῶν ἀρειανῶν καὶ τὴν ἔξοχον αὐ-
τοῦ σοφίαν. Ἐμορφώθη ἐν τῇ Σχολῇ τοῦ Ὁριγένους. Ἦδη δὲ νεα-
ρώτατος ὡς διάκονος τοῦ ἀρχιεπισκόπου Ἀλεξανδρείας Ἀλεξάν-
δρου ἐν τῇ Α' ἐν Νικαίᾳ Οἰκουμενικῇ συνόδῳ (325) ἔδειξε τὴν
μεγάλην αὐτοῦ θεολογικὴν πολυμάθειαν καὶ ῥητορικὴν δεινότητα
κατὰπολεμήσας τοὺς ἀρειανούς καὶ μέγαν συντελέσας εἰς τὴν ἐν
τῇ Συνόδῳ ταύτῃ νικὴν τῶν ὀρθοδόξων. Ἐπειτα ἐξηκολούθησε τὸν
πόλεμον τοῦτον πρὸς τοὺς ἀρειανούς, ἀφ' οὗτου ἐγένετο τῷ 328
ἀρχιεπίσκοπος Ἀλεξανδρείας, διαδεχθεὶς τὸν Ἀλέξανδρον, ἐπὶ τῶν
αὐτοκρατόρων Κωνσταντίνου τοῦ μεγάλου, Κωνσταντίου καὶ τῶν
ἐπομένων κυβερνήσεων, αἵτινες κατεδίωξαν αὐτὸν ἀπειλικτως, ὡς ἄ-
κως ὑπερίσχυον ἐν τῇ ἀλλῇ οἱ ἀρειανοὶ ἢ οἱ ἡμιαρειανοί. Ὁ Ἀθα-
νάσιος ἐξωρίσθη δεκάκις, 20 δὲ ἔτη διέτριψεν ἐν τῇ ἔξορίᾳ. Τοὺς
ἀγῶνας τούτους ἐξηκολούθησεν ἐπὶ 45 ἔτη. Εἶναι δὲ βαθὺς θεολό-
γος καὶ ἐπιστημονικώτατα μεμορφωμένος, ἐνῶ συγχρόνως ἦτο καὶ
τοῦ πρακτικοῦ χριστιανικοῦ βίου θαυμαστής. Ὁ περίφημος ἐν ἀσκη-
ταῖς Ἀντώνιος εἶχε καταπλήξει αὐτὸν διὰ τῆς ἄκρας αὐτοῦ ἐγκρα-
τείας καὶ ἀσκήσεως, διὸ συνέγραψε καὶ τὸν βίον αὐτοῦ. Τὰ κυριώ-
τερα συγγράμματά του εἶναι οἱ λόγοι του πρὸς Ἕλληνας κατὰ τῆς
εἰδωλολατρείας, τὰ κατὰ ἀρειανῶν καὶ ἄλλων αἰρετικῶν ἔργα του
καὶ αἱ ἐπιστολαὶ του. Ὁ Ἀθανάσιος εἶναι εἰς ἐκ τῶν ἐμβριθευτέ-
ρων καὶ βαθυνοστέρων πατέρων. Μέγας ὑπῆρξε καὶ ὁ Καισαρείας
τῆς ἐν Καππαδοκίᾳ μητροπολίτης Βασίλειος († 379). Ἀνατρα-
φεὶς καλῶς ὑπὸ τῆς μητρὸς αὐτοῦ Ἐμμελείας, ἦτις ἦτο ἐκ τῶν
ἐναρτεωτάτων ἐκεῖνων χριστιανῶν γυναικῶν, ἃς θαυμάζων ὁ ἔθνη-
κὸς Διδάκιος ἔλεγεν «οἷας θαυμαστάς γυναικίας ἔχουσιν οἱ χριστια-
νοί!» ἐξεπαιδεύθη μετὰ ταῦτα ἐν Ἀθήναις ἐν τῇ ἐνταῦθα φιλοσοφικῇ
σχολῇ, ὅπου συνέδεσεν ἀδελφικὴν ἰσόδιον φιλίαν πρὸς τὸν Νι-

ζιανζηνόν Γρηγόριον, στηριζομένην ἐπὶ τῆς αὐτῆς ἀγάπης πρὸς τὴν ἐπιστήμην καὶ τὴν ἐκκλησίαν. Ἀπελθὼν μετὰ ταῦτα εἰς Πόντον, εἷς τινα πατρικὴν ἐξοχὴν, ἀφιερῶθη μετὰ τοῦ φίλου του Γρηγορίου εἰς τὴν μελέτην τῆς Γραφῆς καὶ τῶν συγγραμμάτων τοῦ Ὠριγένους. Γενόμενος δὲ κατόπιν μητροπολίτης Καισαρείας ἀνεπτυξε μεγάλας διοικητικὰς καὶ ποιμαντορικὰς ἀρετάς, πρότυπον ἀρχιερέως γανόμενος. Ὁ μέγας Βασίλειος ἠγωνίσθη γενναιώτατα ὑπὲρ τῆς ὀρθοδόξου πίστεως ἐπὶ Οὐάλεντος μάλιστα τοῦ βιαίως τὸν ἀρειανισμόν ἐπιβάλλοντος. Ἐνῶ οὗτος πάντας σχεδὸν τοὺς ἄλλους τῆς Ἀσίας ἐπισκόπους κατεπτόησε, μόνον τὸν Βασίλειον δὲν ἠδυνήθη νὰ κάμψῃ. Ὅτε ὁ ἐπίτροπός του Μόδεστος ἠπειλήσεν αὐτῷ ἐν ὀνόματι τοῦ αὐτοκράτορος δήμευσιν περιουσίας, ἐξορίαν, βασάνους καὶ θάνατον, οὗτος ἀπήντησεν· «Ὅδὲν τούτων ποιεῖ με· περιουσίαν δὲν ἔχω· παντοῦ ἐπὶ τῆς γῆς εἶναι ὁ ἄνθρωπος παρεπίδημος· τὸ ἀσθενές μου σῶμα δὲν θὰ ἀντεῖχε πολὺ εἰς τὰς βασάνους· ὁ θάνατος ἤθελε μὲ ἐνώσει ταχύτερον μετὰ τοῦ Θεοῦ!» Ἐμερίμνα δὲ καὶ περὶ τῶν πτωχῶν ὡς πατήρ συστήσας τὸ περιφημότερον τῆς ἐποχῆς του πτωχοκομεῖον, τὴν Βασιλειάδα, καὶ τρέφων ἐν καιρῷ λιμοῦ ἑκατοντάδας πτωχῶν ἐν τῇ τραπέζῃ του. Ἠγάπα δὲ τὴν ἐγκράτειαν καὶ τὴν ἀσκησιν μέχρις ὑπερβολῆς. Ἐγραψε πολλὰ σοφώτατα ἔργα ἐν γλώσσῃ σχεδὸν κλασσικῇ, οἷον ἐρημηναίας, κατὰ ἀρειανῶν λόγους, ἀσκητικὰ καὶ ἄλλα.

§ 20.

Γρηγόριος ὁ Ναζιανζηνός.

3 Θεοδωρ.
6 B

Φίλος στενωτάτος τοῦ μεγάλου Βασιλείου ἦτο **Γρηγόριος ὁ Ναζιανζηνός** († 390). Εὐσεβέστατα ἀνατραφεὶς ὑπὸ τῆς μητρὸς αὐτοῦ Νόννης ἐξεπαιδεύθη τὸ πρῶτον ἐν Ναζιανζῷ καὶ Καισαρείᾳ, εἶτα δὲ ἦλθεν εἰς Ἀθήνας πρὸς σπουδὴν τῆς φιλοσοφίας. Μετὰ τοῦ Βασιλείου ἐνταῦθα διὰ δεσμῶν φιλίας στενωτάτης συνδεθεὶς· ἀπῆλθε μετ' αὐτοῦ εἰς τὸν Πόντον πρὸς μελέτην τῶν Ἁγίων Γραφῶν καὶ τῶν συγγραμμάτων τῶν ἀρχαίων πατέρων καὶ θεολόγων. Γίνεται μετὰ ταῦτα πρεσβύτερος ἐν Ναζιανζῷ καὶ

βοηθῶς ἐπίσκοπος ἵνα ὑποστηρίξῃ τὸν γεγηρακότα πτέρω του Γρηγορίου, ἐπίσκοπον τῆς πόλεως ταύτης, ἂν καὶ δὲν εἴκων αὐτὸν ἢ περὶ τὴν διοίκησιν καὶ ποιμαντορίαν ἐνασχόλησις τόσον, ὅσον ἢ περὶ τὰ γράμματα σπουδῆ. Ἡ φήμη του διὰ τὴν ἀρετὴν, παιδείαν καὶ τὴν εὐγλωττίαν του ἤρχισεν ταχέως νὰ διαδίδηται πανταχοῦ. Διὸ οἱ ἐν Κωνσταντινουπόλει πιεζόμενοι ὀρθόδοξοι, οἵτινες κατεῖχον ἐπὶ Οὐάλεντος καὶ Γρατιανοῦ μόλις μικρὰν τινα ἐκκλησίαν τῆς ἀγίας Ἀναστασίας, καλοῦσιν αὐτόν, ἵνα ἀναλαμβάνων τὴν διοίκησιν αὐτῆς ἀντιπαλαίση ἐν τῷ κέντρῳ τοῦτοϋ τῶν ἀρειανῶν ἐναντίον αὐτῶν. Ἐκεῖ εἶπεν ὁ Γρηγόριος τοὺς θαυμασίους αὐτοῦ λόγους ὑπὲρ τῆς θεότητος τοῦ Λόγου, δι' οὓς μετὰ ταῦτα θεολόγος ἐπεκλήθη. Ἡ ῥητορικὴ του δεινότης διεφημίσθη πανταχοῦ. Ὁ Ἰερώνυμος ὁ γνωστός Λατίνος ἐκκλησιαστικὸς συγγραφεὺς διατρίβων τότε ἐν Ἀνατολῇ ἀκούσας τὴν φήμην τοῦ Γρηγορίου ἦλθεν ἐπίτηδες εἰς Κωνσταντινουπόλιν, ἵνα ἀκροασθῇ αὐτοῦ. Ὁ ἀρειανικὸς ὄχλος τῆς Κωνσταντινουπόλεως πολλάκις ἠπειλοῦσε νὰ εἰσβάλλῃ εἰς τὴν ἐκκλησίαν του καὶ νὰ φονεύσῃ αὐτόν. Οἱ ἀγωνεῖς του ἐστέφθησαν ἐπὶ τέλους δι' ἐπιτυχίαν. Θεοδόσιος ὁ Α' κηρυχθεὶς ὑπὲρ τῶν ὀρθοδόξων ἀπεδιώξε μὲν τοὺς ἀρειανούς ἀπὸ τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἤγαγε δὲ ἐν θριάμβῳ τὸν Γρηγόριον εἰς τὴν πρωτεύουσαν ἐκκλησίαν καὶ ἐνεθρόνισεν ἀρχιεπίσκοπον Κωνσταντινουπόλεως· οἱ ναοὶ πάντες καταλαμβάνονται ὑπὸ ὀρθοδόξων, ἐν δὲ τῇ μετ' ὀλίγον (381) γενομένῃ δευτέρᾳ οἰκουμενικῇ συνόδῳ ἐν Κωνσταντινουπόλει, τῇ ἐπικυρωσάσῃ τὴν ὀρθόδοξον πίστιν τῆς Νικαίας, γίνεται ὁ Γρηγόριος πρόεδρος. Ὁ Γρηγόριος ἔγραψε πλείστα συγγράμματα μαρτυροῦντα τὴν θεολογικὴν αὐτοῦ σοφίαν. Τοιαῦτα εἶναι οἱ 45 λόγοι του, ἀριστουργήματα ἐκκλησιαστικῆς εὐγλωττίας, μάλιστα δὲ οἱ θεολογικοὶ του καὶ οἱ πανηγυρικοὶ. Ὁ Γρηγόριος εἶναι ἐπιφανέστατος συγγραφεὺς καὶ ὁ λόγος του ἔχει πολλὴν ποιητικὴν χροιάν. Ἐγραψε δὲ καὶ πολλὰ θρησκευτικὰ ποιήματα, ὧν διαπρέπει τὸ εἰς τὸν αὐτοῦ βίον. Εἰς αὐτὸν ἀποδίδεται καὶ τὸ θρησκευτικὸν δράμα τὸ κατὰ τὸν τύπον τῶν δραμάτων τοῦ Εὐριπίδου «ὁ Χριστὸς πάσχων» πεποιημένον.

Σημ. Ἄλλοι ἐνδοξοὶ ἀλεξανδρινοὶ θεολόγοι ἐφημίσθησαν **Γρηγόριος ὁ Νύσσης**, **Εὐσέβιος ὁ Καισαρείας**, ὁ τυφλὸς **Δίδυμος**,

ὁ Μακάριος, ὁ Κύπριος Ἐπιφάνιος, ὁ Συνέσιος, ὁ Ἀλεξανδρείας Κύριλλος, ὁ Ἰσίδωρος καὶ ὁ Νεῖλος. Ἐκ τούτων ὁ Γρηγόριος Νύσσης ἐξισοῦται κατὰ τὴν φιλοσοφικὴν καὶ θεολογικὴν μάρτυρσιν πρὸς τὸν Βασιλείου καὶ τὸν Ναζιανζηνὸν Γρηγόριον. Ἦτο νεώτερος ἀδελφὸς τοῦ Μεγάλου Βασιλείου. Ἠκολούθει τὸν Ὠριγένη καὶ διδάσκαλον ἐν τῇ φιλοσοφίᾳ ἔσχε τὸν Λιβάνιον. Τὸ σπουδαιότερον ἔργον του εἶναι ὁ Μέγας κατηχητικός του.

§ 21.

Οἱ σύγχρονοι ἐκκλησιαστικοὶ συγγραφεῖς οἱ ἀκολουθοῦντες τῇ σχολῇ τῆς Ἀντιοχείας. Χρυσόστομος.

Συγχρόνως τοῖς ἀνωτέρω ἤχησαν κατὰ τὸν Δ' αἰῶνα καὶ τὸ πρῶτον ἡμῶν τοῦ Ε' αἰῶνος καὶ ἄλλοι ἐκκλησιαστικοὶ συγγραφεῖς ἀνήκοντες τῇ σχολῇ τῆς Ἀντιοχείας, τῇ διακρινομένῃ διὰ τὴν γραμματικὴν καὶ ἱστορικὴν ἐρμηνείαν τῆς Γραφῆς. Εἰς τὴν σχολὴν ταύτην ἀνήκει καὶ τὸ κυριώτερον αὐτῆς κόσμημα· εἶναι ὁ Ἰωάννης ὁ μετὰ ταῦτα διὰ τὴν εὐγλωττίαν του Χρυσόστομος κληθείς. Οὗτος εἶχε μητέρα τὴν εὐσεβῆ Ἀνθοῦσαν, ἣτις ἀνέθρεψεν αὐτὸν χριστιανικῶς. Διδάσκαλος δὲ τῆς ῥητορικῆς ἐχρησίμευσεν αὐτῷ ὁ δεινὸς Λιβάνιος, ὅστις νέον ἔτι ὄντα ἐθαύμασεν αὐτὸν διὰ τὴν φυσικὴν του ῥητορείαν καὶ δι' αὐτὸ εἶπε μικρὸν πρὸ τοῦ θανάτου του, ὅτι τοῦτον θά κτελείπει διάδοχόν του ἐν τῇ τῆς ῥητορικῆς διδασκαλίᾳ, ἐάν δὲν εἶχον αὐτὸν κερδήσει οἱ χριστιανοί. Ἐν Ἀντιοχείᾳ ἐσπούδαζε τὰς Γραφὰς ὑπὸ τὰς ὁδηγίας δύο περιφήμων ἐρμηνευτῶν, Διοδώρου, τοῦ μετὰ ταῦτα Ταρσοῦ γενομένου ἐπισκόπου, καὶ τοῦ Καρτερίου. Ἐνῶ δὲ ἐσπούδαζεν, ἔτι νεαρῶτατος, διὰ τὴν μεγάλην ἀρετὴν του καλεῖται νὰ διαδεχθῆ τὸν ἀποθανόντα μητροπολίτην Ἀντιοχείας Μελέτιον, ἀλλ' ἠρνήθη φυγών. Χριστονοηθεὶς μετὰ ταῦτα πρεσβύτερος ἐν Ἀντιοχείᾳ ἀνέλαβε τὸ ἔργον τοῦ κήρυκος τοῦ λόγου ἐν τῇ μεγάλῃ ἐκείνῃ καὶ πολυανθρώπῳ πόλει, τῇ ἐχρούσῃ παμμέγιστον ναόν. Ἐν

τῷ ναφ τούτῳ ἀντήχησε τὸ πρῶτον ἡ εὐγλωττία τοῦ Χρυσόστομου, ὅτε εἶπε τοὺς περὶ ἀνδριάντων περιφήμους λόγους του. Μετὰ ταῦτα προσκαλεῖται εἰς Κωνσταντινούπολιν ὑπὸ τοῦ αὐτοκράτορος Ἀρκαδίου καὶ ἄκων ἀναθιβάζεται εἰς τὸν ἀρχιεπισκοπικὸν θρόνον Κωνσταντινουπόλεως (397). Ὁ Χρυσόστομος ἐθεωρεῖτο ἔκτοτε ὁ ἐπιφανέστερος τῶν ἐπισκόπων καὶ θεολόγων τῆς Ἐκκλησίας. Ἀνέπτυξε δὲ μεγάλας ποιμαντορικὰς ἀρετὰς ὡς ἀρχιεπίσκοπος κηρύττων ἀδιαλείπτως πρὸς τὸν λαόν, ἐλέγχων τοὺς παρεκτρεπομένους ἕκ τε τοῦ κλήρου καὶ τοῦ λαοῦ καὶ ἐκ τῶν ἀρχόντων, μεριμνῶν περὶ τῶν πτωχῶν, ὑπὲρ ὧν ἀφιέρου καὶ τὰ πλοῦσια εἰσοδήματα τῆς ἀρχιεπισκοπῆς του, αὐτὸς λιτότατα ὡς μοναχὸς ζῶν, φροντίζων περὶ τῆς μορφώσεως καὶ εὐκοσμίας τοῦ κλήρου καὶ προνοῶν περὶ τῆς διαδόσεως τοῦ χριστιανισμοῦ μεταξὺ τῶν μὴ χριστιανικῶν λαῶν, τῶν Γότθων, Περσῶν καὶ ἄλλων. Ἐνφ δὲ διὰ τὴν ἀρετὴν αὐτοῦ καὶ τὴν περὶ τοῦ ποιμνίου του πατερικὴν μέριμναν ἦτο τὸ εἶδωλον τοῦ λαοῦ, ἕνεκὰ τῆς πρὸς τοὺς παρεκτρεπομένους ἀβυστηρότητος αὐτοῦ, ἀπέκτησεν ἐν Κωνσταντινουπόλει ἰσχυρὰν μεριδὰ ἐχθρῶν, ἧ συνετάσσετο καὶ ἡ αὐτοκράτειρα Εὐδοξία, τῆς ἀδελφῆς τῆς ὁποίας τὰ ἐκκελυμένα ἦθῃ ἤλεγχε πικρῶς. Εἰς τοὺς ἐχθροὺς τούτους ἀνῆκε καὶ ὁ Ἀλεξάνδρειας ἀρχιεπίσκοπος Θεόφιλος, οὗ τῇ ἐνεργείᾳ ἡ Εὐδοξία ἐπέτυχε νὰ κατηγορηθῇ ὁ Χρυσόστομος ἐπὶ πλαστοῖς καὶ γελοίοις ἐγκλήμασι (π. χ. ἐπὶ τῷ ὅτι ἤσθιε μόνος, ὅτι ἐξήρχετο εἰς τὰς ὁδοὺς ἄνευ ἀκολούθων κλπ.) καὶ καταδικασθῇ εἰς ἐξορίαν (403). Καὶ ἠναγκασθῆ μὲν ἡ ἀδελφὴ νὰ ἀνακαλέσῃ τότε αὐτὸν ἐκ τῆς ἐξορίας πρὶν ἀπομακρυνθῆ τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἕνεκα τοῦ στασιάζαντος ὑπὲρ αὐτοῦ λαοῦ, ἀλλ' ὅτε βραδύτερον ἐκφωνήσαντος τοῦ Χρυσόστομου λόγον ἀρχόμενον ἀπὸ τῶν λέξεων «Πάλιν Ἡρωδιάς μαίνεται, πάλιν ταρασσεται, πάλιν ἐπὶ πίνακι ζητεῖ τὴν κεφαλὴν τοῦ Ἰωάννου», οἱ λόγοι οὗτοι κατηγγέλθησαν ὡς ὑπονοοῦντες δῆθεν τὴν Εὐδοξίαν, ἐξορίζεται καὶ ἐκ δευτέρου εἰς Πόντον, ὅπου ἐν τῷ μέσῳ μεγίστων κακουχιῶν ἀποθνήσκει (407). Ὁ Χρυσόστομος παραβάλλεται πρὸς τοὺς μεγαλύτερους ῥήτορας τοῦ κόσμου, θεωρούμενος ἐφάμιλλος τοῦ Δημοσθένους καὶ τοῦ Βοσσοῦτου. Ἡ γλῶσσά του εἶναι ἀνθηρὰ καὶ

πλήρης δυνάμειος. Ὁ Χρυσόστομος ἐμελέτα συντόμως τὸν Δημοσθένη καὶ τὸν Πλάτωνα καὶ κατ' αὐτοὺς ἐμόρφωσε τὸ ὄφος του. Τὰ συγγράμματα αὐτοῦ εἶναι πάμπολλα. Μετὰ τὸν Ὀριγένη εἶναι ὁ πολυγραφώτατος τῶν Ἑλλήνων πατέρων. Ἔχει ὁμίλιας ἐξηγητικὰς ὁλοκλήρου σχεδὸν τῆς Γραφῆς, λόγους ἀναριθμήτους διαφόρων ὑποθέσεων, ἐξ ὧν διακρίνονται οἱ Περί ἀνδριάντων, οἱ Περί ἱεροσύνης, οἱ Κατὰ Ἰουδαίων, οἱ Πρὸς κατηχουμένους, καὶ πλείστας ἄλλας διατριβὰς καὶ ἐπιστολάς. Ἡ ὀρθόδοξος ἐκκλησία διὰ πάντα ταῦτα δικαίως ἀριθμεῖ τὸν Χρυσόστομον ὡς ἓνα τῶν τριῶν μεγίστων αὐτῆς πατέρων καὶ ἐκκλησιαστικῶν διδασκάλων μετὰ Βασιλίου τοῦ μεγάλου καὶ Γρηγορίου τοῦ θεολόγου. Ἐκ τῶν μετὰ ταῦτα ἀκμασάντων ἄξιοι μνείας εἶναι ὁ Ἰωάννης Δαμασκηνὸς († 760), ὁ πρῶτος συγγραφεὺς πλήρη δογματικὴν τῆς ἐκκλησίας, τὴν ἀκριβῆ δηλ. ἔκδοσιν τῆς ὀρθοδόξου πίστεως, ἣς προτάσσονται ὡς εἰσαγωγὴ φιλοσοφικὰ κεφάλαια καὶ περὶ αἱρέσεων, καὶ γράφας ἱερὰ παρὰλληλα καὶ πολλὰ ἄλλα ἔργα ἰδίως ὑπὲρ τῶν ἁγίων εἰκόνων καὶ ὕμνους, **Μάξιμος ὁ Ὁμολογητὴς καὶ Θεόδωρος ὁ Στουδίτης** († 828).

Σημ. Ἄλλοι ἐκκλησιαστικοὶ συγγραφεῖς εἰς τὴν Σχολὴν τῆς Ἀντιοχείας ἀνήκοντες ὑπῆρξαν **Κύριλλος ὁ Ἱεροσολύμων** († 369), ὁ **Ἀπολλινάριος** († 390), **Θεόδωρος ὁ Μοψουεστίας** († 428) καὶ **Θεοδώρητος ὁ Κύρου** († 457).

§ 22.

Οἱ Λατῖνοι πατέρες ἀπὸ τοῦ Δ' αἰῶνος μέχρι τοῦ Θ'.

Ἀμβρόσιος. Αὐγουστίνος. Ἰερώνυμος.

Γρηγόριος ὁ Διάλογος.

Ἐν τέλει μνημονεύομεν καὶ τῶν σπουδαιότερων ἀπὸ τοῦ Δ' μέχρι τοῦ Θ' αἰῶνος ἀκμασάντων Λατίνων πατέρων καὶ ἐκκλησιαστικῶν συγγραφέων. Οἱ Λατῖνοι οὗτοι πατέρες ὡς ἐπὶ τὸ πλείστον ἠκολούθησαν τὴν θεολογικὴν ἀνάπτυξιν τῆς ἐλληνικῆς ἀνατολῆς καὶ ἦσαν μαθηταὶ τῶν Ἑλλήνων πατέρων. Τοιοῦτος ὑπῆρξεν ὁ **Μεδιολάνων ἀρχιεπίσκοπος Ἀμβρόσιος** († 397), ὅστις

ἐγένετο ἐπίσκοπος ἀπ' εὐθείας ἀπὸ λαϊκοῦ τῇ ἐπιμόνῃ αἰτήσῃ τοῦ λαοῦ τῶν Μεδιολάνων, ὅπου ἦτο αὐτοκρατορικὸς ἐπίτροπος ὠρισμένος. Ὁ Ἀμβρόσιος καὶ ἀρετὴν σπανίαν ἐκέκτητο καὶ παιδείαν μεγάλην εἶχε καὶ δι' ἐξόχου ῥητορικῆς εὐφυΐας ἦτο πεπρωτισμένος. Ἐδειξε δὲ μέγα θάρρος ἐν τῇ ἐκκληρώσει τῶν καθηχόντων του, ἐνώπιον μηδενὸς προσόμενος. Ἀνώτατος πάντων τῶν Λατίνων πατέρων ὑπῆρξεν ὁ *Ἀύγουστίνος* († 430), ὅστις ἦτο βαθύ πνεῦμα, πρωτότυπος καὶ γόνιμος νοῦς, ἰκανώτατος εἰς τὸ φιλοσοφεῖν, ὃν πολλοὶ οὐ μόνον πρὸς τοὺς μεγίστους τῶν Ἑλλήνων πατέρων παραβάλλουσι, ἀλλ' ὡς ἕνα τῶν βαθυνοστέρων συγγραφέων πασῶν τῶν ἐποχῶν θεωροῦσιν. Ἐνῶ εἶχεν ἀνατραφῆ χριστιανικῶς, κατέλιπε τὰς χριστιανικὰς του πεποιθήσεις, ἐγένετο ὁπαδὸς χριστιανικῆς τιнос αἵρέσεως καὶ εἶτα ἠσπάσθη τὰς πλατωνικὰς ἰδέας. Ἀλλ' ἐνῶ εὗρισκετο ἐν Μεδιολάνοις φοιτῶν ἐκ περιεργείας εἰς τὰ κηρύγματα τοῦ Ἀμβροσίου, αἴφνης ἐπιστρέφει πάλιν εἰς τὴν εἰς Χριστὸν πίστιν, ἐπανελθὼν δὲ εἰς Ἀφρικήν γίνεται ἐν Ἰππῶνι πρῶτον μὲν πρεσβύτερος, μετὰ δὲ ἐπίσκοπος τῆς πόλεως ταύτης. Ὁ Ἀύγουστίνος ὡς ἐπίσκοπος Ἰππῶνος ἐξῆσκει ἐπιτροπὴν ἐπὶ πάσης τῆς ἐκκλησίας ἐν τῇ Δύσει, αἱ δὲ γνώμαι αὐτοῦ εἶχον γενικὸν κύρος. Ἐλάμβανε δὲ μέρος εἰς πάσας τὰς συζητήσεις τῆς ἐποχῆς του. Ἐκ τῶν πολυπληθῶν συγγραμμάτων του τὰ κυριώτερα εἶναι τὸ *Περὶ πόλεως Θεοῦ* καὶ αἱ *Ἐξομολογήσεις* του, αἵτινες εἶναι αὐτοβιογραφία τις. Τὴν ἐμβρίθειαν καὶ τὸν φιλοσοφικὸν νοῦν τοῦ Ἀύγουστίνου δὲν εἶχεν, ὑπῆρξεν ὅμως ἐπίσης πολυγραφώτατος συγγραφεὺς ὁ *Γερῶννος* († 422), ὅστις τὸ πλείστον μέρος τοῦ βίου του διέτριψεν ἐν τῇ Ἀνατολῇ καὶ μάλιστα ἐν Παλαιστίνῃ, ὅπου ἔμαθε καὶ τὴν ἐβραϊκὴν γλῶσσαν, ἀναγκαιοτάτην οὖσαν διὰ τὴν Π. Διαθήκην, βοηθούμενος δὲ ὑπὸ τῶν ἐρμηνευτικῶν ἐργασιῶν τῶν Ἑλλήνων πατέρων ἐπεχειρήσει νέαν εἰς τὸ λατινικὸν μετάφρασιν τῆς Γραφῆς, καὶ αὕτη εἶναι ἡ κληθεῖσα Βουλγάτα, ἡ μέχρι σήμερον ἐν ἐπισήμῃ χρήσει οὖσα ἐν τῇ λατινικῇ ἐκκλησίᾳ. Τελευταῖος ἐπίσημος Λατίνος ἐκκλησιαστικὸς συγγραφεὺς εἶναι ὁ πάπας *Γρηγόριος ὁ Διάλογος* (604), ὅστις δὲν εἶχε μὲν μεγάλην παιδείαν,

ἔδειξεν ὅμως σπανίαν διοικητικὴν ἱκανότητα καὶ ἐλάμπρυνε τὸν παπικὸν θρόνον.

§ 23.

Πῶς διεμορφώθη κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην ἡ ἐκκλησιαστικὴ διοίκησις; Πῶς ἀνεφάνησαν οἱ πατριάρχαι;

Ἐξ ὅτου οἱ Ῥωμαῖοι αὐτοκράτορες ἐγένοντο χριστιανοί, ἤρχισαν νὰ ἀναμιγνύονται εἰς τὰ ἐκκλησιαστικὰ πράγματα καὶ νὰ ἔχωσιν εἰς τὰς χεῖράς των σχεδὸν τὴν ἀνωτάτην διεύθυνσιν αὐτῶν. Κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην ἀναφαίνονται τὸ πρῶτον οἱ πατριάρχαι. Καθὼς δηλ. εἰς παλαιότερους χρόνους, ὡς εἶδομεν ἀνωτέρω, οἱ ἐπίσκοποι τῶν διαφόρων ἐπαρχιῶν τοῦ Ῥωμαίου κράτους ἀπετέλεσαν κατὰ μικρὸν τὰς διαφόρους ἐπαρχιακὰς ἐκκλησίας, ὧν προῖστατο ὁ ἐπίσκοπος τῆς μητροπόλεως τῆς ἐπαρχίας, ὁ μητροπολίτης κληθείς, ὅστις ἦτο καὶ ὁ πρόεδρος τῶν ἐπισκοπικῶν συνόδων τῶν ἐπαρχιακῶν τούτων ἐκκλησιῶν, οὕτω μετὰ τοὺς χρόνους τοῦ μεγάλου Κωνσταντίνου, ὅτε τὸ Ῥωμαϊκὸν κράτος διηρέθη εἰς διαφόρους πολιτικὰς διοικήσεις, ὧν ἐκάστη περιέλαβε πολλὰς ἐπαρχίας, οἱ ἐπίσκοποι τῶν διοικήσεων τούτων συνηνώθησαν καὶ ἀπετέλεσαν τὰς κατὰ διοικήσεις ἐκκλησίας μετὰ τῶν διοικητικῶν συνόδων, ὧν πρόεδρος ἀνεδείχθη ὁ ἐπίσκοπος τῆς πρωτεύουσας τῆς διοικήσεως. Τοιοῦτοτρόπως οἱ ἐπίσκοποι τῶν πόλεων Ῥώμης, Κωνσταντινουπόλεως, Ἀντιοχείας, Ἐφέσου, Καισαρείας, Θεσσαλονίκης, αἵτινες ἦσαν πρωτεύουσαι διοικήσεων, ὑψώθησαν ὑπεράνω τῶν λοιπῶν ἐπισκόπων καὶ ἀνέλαβον ἀνωτέραν τινα ἐξουσίαν. Ὅσακις οἱ ἐπίσκοποι τῶν διοικήσεων συνήρχοντο εἰς συνόδους (διοικητικὰς συνόδους), αὐτοὶ ἦσαν οἱ πρόεδροι αὐτῶν. Ὀνομάσθησαν δὲ πρῶτον οἱ ἐπίσκοποι οὗτοι ἔξαρχοι ἢ ἀρχιεπίσκοποι, ἀπὸ τῶν μέσων δὲ τοῦ Ε' αἰῶνος πατριάρχαι. Βραδύτερον ὑπήχθησαν ὁ Ἐφέσου, ὁ Καισαρείας καὶ ὁ Θεσσαλονίκης ὑπὸ τὸν Κωνσταντινουπόλεως. Ὅστε τέσσαρες ἀνεδείχθησαν κυρίως ἀνώτατοι τῆς ἐκκλησίας

ἐπίσκοποι, ὁ Ῥώμης, ὁ Κωνσταντινουπόλεως, ὁ Ἀλεξανδρείας καὶ ὁ Ἀντιοχείας. Εἰς τοὺς τέσσαρας τούτους πατριάρχας προσέθηκε Θεοδοσίος ὁ Β' τὸν ἐπίσκοπον Ἱεροσολύμων, θέλων νὰ τιμήσῃ τὴν πόλιν, ἐν ἣ ἐσχηματίσθη διὰ τοῦ Κυρίου καὶ τῶν ἀποστόλων ἡ πρώτη χριστιανικὴ ἐκκλησία, ἀφ' ἧς ἐξηπλώθη ἔπειτα ὁ χριστιανισμὸς εἰς ἅπαντα τὸν κόσμον. Οὕτως ἀνεφάνησαν οἱ πέντε τῆς ἀρχαίας ἐκκλησίας πατριάρχαι, ὁ Ῥώμης, ὁ Κωνσταντινουπόλεως, ὁ Ἀλεξανδρείας, ὁ Ἀντιοχείας καὶ ὁ Ἱεροσολύμων, ὅψ' οὗς ὑπήχθησαν κατὰ μικρὸν πάντες οἱ λοιποὶ ἐπίσκοποι τῆς ἐκκλησίας. Ἡ ἐκκλησία τῆς Κύπρου μόνον ἀνεγνωρίσθη ἐν τῇ Γ' Οἰκουμενικῇ συνόδῳ αὐτοκέφαλος.

§ 24.

Ὡς ἠυξήθη ἡ ἐξουσία τῶν ἐπισκόπων Ῥώμης.

Ὁ ἐπισημότερος ἐκ τῶν πέντε πατριαρχῶν ἦτο ὁ ἐπίσκοπος Ῥώμης, διότι ἡ Ῥώμη ἦτο πρωτεύουσα σχεδὸν ὅλου τοῦ ἀρχαίου κόσμου, ὅστις περιελήφθη εἰς τὸ ἀπέραντον Ῥωμαϊκὸν κράτος, καὶ διότι ἡ πατριαρχικὴ αὐτοῦ περιφέρεια ἦτο πολὺ μεγαλύτερα ἢ ἡ τῶν λοιπῶν πατριαρχῶν περιλαμβάνουσα μέγα μέρος τῆς Δύσεως, ἦσαν ὅμως καὶ ἐν τῇ Δύσει ἐπὶ ἰκανὸν ἔτι χρόνον πολλὰ ἐκκλησία ἀνεξάρτητοι, οἷον αἱ τῆς Γαλλίας, τῆς Ἰσπανίας, τῆς Βρεττανίας καὶ τῆς Ἀφρικής. Εἶχε δὲ ὁ Ῥώμης τὰ πρεσβεῖα μόνον τῆς τιμῆς μεταξὺ τῶν ἐπισκόπων, μεθ' ὧν ἤρχετο ὁ Κωνσταντινουπόλεως. Ἄλλ' ὁ Ῥώμης εἶδομεν ὅτι καὶ ἐν ἀρχαιοτέρῃ ἐποχῇ δὲν ἤρκεῖτο εἰς τὴν τιμὴν ταύτην, ἐσπούδαζε δὲ νὰ ἀναλάβῃ τὴν ἀνωτάτην ἐξουσίαν ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ. Οἱ πάπαι (οὕτως ὠνομάσθησαν ἀπὸ τοῦ 15' αἰῶνος οἱ ἐπίσκοποι Ῥώμης) θεώρουν ἑαυτοὺς ὡς διαδόχους δῆθεν τοῦ Πέτρου, καὶ καθὼς τοιοῦτοι εἰς ἑαυτοὺς ἀναφέροντες τὸ παρὰ τῷ Ματθαίῳ (15' 18) χωρίον «Σὺ εἶ Πέτρος καὶ ἐπὶ ταύτῃ τῇ πέτρᾳ οἰκοδομήσω μου τὴν ἐκκλησίαν» ἠξίουσαν νὰ δεσπόζωσι πάντων, ὡς εἰ ὁ Πέτρος εἶχε λάβει δῆθεν τοιαύτην τινα ἐξουσίαν ἐπὶ τῆς ἐκκλησίας, καὶ

ὡς εἶ ὁ ἀπόστολος οὗτος ὑπῆρξεν ἰδρυτῆς τῆς ἐν Ῥώμῃ ἐκκλησίας καὶ πρῶτος αὐτῆς ἐπίσκοπος. Αἱ δύο αὐταὶ προϋποθέσεις ἦσαν ἐντελῶς ἐσφαλμένα. Δὲν ἔδρυσεν ὁ Πέτρος τὴν ἐν Ῥώμῃ ἐκκλησίαν (εἰς ἣν ἐκήρυξαν πρὸ αὐτοῦ τὸ εὐαγγέλιον ὁ Παῦλος καὶ ἰδιῶται χριστιανοί), οὐδὲ πρῶτος αὐτῆς ἐπίσκοπος ἐγένετο, καθ' ὅσον μάλιστα οἱ ἀπόστολοι δὲν ἦσαν ὠρισμένων πόλεων ἐπίσκοποι, ἀλλὰ πάσης τῆς Ἐκκλησίας, οὐδ' ὁ ἐπίσκοπος Ῥώμης ἄρα εἶναι διάδοχος τοῦ Πέτρου. Πέτρα δέ, ἐφ' ἧς ὑποδομήθη ἡ ἐκκλησία, εἶναι ἢ εἰς Χριστὸν πίστις, ἢ ὡμολόγησεν ἐξ ὀνόματος πάντων τῶν ἀποστόλων ὁ Πέτρος. Οὕτως ἐξηγοῦσι τὸ χωρίον τοῦτο οἱ πλείστοι ἀρχαῖοι πατέρες. Ἐν τῇ Δύσει ὅμως ἠδυνήθησαν οἱ πάπαι νὰ πραγματοποιήσωσι τὰς δεσποτικὰς ἀξιώσεις των, ἐπιτυχόντες κατὰ διαφόρους εὐνοϊκὰς περιστάσεις νὰ ὑποτάξωσιν ὑπὸ τὸ κράτος αὐτῶν τὰς ἄλλοτε αὐτοκεφάλους ἐκκλησίας τῆς Ἀφρικής, Γαλλίας, Ἰσπανίας, Ἰλλυρίας καὶ λοιπὰς. Περὶ τὰ τέλη τῆς ἐποχῆς ταύτης, ἦτοι κατὰ τὸν Θ' αἰῶνα, ὑπήκουε σχεδὸν ἤδη ἅπανα ἡ Δύσις εἰς τὰ νεύματα αὐτῶν. Μόνον ἐν τῇ ἐλληνικῇ ἀνατολῇ αἱ παράλογοι αὐταὶ ἀξιώσεις τῶν παπῶν δικαίως ἀπεκρούσθησαν. Οἱ ἀνατολικοὶ ἐπίσκοποι μόνον τὰς πρώτας τιμὰς ἀπονέμοντες αὐτοῖς διὰ τὴν πολιτικὴν σημασίαν τῆς Ῥώμης ἐθεώρουν τὰς ἐκκλησίας των ἀνεξαρτήτους καὶ αὐτοκεφάλους.

§ 25.

Τίς ἦτο ἡ ἀνωτάτη πραγματικὴ ἐξουσία ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ; Πόσαι οἰκουμενικαὶ σύνοδοι ἐγένοντο;

Τὴν ἀνωτάτην ἐξουσίαν ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ ἐξήσκουν αἱ οἰκουμενικαὶ σύνοδοι, ὧν αἱ ἀποφάσεις ἐθεωροῦντο ὡς ἔκφρασις ἀλάνθαστος τῆς ἐκκλησιαστικῆς παραδόσεως καὶ ὑπαγόρευσις αὐτοῦ τοῦ τὴν ἐκκλησίαν ὀδηγοῦντος ἁγίου πνεύματος, ἦσαν δὲ διὰ τοῦτο ἀνέκκλητοι. Αἱ σύνοδοι αὐταὶ συνεκαλοῦντο παρὰ τῶν αὐτοκρατόρων, ὡσάκις συνεκίνουν τὴν ἐκκλησίαν μεγάλα ζητήματα, πρὸς λύσιν τῶν ὁποίων δὲν ἐπῆρκουν αἱ ἐπαρχιακαὶ καὶ λοιπαὶ μερικαὶ σύνοδοι. Ὀνομάσθησαν δὲ οἰκουμενικαὶ, διότι ἀντεπρο-

σώπευον σχεδὸν τὴν καθ' ἅπασαν τὴν οἰκουμένην ἐξηπλωμένην ἐκκλησίαν. Πρόεδροι αὐτῶν ἦσαν ἐπίσημοι ἐπίσκοποι τῆς ἐκκλησίας, παρίσταντο δὲ πρὸς τήρησιν τῆς τάξεως καὶ αὐτοκρατορικοὶ ἐπίτροποι. Ἐπὶ τῶν δογματικῶν ζητημάτων ὤφειλον πάντες νὰ συμφωνήσωσιν· οἱ διαφωνοῦντες ἐπεκηρύσσοντο ὡς αἰρετικοί. Ἐπὶ δὲ τῶν ἄλλων ζητημάτων ἔκρινεν ἡ πλειονοψηφία. **Πρώτην** ταύτην σύνοδον συνεκάλεσεν ὁ μέγας Κωνσταντῖνος τῷ 325 ἐν **Νικαίᾳ** τῆς Βιθυνίας, ὅτε ὁ Ἄρειος διὰ τῆς διδασκαλίας του, τῆς ἀρνούμενης τὴν ἀληθῆ θεότητα τοῦ Υἱοῦ καὶ Λόγου τοῦ Θεοῦ καὶ τοῦτον κτίσμα κηρυσσούσης, κατεθροῦθήσεν ἅπασαν τὴν ἐκκλησίαν. Εἰς τὴν σύνοδον ταύτην συνήλθον περὶ τοῦς 318 πατέρας. Αἱ λοιπαὶ οἰκουμενικαὶ σύνοδοι εἶναι αἱ ἐξῆς· ἡ ἐν **Κωνσταντινουπόλει** Β' τῷ 381 κατὰ τῶν Ἀρειανῶν καὶ πνευματομάχων· ἡ ἐν **Ἐφέσῳ** Γ' τῷ 431 κατὰ Νεστορίου· ἡ ἐν **Χαλκηδόνι** Δ' τῷ 451 κατὰ Εὐτυχῶς· ἡ ἐν **Κωνσταντινουπόλει** Ε' τῷ 553 κατὰ τῶν **νεστοριανιζόντων**· ἡ ἐν **Κωνσταντινουπόλει** ς' τῷ 680 κατὰ τῶν μονοθελητῶν, οἵτινες κατὰ τὸν Ζ' αἰῶνα ἀνενώσαν τὸν εὐτυχισμὸν ὑπὸ νέαν μορφήν· μετὰ τῆς συνόδου ταύτης συνδέεται καὶ ὡς συνέχεια αὐτῆς θεωρήθη ἡ λεγομένη Πενθέκτη σύνοδος ἡ ἐν Τροῦλλῳ ἐν Κωνσταντινουπόλει τῷ 692 καὶ ἡ ἐν **Νικαίᾳ** Ζ' τῷ 787 κατὰ τῶν εἰκονομάχων.

§ 26.

Πῶς εἶχεν ἡ λατρεία κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην ;

Ἡ λατρεία τῆς ἐκκλησίας, ἀφ' ὅτου οἱ Ῥωμαῖοι αὐτοκράτορες, χριστιανοὶ γενόμενοι, ἐμερίμωνν περὶ αὐτῆς, ἐθνικοὶ δὲ πλοῦσοι προσερχόμενοι εἰς τὴν ἐκκλησίαν προσέφερον μεγάλας δωρεὰς αὐτῇ, ἀνέλαβε **μεγάλην λαμπρότητα** καὶ ἀπέβη πομπωδεστάτη. Κατὰ τὸν Δ' αἰῶνα αἱ **ἐκκλησῖαι** διέπρεπον ἤδη ὡς μεγαλοπρεπῆ κτίρια κτιζόμενα κατὰ τὸν τύπον τῶν βασιλικῶν στοῶν. Τὸ ἐσώτατον μέρος ἦτο προωρισμένον διὰ τὸν κλῆρον, περιεῖχε δὲ τὴν ἁγίαν τράπεζαν καὶ τὰς ἔδρας τῶν κληρικῶν καὶ ἐλέγετο **βῆμα** ἢ **ἁγίασμα**. Τὸ πρὸ τούτου μέρος ἦτο ὁ κυρίως ναός, ὅπου ὑπῆρχεν

ὁ ἀμύμων, ἦτο δὲ καὶ ὁ ὠρισμένος τόπος τῶν ψαλτῶν καὶ ἕσταντο αἱ πιστοί. Ὁ ἔμπροσθεν πάντων χώρος ἐκαλεῖτο νάρθηξ. Τὸ τελευταῖον τοῦτο μέρος ἐχρησίμευε χάριν τῶν μετανοούντων καὶ τῶν κατηγουμένων, καὶ διὰ τοῦτο, ὅτε οὗτοι ἐξέλιπον ἢ κατέστησαν σπάνιοι καὶ ὀλίγοι, κατηργήθη. Τὸ βῆμα ἐχωρίζετο τὸ πρῶτον διὰ κιγκλίδων, βραδύτερον δὲ ἀντικατεστάθη διὰ τοῦ εἰκονοστασίου. Εἰς τὰς βασιλικὰς ἐδόθη κατὰ μικρὸν ὁ τύπος τοῦ σταυροῦ, ἐν τῇ Ἀνατολῇ κατὰ τὴν διασταύρωσιν τῶν σκελῶν αὐτοῦ ἐτέθη ὁ θόλος, καὶ οὕτως ἐμορφώθη ὁ θυξαντινὸς λεγόμενος ρυθμὸς, οὗ πρότυπον ὑπῆρξεν ὁ ἐν Κωνσταντινουπόλει ναὸς τῆς θείας Σοφίας, ὁ ἐπὶ Ἰουστινιανοῦ ἀνοικοδομηθεὶς. Ἐσωτερικῶς ἐπληρώθησαν οὖν αἱ ἐκκλησίαι εἰκόνων, παύσαντος μετὰ τὴν νίκην τοῦ χριστιανισμοῦ κατὰ τῆς εἰδωλολατρείας τοῦ πρὸς χρῆσιν τῶν καλῶν τεχνῶν ἐν τῇ λατρείᾳ θεοῦ, ὅπερ ἔτρεφον οἱ ἀρχαῖοι χριστιανοί, ὡς εἶδομεν ἀλλαχοῦ. Ἐκτὸς τῶν ἀρχαίων ἐορτῶν ἀναφθίνονται νέαι, ἡ τῆς Γεννήσεως τοῦ Χριστοῦ, αἱ τῆς παναγίας μητρὸς τοῦ Κυρίου καὶ τῶν ἁγίων, τοῦ Εὐαγγελισμοῦ, τῶν Εἰσοδίω, τῆς Ὑπαπαντῆς, τῶν Ἀγίων Πάντων, τοῦ ἁγίου Στεφάνου, τοῦ Προδρόμου, τῶν ἀποστόλων Πέτρου καὶ Παύλου, τῆς ὑφώσεως τοῦ Σταυροῦ καὶ τῶν μαρτύρων καὶ ἄλλων ἁγίων. Ἡ ἐορτὴ τοῦ Πρωτομάρτυρος **Στεφάνου** ἐτιμᾶτο πολὺ παρὰ τῶν ἀρχαίων χριστιανῶν. διότι οὗτος ἔδωκε τὸ πρῶτον παράδειγμα τῆς αὐτοθυσίας ὑπὲρ τῆς χριστιανικῆς πίστεως, τὸ ὁποῖον ἔπειτα ἐμιμήθησαν καὶ τοσοῦτοι ἄλλοι ἐν καιρῷ τῶν διωγμῶν. Κηρύττων τὸν Χριστὸν ἐν Ἱεροσολύμοις, ἐπειδὴ διὰ λαμπροῦ λόγου ὄν ἔχομεν ἐν τῇ βίβλῳ τῶν Πράξεων (κεφ. ζ') καὶ ἐν ᾧ διεξέρχεται ὁλόκληρον τὴν ἱστορίαν τοῦ λαοῦ Ἰσραὴλ, ἤλεγξε τοὺς Ἰουδαίους διότι κατεδίωξαν ἀπ' ἀρχῆς πάντας τοὺς λέγοντας εἰς αὐτοὺς τὴν ἀλήθειαν καὶ ἐλέγχοντας τὴν ἀπιστίαν καὶ τὰς κακίας των καὶ τελευταῖον συνεπλήρωσαν τὰ ἐγκλήματα τῶν πατέρων των, προσηλώσαντες ἐπὶ τοῦ σταυροῦ τὸν Σωτῆρα τοῦ κόσμου, παρώρμισε τοὺς Ἰουδαίους εἰς τοιοῦτον βαθμὸν ὥστε ὄρμησαντες ἔσυραν αὐτὸν καὶ ἐλιθοβόλησαν. Ὁ Στέφανος καὶ κατὰ τὰς τελευταίας στιγμὰς δὲν ἀπέβαλε τὸ θάρρος του, ἔδειξε δὲ τὰ εὐαγγελικώτατα αἰσθήματα ὑφ'

ὧν ἐνεφορεῖτο, διότι μιμούμενος τὴν ἀνεξίκακίαν τοῦ Κυρίου γονυπετήσας, ἐνῶ ἐλιθοβολεῖτο, πῶχθη ὑπὲρ τῶν δημίων του, εἰπὼν· «Μὴ στήσης, Κύριε, αὐτοῖς τὴν ἁμαρτίαν ταύτην». Τὸν τίμιον σταυρὸν εἶχεν εὖρει ἡ ἁγία Ἐλένη, ἡ μήτηρ τοῦ μεγάλου Κωνσταντίνου, ἀρπαγέντα δὲ ὑπὸ τῶν Περσῶν ἠλευθέρωσεν ὁ αὐτοκράτωρ Ἡράκλειος καὶ ὕψωσεν εἰς προσκύνησιν τοῦ λαοῦ. Τὸ κέντρον τῆς λειτουργίας ἢ κυρίως λατρείας ἀπετέλει καὶ νῦν ἡ τέλεσις τῆς εὐχαριστίας, ἣς προηγεῖτο ὡς προπαρασκευὴ εἰς αὐτὴν ἡ ἀνάγνωσις τῶν ἁγίων Γραφῶν, τὸ ἐπ' αὐτῶν κήρυγμα καὶ διάφοροι προσευχαί. Ἐν ταῖς μεγάλαις πόλεσι καὶ μάλιστα ἐν Ῥώμῃ καὶ Κωνσταντινουπόλει ἡ λειτουργία ἐγένετο μετὰ πλείστης λαμπρότητος. ἤτις ἐξέπληττε τοὺς ἐθνικοὺς καὶ τοὺς μήπω χριστιανισθέντας βαρβάρους λαοὺς. Ὡς ἐκκλησιαστικοὶ ὑμνογράφοι διέπρεψαν κατὰ τὸν Η' αἰῶνά ὁ Δαμασκηνὸς καὶ ὁ Κοσμάς, οὓς ἐμιμήθησαν πάντες οἱ μετὰ ταῦτα. Τῆς δυτικῆς ἐκκλησίας τὴν λατρείαν ἐλάμπρυναν δι' ὕμνων καὶ διὰ τῆς ἀνοψώσεως τῆς μουσικῆς πρὸ πάντων ὁ Ἀμβρόσιος καὶ Γρηγόριος ὁ μέγας ἢ Διάλογος. Οἱ λόγοι, μάλιστα ἐν τῇ Ἀνατολῇ, ὅπου ἤκμαζεν ἡ ῥητορικὴ, ἦσαν πολλάκις ἀριστουργήματα ἐκκλησιαστικῆς εὐγλωττίας. Καὶ τῶν ἄλλων μυστηρίων αἱ τελεταί, ἧτοι τοῦ βαπτίσματος, τοῦ χρίσματος, τῆς μετανοίας, τοῦ εὐχελαίου, τοῦ γάμου καὶ τῆς ἱερωσύνης ἀπέδθησαν κατὰ τοὺς χρόνους τούτους λαμπρότεροι καὶ πομπωδέστεροι συμφώνως πρὸς τὴν τάσιν τοῦ ἑλληνικοῦ καὶ τοῦ ῥωμαϊκοῦ λαοῦ πρὸς πομπὰς καὶ μεγαλοπρεπεῖς ἐορτάς.

§ 27.

Ποῖα τὰ ἥθη τῶν χριστιανῶν τῆς ἐποχῆς ταύτης ;

Τὰ ἥθη τῶν χριστιανῶν κατὰ τὴν παροῦσαν ἐποχὴν δὲν διεκρίνοντο πλέον ἐν τῇ καθαριότητι ἐκείνῃ, ἣτις κατὰ τοὺς χρόνους τῶν διωγμῶν εἶχεν ἐκπλήξει τοὺς ἐθνικοὺς. Ἀφ' ὅτου ὁ χριστιανισμὸς ἐγένετο ἐπικρατοῦσα θρησκεία ἐν τῷ ῥωμαϊκῷ κράτει καὶ οἱ μὲν χριστιανοὶ ἀπέλανον πολλῶν προνο-

μίων, οἱ δὲ ὄπαδοι τῆς ἐθνικῆς θρησκείας τὸναντίον κατεδιώκοντο, πολλοὶ προσήρχοντο εἰς τὴν χριστιανικὴν ἐκκλησίαν οὐχὶ ἐκ ζήλου καὶ ἀγάπης πρὸς τὴν ἀλήθειαν τοῦ Εὐαγγελίου, ἀλλ' ἕνεκα συμφέροντος. Οἱ τοιοῦτοι ἀπὸ ἐθνικῶν χριστιανοὶ γενόμενοι μετέβαλλον μόνον τὸ ὄνομα. Οὕτως ἡ τῶν ἀρχαίων χριστιανῶν σωφροσύνη καὶ ἡ περὶ τὰ ἥθη αὐστηρότης κατὰ μικρὸν ἐξέλιπεν. Εἰς τὴν ἐξαχρείωσιν τῶν ἡθῶν συνέτεινον καὶ αἱ δογματικαὶ συζητήσεις, αἱ ὁποῖαι ἤγειρον μίσση μεταξὺ τῶν χριστιανῶν καὶ ἐγένων πολλάκις ἢ τὴν ὑποκρισίαν ἢ τὴν θρησκευτικὴν ἀδιαφορίαν. Ὁ λαὸς καὶ οἱ μοναχοὶ ἀναμιγνύμενοι εἰς τὰς συζητήσεις ταύτας, ἄς ὀλίγον ἐνόουν, ἐφανταζόντο. Ἐνεκα δὲ τοῦ φανατισμοῦ τούτου ἐξέλιπεν ἡ ἀρχαία τῶν χριστιανῶν ἀνοχή. Ἄλλ' ἐὰν καὶ ἐν γένει, καθὼς παρατηρεῖ ὁ θεῖος Χρυσόστομος, ἡ ἐποχὴ αὕτη παραβληλομένη κατὰ τὰ ἥθη πρὸς τὴν ἐπὶ τῶν διωγμῶν ἐποχὴν, εὕρισκεται λίαν ὑπολειπομένη αὐτῆς, συγκριτικῶς ὅμως πρὸς τοὺς ἐθνικοὺς καὶ οἱ τῆς ἐποχῆς ταύτης χριστιανοὶ ἴστανται ἡθικῶς πολλὸν ἀνώτερον αὐτῶν διότι ὅποσδήποτε ὁ χριστιανισμὸς ἐπέδρασε καὶ τότε ἐπὶ τὰ ἥθη, ἅτινα ἦσαν πάντοτε καθαρώτερα ἢ τὰ τῶν ἐθνικῶν, καθ' ὅσον ἡ ἐθνικὴ ἀκολασία περιεστῆκε ἢ ἀρχαία ἀπανθρωπία ἐμετριάσθη· οἱ θηριομαχίαι καὶ αἱ μονομαχίαι ἐξέλιπον ἢ τραχύτης πρὸς τοὺς δούλους ἔπαυσεν· οἱ δὲ ἐνδεεῖς καὶ πᾶσχοντες εὕρισκον περίθλαψιν ἐν τοῖς φιλανθρωπικοῖς καθιδρύμασιν, ἅτινα ἀπ' οὐδεμιᾶς χριστιανικῆς πόλεως ἔλειπον.

§ 28.

*Πῶς ἀνεφάνη τὸ πρῶτον ὁ μοναχικὸς βίος
καὶ ποῦ διεδόθη μετὰ ταῦτα;*

Ἡ ἀρχαία περὶ τὰ ἥθη ὑπερβολικὴ αὐστηρότης, ἡ προσελθούσα, ὡς εἶδομεν ἄλλαχού, ἐξ ἀντιδράσεως πρὸς τὴν ἀκολασίαν τῶν ἐθνικῶν διεσφίξετο νῦν μόνον παρὰ τοῖς ἀσκηταῖς, οἵτινες εἶχον ἤδη ἀπὸ τῶν ἀρχαιοτάτων χρόνων ἀναφανῆ. Ἡ ἄσκησις εἶναι ὑπερβολικὴ ἀφοσίωσις εἰς τὰ θεῖα. Οἱ ἀκητεῖς, οἵτινες μέ-

νοντες ἄγαμοι ἦσαν ἀφιερωμένοι εἰς ἀδιαλείπτους προσευχὰς καὶ νηστείας, ἐτιμῶντο μεγάλως καὶ ἐχρησίμευον ὡς τὰ πρότυπα τῆς χριστιανικῆς τελειότητος. Ἐνῶ δὲ τὸ πρῶτον ἔζων ἐν ταῖς ἐρήμοις μεμονωμένοι, ἀπὸ τοῦ Δ' αἰῶνος συνενούμενοι ἀποτελοῦσι μοναχικὰς κοινότητας καὶ ζῶσιν ὑπὸ τὴν αὐτὴν στέγην καὶ τοὺς αὐτοὺς κανόνας. Ὁ ἰδρυτὴς τοῦ νέου τούτου εἴδους τοῦ ἀσκητικοῦ βίου, τοῦ λεγομένου κυρίως **μοναχικοῦ** ἢ **μοναστηριακοῦ**, εἶναι ὁ **Παχώμιος**, μαθητὴς τοῦ μεγάλου Ἀντωνίου. Τὰ πρῶτα μοναστήρια ἀνεφάνησαν ἐν Αἰγύπτῳ, ἐκεῖθεν δὲ ἐξήπλωθη ὁ μοναχικὸς βίος εἰς ἅπασαν τὴν ἐκκλησίαν. Ὁ Μέγας **Βασίλειος**, θαυμαστὴς θερμότητος τοῦ νέου τούτου βίου, συνετέλεσε πολὺ εἰς τὴν ἐν τῇ Ἀνατολῇ διάδοσίν του, ὑπετέπωσε δὲ πρῶτος αὐτὸς τοὺς κανόνας, καθ' οὓς ὄφειλον νὰ ζῶσιν οἱ ὀπαδοὶ αὐτοῦ. Ἐν τῇ Δύσει ἐγνωστοποίησε τὸν βίον τούτον ὁ μέγας Ἀθανάσιος, ὅτε ἐπὶ τῶν ἀρειανῶν ἐρίδων ἦλθεν εἰς τὴν Ῥώμην ἐξόριστος. Ὑπεστήριξαν δὲ αὐτὸν ὁ Ἀμβρόσιος, ὁ Ἱερώνυμος καὶ ὁ Ἀυγουστίνος. Αἱ χριστιανικαὶ γῶραι ἐπληρώθησαν ταχέως μοναχῶν καὶ μοναστηρίων. Ἐν τῇ Δύσει ἐπεβλήθη τοῖς μοναχοῖς ἡ γεωργία καὶ ἐν γένει ἡ ἐργασία ὡς κύριον ἔργον αὐτῶν ὑπὸ τοῦ **Βενεδίκτου**, ὅστις ἐμετρίασε καὶ τὴν ἀστηρότητα τῶν μοναχικῶν διατάξεων τῆς Ἀνατολῆς ὡς ἀπάδουσαν εἰς τὸ ψυχρὸν κλίμα τῆς Δύσεως. Πολλὰ τοῦ ἐχρησίμευον τὰ μοναστήρια καὶ ὡς σχολεῖα τοῦ κλήρου, ἔκτοτε δὲ ἀνέλαβον οἱ μοναχοὶ εἰς τὰς χεῖρας τῶν πᾶσαν σχεδὸν τὴν ἐκπαίδευσιν. Διὰ τῆς ἀντιγραφῆς ἀρχαίων χειρογράφων διέσωσαν οἱ μοναχοὶ τότε τὰ κειμήλια τῆς κλασικῆς καὶ τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἀρχαιότητος. Ἐν γένει ἐν τῇ ἡμιβαρβάρῳ ἐκείνῃ ἐποχῇ οἱ μοναχοὶ ἦσαν κατὰ πολλὰ ὠφέλιμοι, διότι οὐ μόνον ἡ θρησκευτικὴ διδασκαλία ἦτο εἰς τὰς χεῖρας αὐτῶν, ἀλλὰ καὶ πᾶσα ἄλλη διδασκαλία. Τὰ μόνα τότε σχολεῖα μετὰ τὴν καταστροφὴν τῶν ἐθνικῶν ῥητορικῶν σχολῶν ἦσαν τὰ τῶν μοναχῶν. Ἐν τῇ Δύσει οἱ μοναχοὶ ἐδίδαξαν τοὺς βαρβάρους λαοὺς οὐ μόνον τὸν χριστιανισμὸν καὶ τὰ γράμματα, ἀλλὰ καὶ αὐτὴν τὴν γεωργίαν καὶ τὰς τέχνας. Καὶ ἀφοῦ δὲ συνέστησαν τὰ μοναστήρια, πολλοὶ μοναχοὶ ἐξηκολοῦθον τὴν ἀρχαίον ἀπο-

μεμονωμένον ἐρημικὸν βίον (ἐρημίται), ἄλλοι πάλιν ἐπενόουν νέα εἶδη ἀσκήσεων, δι' ὧν ἐξέπληττον τοὺς ὄχλους. Μεγάλως ἐθαυμάζοντο οἱ *στυλίται* οἱ ἐπὶ στύλων τὸν βίον διάγοντες, οἷς τὸ πρῶτον παράδειγμα ἔδωκε *Συμεὼν* ὁ ἐπωνομασθεὶς *Στυλίτης*.

ΠΕΡΙΟΔΟΣ Γ'.

ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ ΑΠΟ ΤΟΥ ΣΧΙΣΜΑΤΟΣ
ΜΕΧΡΙ ΤΗΣ ΑΛΩΣΕΩΣ ΤΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΕΩΣ (867-1453)

Α'.

Ἀνατολική Ἐκκλησία.

§ 29.

Πῶς ἐγένετο τὸ σχίσμα μεταξὺ Ἀνατολικῆς
καὶ Δυτικῆς ἐκκλησίας;

Ἐν τοῖς προηγουμένοις εἶδομεν, ὅτι οἱ πάπαι καταλαμβάνοντες ἀπ' ἀρχῆς ἐπίσημον ἐν τῇ ἐκκλησιᾷ θέσιν ἕνεκα τῆς ἐπιστημότητος τῆς πόλεως, ἧς ἦσαν ἐπίσκοποι, ἔδειξαν προαίμας τὴν πρόθεσιν νὰ γίνωσιν ἀπόλυτοι δεσπότες αὐτῆς. Ἐν τῇ Ἀύσει δὲν ἀπήντησαν μεγάλας δυσκολίας εἰς τὴν πραγματοποίησιν τῶν σκοπῶν αὐτῶν τούτων. Κατὰ τὸν Θ' αἰῶνα κατὰ μικρὸν εἶχον σχεδὸν πάντα αἱ ἐκκλησιαστικαὶ αὐτῆς, αἱ ἐν τῇ ἀρχαιοτάτῃ ἀνεξάρτητοι καὶ αὐτοκέφαλοι, ὑπαρχθῆ ὑπ' αὐτοῦς. Μόνον αἱ ἀνατολικαὶ ἐκκλησιαστικαὶ πιστὰ ἑμμένονσαι εἰς τὰς ἀρχαίας παραδόσεις τῶν δὲν ἤθελον νὰ κύψωσι τὸν αὐχένα ὑπ' αὐτοῦς. Δια τοῦτο οἱ πάπαι ἐδυσανασχέτου, περιέμενον δὲ εὐκαιρίαν κατάλληλον, ἵνα ἐπεμβαίνοντες εἰς τὰ πράγματα τῆς Ἀνατολῆς ἐπεκτείνωσι καὶ ἐπὶ ταύτης τὸ κράτος των. Τοιαύτη εὐκαιρία ἐνόμισαν ὅτι ἐδόθη αὐτοῖς κατὰ τὴν ἀνώψωσιν τοῦ Φωτίου εἰς

τὸν πατριαρχικὸν θρόνον τῷ 857 ἔτει. Ἠθέλησαν τότε νὰ ἐπιβληθῶσιν ἐν τῇ Ἀνατολῇ καὶ νὰ ὑποτάξωσι καὶ τὰς ἐκκλησίας αὐτῆς, ἀλλ' ὁ Φώτιος τὰς παραδόσεις τῆς ἀνατολικῆς ἐκκλησίας, τὴν ἀρχαιοτάτην ἀνεξαρτησίαν καὶ τὰ δικαιώματα αὐτῆς δικαίως ὑπερασπιζὼν ἀντέστη εἰς αὐτούς. **Τοῦτο ἤγαγεν εἰς σύγκρουσιν τὰς δύο ἐκκλησίας, ἀποτέλεσμα δὲ ὑπῆρξε τὸ σχίσμα μεταξὺ τῆς ἀνατολικῆς καὶ δυτικῆς ἐκκλησίας, τὸ ὁποῖον διαρκεῖ μέχρι τῆς σήμερον.** Ὡστε αἰτία τοῦ σχίσματος ὑπῆρξεν ἡ ἀλαζονεία τῶν παπῶν καὶ ἡ ἄθεσμος ἐπιθυμία των νὰ δεσπόσωσι τῆς ἀνατολικῆς ἐκκλησίας. Τὰ πράγματα συνέβησαν ὡς ἑξῆς. Πρὸ τοῦ Φωτίου πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως ἦτο ὁ Ἰγνάτιος. Πρὸς τοῦτον περιήλθεν ἡ αὐτὴ τοῦ αυτοκράτορος Μιχαὴλ τοῦ Γ' εἰς ρῆξιν. Ὁ δὲ αυτοκράτωρ ἔρριψεν αὐτὸν ἀπὸ τῆς πατριαρχείας. ἀνεδίωξε δὲ εἰς τὸν πατριαρχικὸν θρόνον τὸν Φώτιον, ἄνδρα παρὰ πᾶσι σεβαστόν, ᾧ οἱ ἤλπιζον, ὅτι διὰ τοῦτο ὑπὸ πάντων ἔμελλε νὰ ἀναγνωρισθῆ ὡς πατριάρχης. Ὁ Φώτιος ἀνθίσταται, ἀλλ' ὁ βασιλεὺς ἐπιμένει, καὶ ὁ κληρὸς δὲ καὶ ὁ λαὸς ὁμοφώνως ἐζήτουν αὐτὸν πατριάρχην. Ἐπὶ τέλους ἐνδίδει εἰς τὴν βίαν ταύτην καὶ ἐντὸς ὀλίγων ἡμερῶν διελθὼν πάντα τὰ κατώτερα ἐκκλησιαστικά ἀξιώματα (διότι ἦτο λαϊκὸς) προχειρίζεται πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως. Καὶ ἄλλοι πρὸ τοῦ Φωτίου ἐπίσημοι ἄνδρες ἐγένοντο ἐπίσκοποι καὶ πατριάρχαι ἁμέσως ἀπὸ λαϊκῶν, οἷοι ὁ Ἀμβρόσιος καὶ Τάρασιος. Οὐδεὶς ἀρχαῖος κανὼν ἀπιγορεύει τοῦτο. Ἀλλ' οἱ περὶ τὸν Ἰγνάτιον, ἐνῶ τὸ πρῶτον ἐφάνιντο ὅτι ἀποδέχονται τὴν ἐκλογὴν τοῦ Φωτίου, ἤρχισαν ἔπειτα νὰ ἀντιπράττωσι κατ' αὐτοῦ καὶ νὰ μὴ θέλωσι νὰ ἀναγνωρίσωσιν αὐτὸν ὡς κανονικὸν πατριάρχην. Ἐπειδὴ δὲ καὶ αἱ ἐκ τῆς εἰκονομαχίας ταρχαὶ δὲν εἶχον ἀκόμη ἐντελῶς κατασιγᾶσαι, ἐσκέφθησαν καὶ ὁ Φώτιος καὶ ὁ Μιχαὴλ νὰ συγκαλέσωσι μεγάλην σύνοδον ἐν Κωνσταντινουπόλει, ὅπως προνοήσῃ περὶ τῶν ἐκκλησιαστικῶν πραγμάτων.

Εἰς τὰς μεγάλας συνόδους προσεκαλεῖτο παντοτε καὶ ὁ πάπας, ὡς εἰς τῶν πέντε πατριαρχῶν καὶ μάλιστα ὁ ἐπισιμότερος, καθὼς προσεκαλοῦντο καὶ οἱ ἄλλοι πατριάρχαι τῆς Ἀνατολῆς. Πρὸς-

κλήβη λοιπόν και ὁ τότε πάπας Ρώμης **Νικόλαος ὁ Α΄** νὰ συμμετάσχη τῆς συνόδου και συμπράξη μετὰ τῶν λοιπῶν πατριάρχων πρὸς εἰρήνευσιν τῆς ἐκκλησίας. Ὁ Νικόλαος, ἀνὴρ ἀλαζονικώτατος, ἐνόμισε τοῦτο κατάλληλον εὐκαιρίαν νὰ ἐπέμβῃ εἰς τὰ πράγματα τῆς ἀνατολικῆς ἐκκλησίας, ἐλπίζων νὰ δεσποσῇ αὐτῆς. Ἀντὶ λοιπόν νὰ δεχθῆ ἀπλῶς τὴν πρόσκλησιν και νὰ πέμψῃ τοὺς ἀντιπροσώπους του εἰς Κωνσταντινούπολιν, ἔνα συσχεφθῶσι μετὰ τῶν ἄλλων πατριάρχων περὶ τοῦ πρακτέου, παρουσιαζόμενος αὐτοδικαίως δῆθεν ὡς δικαστῆς, δι' ἀλαζονικῶν ἐπιστολῶν πρὸς τὸν Φώτιον και τὸν Μιχαὴλ ἀποδοκιμάζει τὴν καθαιρεσιν τοῦ Ἰγνατίου, διότι ἐγένετο δῆθεν ἐν ἀγνοίᾳ του (ὡς εἶ ἦτο ἀνάγκη νὰ ληφθῆ ἡ ἄδεια αὐτοῦ!), και κατακρίνει τὴν ἀνούψωσιν τοῦ Φωτίου ἀπὸ λαϊκοῦ εἰς πατριάρχην, χωρὶς νὰ λάψῃ ὑπ' ὄψιν ὅτι ἐν τῇ Ἀνατολῇ οὐδεὶς κανὼν ἀπηγόρευσε ποτε τοῦτο. Ἀλλ' ἀφοῦ ἦλθον οἱ ἀπεσταλμένοι αὐτοῦ εἰς Κωνσταντινούπολιν, ἐν τῇ ἐπὶ παρουσίᾳ αὐτῶν γενομένη συνόδῳ τῇ 861 ἐπικυροῦται ἡ ἀνούψωσις τοῦ Φωτίου, διότι ἦτο πασίγνωστον, ὅτι και εἰς τὴν κατάρριψιν τοῦ Ἰγνατίου δὲν ἐνείχετο και βιαζόμενος και ὑπέικων τῇ ὁμοφώνῳ αἰτήσῃ πάντων ἐγένετο πατριάρχης. Τοῦτο δυσηρέστησε τὸν Νικόλαον, διότι ἀντέβαινε εἰς τὸν σκοπὸν του. Διὰ τοῦτο συγχορηγῶν ἄλλην σύνοδον ἐν Ρώμῃ ἐκ τῶν περὶ ἑαυτὸν ἐπισκόπων ἀφώρισε τὸν Φώτιον! Ἴδου τὸ πρῶτον βῆμα εἰς τὸ σχίσμα γινόμενον ἐν Ρώμῃ. Τὰ πράγματα ἐδεινώθησαν ἐτι μᾶλλον, ὅτε Λατίνοι ἱερεῖς ἐλθόντες εἰς τὴν πρὸ μικροῦ τότε δι' ἀποστόλων τῆς ἀνατολικῆς ἐκκλησίας ἐπιστραφεῖσαν Βουλγαρίαν ἠθέλησαν νὰ ἀνατρέψωσι τὰς διατάξεις τῆς ἀνατολικῆς ἐκκλησίας και νὰ ἐνώσωσι τοὺς Βουλγάρους μετὰ τῆς Ρώμης. Διὸ ἐκδίδει ὁ Φώτιος τῇ 867 τὴν περίφημον *ἐγκύκλιον* αὐτοῦ, δι' ἧς προσβάλλων τὰς καινοτομίας τῆς δυτικῆς ἐκκλησίας και καταγγέλλων τὴν δεσποτικὴν συμπεριφορὰν τοῦ πάπα Νικολάου συγκαλεῖ *σύνοδον* ἐν Κωνσταντινουπόλει ἧτις συνελθοῦσα δικαίως ἀνταφώρισε τὸν πάπαν και ἀπέκοψεν αὐτὸν ὡς σεσηπὸς μέλος ἀπὸ τῆς ἐκκλησιαστικῆς κοινωνίας. Τὸ σχίσμα ἦτο πλέον γεγονός τετελεσμένον. Ἐπέτυχε μὲν ὁ τοῦ Νικολάου διάδοχος **Ἀδριανὸς ὁ Β΄** ἐπὶ Βασιλείου τοῦ Μακεδόνα, τοῦ φρονεῦσαντος μὲν τὸν

Μιχαὴλ τὸν Γ', ἀποβαλόντος δὲ τὸν Φώτιον τῆς πατριαρχείας καὶ ἀναθιβάσαντος τὸ δεύτερον τὸν Ἰγνάτιον, νὰ ἐπιβληθῆ ἡ πρὸς καιρὸν ἐπὶ τῆς Ἀνατολῆς, διότι ἐπὶ τῆς ὑπὸ τοῦ Ἰγνατίου γενομένης συνόδου τῷ 869 ἐν Κωνσταντινουπόλει, ἦν οἱ Λατίνοι ὀγδόην οἰκουμενικὴν ἀριθμοῦσιν, ἀνεκηρύχθη ὁ πάπας ἀνώτατος καὶ ἀπεριόριστος ἐξουσιαστής τῆς ἐκκλησίας καὶ αὐτῶν τῶν οἰκουμενικῶν συνόδων ὑπερκείμενος!, ἀλλὰ δὲν διήρκεσεν ἐπὶ πολὺ ἡ ταπεινωσις αὕτη τῆς ἀνατολικῆς ἐκκλησίας, διότι αὐτὸς ὁ Βασίλειος εὐμενέστερον πρὸς τὸν Φώτιον διατεθεὶς ἀνεκάλεσεν αὐτὸν ἐκ τῆς ἐξορίας, μετὰ δὲ τὸν θάνατον τοῦ Ἰγνατίου ἀνεβίβασε πάλιν αὐτὸν εἰς τὸν πατριαρχικὸν θρόνον, σύνοδος δὲ μεγάλη συγκληθεῖσα ἐν Κωνσταντινουπόλει, τῷ 879, ἡ παρὰ τινῶν ὀγδόη οἰκουμενικὴ ἀριθμουμένη, ἀπεκήρυξε τὴν παπὸφιλον ἐκείνην ψευδοσύνοδον τῷ 869, ἐδικαίωσε δὲ ὀριστικῶς τὸν Φώτιον. Οὕτω συνέβη τὸ σχίσμα.

§ 30.

Ἐγένετο ἀπόπειρα πρὸς ἔνωσιν τῶν ἐκκλησιῶν κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην;

Μετὰ τοὺς χρόνους τοῦ Φωτίου διεκόπη ἡ ἐκκλησιαστικὴ κοινωνία μεταξὺ Ἀνατολῆς καὶ Δύσεως, μόνον δὲ ὡσάκις οἱ Βυζαντινοὶ αὐτοκράτορες χάριν τῶν ἀτομικῶν ἢ πολιτικῶν τῶν σκοπῶν ἐνόμιζον ὅτι δύνανται νὰ μεταχειρισθῶσι τοὺς πάπας ὡς ὄργανα, ἐζήτησαν νὰ συνδέωσιν ἐκκλησιαστικὰς σχέσεις μετ' αὐτῶν. Οἱ πάπαι ἐδράστηντο προθύμως τῶν εὐκαιριῶν τούτων ἐλπίζοντες πάντοτε διὰ τῶν αὐτοκρατόρων νὰ ἐπιτύχωσι τὴν ὑποταγὴν τῶν ἀνατολικῶν. Οὕτως ἐζήτησε νὰ συνάψῃ τοιαύτας σχέσεις πρὸς τὸν Ρώμης καὶ ὁ Κωνσταντῖνος ὁ Μονομάχος, ἀλλὰ Μιχαὴλ ὁ Κηρουλάριος, πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως, ἠνάγκασε τοὺς παπικοὺς ἀπεσταλμένους νὰ φύγωσιν ἀπὸ τῆς Κωνσταντινουπόλεως κακῶς τῷ 1054 ἔτει. Διὰ τοῦτο ἐπὶ τοῦ πατριάρχου τούτου θεωρεῖται συμπληρωθὲν τὸ ἀπὸ Φωτίου ἀρξάμενον ἐκκλησιαστικὸν σχίσμα. Ἀλλὰ καὶ οἱ μετὰ ταῦτα Βυζαντινοὶ αὐτοκράτορες, οἱ Κομνηνοὶ

καὶ οἱ *Παλαιολόγοι*, πολλάκις πιεζόμενοι ὑπὸ τῶν ἐξ Ἀσίας ἐχθρῶν, ἰδίως τῶν Ἀράβων καὶ τῶν Τούρκων, ἐλπίζοντες δέ, ὅτι, ἐὰν εἶχον τὸν πάπαν ὑπὲρ ἑαυτῶν, ἠδύναντο νὰ ἔχωσι κατὰ τῶν ἐχθρῶν τούτων τὴν βοήθειαν τῶν δυτικῶν ἡγεμόνων, ἐπειράθησαν νὰ συμφιλιώσωσι τὰς ἐκκλησίας καὶ τὰ δόγματα καὶ τὰς παραδόσεις αὐτῆς. Διὰ τοῦτο ὅμως ὅτε κλήρος καὶ ὁ λαὸς τῆς Ἀνατολῆς ἀπέκρουσαν τὴν οὕτως αἰσχροῦς ἐπιζητουμένην ἔνωσιν. Τὴν θρησκείαν τοῦ ὁ λαὸς δὲν πρέπει ποτὲ νὰ θυσιάσῃ ἀντ' οὐδενὸς συμφέροντος. Ἡ τελευταία σπουδαία ἀπόπειρα πρὸς ἔνωσιν τῶν ἐκκλησιῶν προκλήθη ὑπὸ *Ἰωάννου Ζ' Παλαιολόγου* κατὰ τὰ μέσα περίπου τοῦ ΙΕ' αἰῶνος, πιεζομένου ὑπὸ τῶν Τούρκων, οἵτινες κυριεύσαντες τὸ μεγαλύτερον μέρος τοῦ βυζαντινοῦ κράτους ἠπέλθον καὶ αὐτὴν τὴν πρωτεύουσαν αὐτοῦ. Ὁ αὐτοκράτωρ μετὰ τοῦ πατριάρχου Ἰωσήφ, Μάρκου τοῦ Ἐφέσου, Γενναδίου τοῦ Σχολαρίου, Βησσαρίωνος καὶ ἄλλων θεολόγων ἦλθον πρὸς τὸν σκοπὸν τῆς ἐνώσεως τῶν ἐκκλησιῶν εἰς Φλωρεντίαν (1439), ἐκεῖ δὲ ἐξηναγκάσθησαν διὰ τῆς βίας νὰ υπογράψωσιν ἔνωσιν, ἣτις ἀνεγνώρισε τὴν ὑπεροχὴν καὶ τὰς ὑπερφιάλους ἀξιώσεις τοῦ πάπα καὶ τὰ νεώτεριστικά καὶ ἀπὸ τῆς ἀρχαίας παραδόσεως ἀποκλίνοντα δόγματα τῆς ἐκκλησίας τοῦ. Μόνος ὁ *Ἐφέσου Μάρκος* ἀντέστη μέχρι τέλους. Ἄλλ' ἢ βεβιασμένη καὶ ψευδὴς αὕτη ἔνωσις ἀπεκρούσθη ἐν τῇ Ἀνατολῇ ὑπὸ τοῦ λαοῦ καὶ τοῦ κλήρου καὶ ὑπὸ τῶν ἄλλων πατριαρχῶν συνελθόντων εἰς συνέδουον ἐν *Ἱεροσολύμοις* (1443) καὶ ἐν *Κωνσταντινουπόλει* (1451). Ὁ ἑλληνικὸς λαὸς δικαίως οὐδὲν ἤθελε νὰ ἀκούσῃ περὶ τοιούτης ἐνώσεως, διότι θεώρει ἄστοπον νὰ ἐγκαταλίπῃ τὴν πατριὸν θρησκείαν δι' οἷονδήποτε ἐγκόσμιον συμφέρον καὶ διότι ἐφοβείτο τοὺς δεσποτικὸς σκοποὺς τοῦ πάπα καὶ δικαίως ἐμισοῖ τοὺς Λατίνους, ἀφ' ὧν μάλιστα οὗτοι ἐπὶ τῶν σταυροφοριῶν κατὰ τῶν ἐν Παλαιστίνῃ Μουσουλμάνων εἶχον προσβάλει τὸ βυζαντινὸν κράτος καὶ, καταλύσαντες αὐτό, εἶχον ἰδρῦσει ἐπὶ 60 περίπου ἔτη (1204—1261) λατινικὴν αὐτοκρατορίαν ἐν Κωνσταντινουπόλει, καταδιώξαντες τοὺς ἡμετέρους ἀπανθρωπώτατα, καὶ καταλάβει πλείστα μέρη τῶν ἑλληνικῶν χωρῶν. Οὕτως ἐγένετο τὸ σχίσμα καὶ οὕτως ἀπεκρούσθησαν αἱ ἀπόπειραι τοῦ παπισμοῦ νὰ

ὑποτάξῃ ὑπὸ τὸν ζυγὸν τοῦ τὴν ἀνατολικὴν ἐκκλησίαν. Τοὺς προμαχίσαντας ὑπὲρ τῆς Ἐκκλησίας ἡμῶν Φώτιον, Μιχαὴλ Κηρουλάριον, Μάρκον Ἐφέσου, Γεννάδιον τὸν Σχολάριον καὶ λοιποὺς πρέπει νὰ εὐγνωμονῇ οὐ μόνον ἡ ἀνατολικὴ ὀρθόδοξος Ἐκκλησία, διότι διέσωσαν καὶ τὴν καθαρότητα τῶν δογμάτων καὶ τῆς λατρείας τῆς καὶ τὴν διοικητικὴν αὐτῆς ἀνεξαρτησίαν, ἀλλὰ καὶ ὁ ἐλληνικὸς λαός, διότι ὑπαγόμενος ὑπὸ τὸν παπισμὸν, ὅστις κατὰ τοὺς μέσουσ αἰῶνας ἦτο πανίσχυρος ἐν τῷ κόσμῳ καὶ ἐχθρὸς παντὸς ὅ,τι ἐλληνικὸν καὶ τὰ πάντα ἐξελατίνιζε, θὰ ἐκινδυνεύομεν νὰ ἐκφραγιασθῶμεν, ὅπως ἔπαθον τοῦτο οἱ ὀλίγοι Ἕλληνες οἱ δεχθέντες ἐν τῇ ἀνατολῇ τὸν παπισμὸν, οἱ Γραικοκαθολικοὶ ἢ Οὐνίται λεγόμενοι, οἵτινες ἀπώλεσαν τὴν ἐλληνικὴν αὐτῶν συνείδησιν καὶ ἐλητρώθησαν ὅτι εἶναι Ἕλληνες, καὶ διὰ τοῦτο εἶναι οἱ μόνοι Ἕλληνες, οἵτινες κατὰ τὸν μέγαν ὑπὲρ τῆς ἀνεξαρτησίας ἀγῶνα τοῦ 1821 δὲν ἔλαβον τὰ ὅπλα, ἵνα ἀγωνισθῶσιν ὑπὲρ τῆς ἐλληνικῆς ἐλευθερίας.

§ 31.

Ποία τις ἦτο ἡ βυζαντινὴ θεολογία καὶ παιδεία;

Ἡ βυζαντινὴ ἐποχὴ ἦτο ἐποχὴ πτώσεως συγκρινομένη πρὸς τὴν ἐποχὴν τοῦ Δ' καὶ Ε' αἰῶνος. Οἱ θεολόγοι τῶν χρόνων τούτων ἔχουσι πάντοτε ὡς πρότυπα καὶ μιμοῦνται καὶ ἀντιγράφουσι τοὺς ἀρχαιότερους πατέρας τῆς κλασικῆς ἐκκλησιαστικῆς ἐποχῆς τοῦ Γ' ἰδίως καὶ τοῦ Δ' αἰῶνος, χωρὶς σχεδὸν νὰ δύνανται νὰ παραγάγῳσι καὶ τι ἴδιον. Καὶ ὅτε ἐξήταζον τὰ δόγματα τῆς ἐκκλησίας καὶ ὅτε ἠρμήνευον τὰς Γραφάς, ἤρκοοντο νὰ ἀνατρέχωσιν εἰς τὰς γνώμας τῶν ἀρχαιότερων τυφλῶς ἀποδεχόμενοι ταύτας. Οἱ ἐπιστημότεροι ἐξ αὐτῶν εἶναι ὁ Φώτιος, ὁ πολυμαθέστερος πάντων, ὅστις ἐν τῇ Μυριοβίβλῳ του ἔδειξεν ὅτι εἶχε ποιήσει εὐρυτάτας μελέτας ἐν τοῖς ἀρχαίοις κλασικοῖς καὶ ἐκκλησιαστικοῖς συγγραφεῦσιν· ὁ Ψελλός, ὅστις ἐφημίζετο ὅτι ἦτο εἰδήμων πασῶν τῶν ἐπιστημῶν καὶ ὅστις περὶ πασῶν ἔγραφεν· ὁ Οἰκουμένιος.

ὁ Ζυγαβηνός, ὁ Θεοφύλακτος, οἵτινες ἐπέτεμον τὰς εἰς τὴν Γραφὴν ἐρμηνείας τῶν ἀρχαίων πατέρων, ἰδίως τοῦ Χρυσοστόμου· Νικόλαος ὁ Μεθώνης ὁ γράψας κατὰ τοῦ νεοπλατωνικοῦ Πρόκλου· Νικήτας ὁ Ἀκομινᾶτος, ὅστις συνέλεξε τὰς δογματικὰς γνώμας τῶν ἀρχαίων· ὁ περὶ τὴν ἀρχαίαν κλασικὴν φιλολογοῦν καὶ μάλιστα τὴν ποίησιν ἐμπειρότατος ἀρχιεπίσκοπος Θεσσαλονίκης **Εὐστάθιος**· οἱ τὴν μετὰ τῆς Ῥώμης ἔνωσιν καταπολεμήσαντες **Νεῖλος** καὶ **Νικόλαος οἱ Καβάσιλαι**, **Γρηγόριος ὁ Παλαμᾶς**, **Μάρκος ὁ Ἐφέσου** καὶ **Γεννάδιος ὁ Σχολάριος**· καὶ ὁ περὶ τὴν ἐρμηνείαν τῆς λειτουργίας ἀσχοληθεὶς **Συμεὼν ὁ Θεσσαλονίκης**.

§ 32.

Ποία ἦτο ἡ ἐκκλησιαστικὴ διοίκησις, ποῖα τὰ ἥθη καὶ ποῖα ἡ λατρεία κατὰ τοὺς χρόνους τούτους;

Ἡ ἐκκλησιαστικὴ διοίκησις ἐν τῇ ἀνατολικῇ ἐκκλησίᾳ ἐξηκολούθει γινομένη κατὰ τοὺς χρόνους τούτους συμφώνως πρὸς τοὺς κανόνας τῶν ἀρχαίων συνόδων καὶ πατέρων, οὓς ἤρχισαν νὰ συλλέγωσι πολλοί, ἐν οἷς καὶ ὁ Φώτιος. Οἱ **Βυζαντινοὶ αὐτοκράτορες** ἐπενέβαινον καὶ νῦν καὶ εἰς αὐτὰ τὰ ἐσωτερικὰ πολλὰκις τῆς ἐκκλησίας. Οἱ **πατριάρχαι Κωνσταντινουπόλεως** ἀνεθιβάζοντο καὶ κατεθιβάζοντο συνήθως ὑπὸ τοῦ αὐτοκράτορος, παρὰ πᾶσαν ὁμῶς τὴν ἐξάρτησιν ταύτην, ὡς ἄντις ἀπέλαυνον τῆς αὐτοκρατορικῆς ἐθνείας, ἦσαν πανίσχυροι. Ἡ **πατριαρχικὴ αὐτῶν περιφέρεια** ὁσημέραι **ἠυρύνετο** καὶ μάλιστα, ἀφ' ὅτου προσήλθον εἰς τὸν **χριστιανισμόν** οἱ **σλαβικοὶ λαοί**, ἰδίως οἱ **Βούλγαροι** καὶ οἱ **Ῥῶσοι**. Οἱ δὲ **ἄλλοι πατριάρχαι** τῆς **Ἀνατολῆς**, ἀφ' ὅτου ἡ **Αἴγυπτος**, ἡ **Συρία** καὶ ἡ **Παλαιστίνη** περιήλθον ὑπὸ τὴν ἐξουσίαν τῶν **Ἀράβων** (ἀπὸ τοῦ Ζ' αἰῶνος, κατέπεσον εἰς μεγάλην ἀδυναμίαν. Τὰ **πατριαρχεῖα Ἱεροσολύμων** καὶ **Ἀντιοχείας** ἔπαθον μεγάλως καὶ ἐκ τῆς ἐπιδρομῆς τῶν **σαυροφόρων**, οἵτινες ἐκδιώξαντες τοὺς ὀρθοδόξους πατριάρχας ἐγκαθίδρυσαν **Λατίνους**. Τὰ αὐτὰ ἔπραξαν οἱ **σαυρο-**

φόροι καὶ ὅπουδῆποτε ἀλλαγῆ τῆς Ἀνατολῆς ἐπέβαλον τὴν κυριαρχίαν των, ὡς ἐν Κύπρῳ, Κρήτῃ, Ἐπτανήσῳ, Χίῳ. Οἱ ὀρθόδοξοι ἦσαν μόνις ἀνεκτοί.

Ἐπὶ τῶν Ἐκκλησιαστικῶν πραγμάτων μεγάλην κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην ἐξήσκουν ἐπιρροὴν οἱ **μοναχοὶ** καὶ μάλιστα οἱ τῶν ἐν Κωνσταντινουπόλει μοναστηρίων, ὄντες πολλάκις ἐπίφοβοι καὶ ἐπιβαλλόμενοι καὶ εἰς αὐτοὺς τοὺς πατριάρχας. Κέντρον τοῦ μοναχικοῦ βίου, ὅποσον ἄλλοτε ἦτο ἡ Αἴγυπτος, ἀποβαίνει κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην ὁ **Ἄθως**, ὁ ἐπικληθεὶς Ἅγιον ὄρος, ἔνθα ἰδρύθη τὸ πρῶτον μοναστήριον μετὰ τὰ μέσα τοῦ 9^{ου} αἰῶνος ἐπὶ **Βασιλείου τοῦ Μακεδόνα**. Τὸ μοναστήριον τοῦτο κατεστράφη μετὰ ταῦτα ὑπὸ Σαρακηνῶν πειρατῶν. Κατὰ δὲ τὸν 1^{ον} αἰῶνα ἐπὶ τοῦ αὐτοκράτορος **Νικηφόρου τοῦ Φωκά** ἐκτίσθη ἡ Λαύρα παρὰ τοῦ Ἀθανασίου, μεθ' ἣν ἰδρύθησαν καὶ ἄλλα πολλὰ μοναστήρια, τὰ τῶν Ἰδίων, τοῦ Βατοπεδίου, τοῦ Χιλιανδαρίου καὶ τοῦ Ζωγράφου καὶ πολλὰ ἄλλα (20 τὸν ἀριθμὸν).

Ἡ **λατρεία** ἔμεινε ὡς πρὸς τὰς βάσεις αὐτῆς κατὰ τοὺς χρόνους τούτους ἡ αὐτή, ὅπως εἶχε διαμορφωθῆ ἐπὶ τῆς προηγουμένης ἐποχῆς. Μόνον νέαι τινὲς ἑορταὶ προσετέθησαν εἰς τιμὴν νέων ἁγίων τῶν τότε ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ ἀναφανέντων καὶ δοξασάντων αὐτὴν διὰ τοῦ ἁγιωτάτου βίου των. Πρὸς ἔπαινον αὐτῶν ἐποιήθησαν τότε καὶ πολλοὶ νέοι ὕμνοι, **κανόνες** λεγόμενοι, οἷτινες εἶναι πολλάκις γεγραμμένοι μετὰ ἀληθοῦς ποιητικῆς φαντασίας καὶ ἐλέγχουσι βαθὺ θρησκευτικὸν αἶσθημα. Περιελήφθησαν δὲ οἱ ὕμνοι οὗτοι μετὰ τῶν ἀρχαιότερων εἰς διαφόρους συλλογὰς, ἦτοι τὸ **Τριψίδιον**, τὸ **Πεντηκοστάριον**, τὴν **Παρακλητικὴν** καὶ τὰ **Μηναῖα**. Καὶ ἡ μὲν Παρακλητικὴ χρησιμεύουσα δι' ὅλου τοῦ ἔτους περιέχει ὕμνους εἰς δόξαν τοῦ ἐκ νεκρῶν ἀναστάντος Χριστοῦ. Τὸ δὲ Πεντηκοστάριον περιέχει τοὺς ὕμνους τῶν ἀπὸ τοῦ Πάσχα μέχρι τῆς Πεντηκοστῆς ἡμερῶν. Τὸ Τριψίδιον εἶναι ὠρισμένον διὰ τὸν χρόνον τῆς Μεγάλης Τεσσαρακοστῆς καὶ τὰ Μηναῖα περιέχουσι τοὺς ὕμνους εἰς τοὺς διαφόρους ἁγίους τῶν δώδεκα μηνῶν τοῦ ἔτους. Τότε προσετέθησαν εἰς τὴν ἀρχαίαν πρὸ τοῦ Πάσχα νηστείαν τῆς Τεσσαρακοστῆς καὶ νεώτεραι νηστείαι, πρὸ τῆς ἑορ-

τῆς τῶν Ἀποστόλων, πρὸ τῆς γεννήσεως τοῦ Χριστοῦ ὡς καὶ πρὸ τῆς ἐορτῆς τῆς κοιμήσεως τῆς Θεοτόκου.

§ 33.

Προσέλευσις τῶν Βουλγάρων καὶ Ρώσων εἰς τὸν Χριστιανισμόν.

Τὰ πρῶτα βήματα πρὸς ἐπιστροφήν τῶν Σλαύων εἰς τὸν χριστιανισμόν εἶχον γίνει ἤδη κατὰ τὴν προηγουμένην περίοδον, ἀλλ' ἡ ὀριστικὴ αὐτῶν χριστιάνισις ἐτελέσθη κατὰ τοὺς προκειμένους χρόνους.

Τοὺς *Βουλγάρους* ἐπέστρεψαν εἰς Χριστὸν δύο ἐκ *Θεσσαλονίκης* Ἕλληνες μοναχοί, ὁ Μεθόδιος καὶ Κύριλλος (Κωνσταντίνος), γνωρίζοντες τὴν σλαβικὴν γλῶσσαν, ἐπὶ τοῦ βασιλείως αὐτῶν *Βογόριδος* κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Φωτίου, ὅστις συνήργησε μεγάλως εἰς τοῦτο (864). Ἄλλ' ἐνῶ οὕτω διὰ τῶν προσπαθειῶν τῶν ἀνατολικῶν εἰσῆχθη ὁ χριστιανισμὸς εἰς τὴν Βουλγαρίαν, αἴφνης ὁ πάπας, εἴτε προσκληθεὶς ὑπὸ τοῦ Βογόριδος διὰ λόγους πολιτικούς εἴτε ὄλως ἀθαιρέτως, ἀποστέλλει Λατίνους ἱερεῖς εἰς τὴν χώραν ταύτην καὶ ζητεῖ ἀποσπᾶν τοὺς Βουλγάρους ἀπὸ τοῦ πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως νὰ εἰσαγάγῃ παρ' αὐτοῖς τὴν τάξιν τῆς λατινικῆς ἐκκλησίας. Εἶδομεν ἀλλαχοῦ, πῶς τοῦτο ἐδείνωσε τὰς σχέσεις μεταξὺ τῶν δύο ἐκκλησιῶν καὶ συνετέλεσε μεγάλως εἰς τὸ νὰ ἐπιταχύνῃ τὸ μεταξὺ αὐτῶν σχίσμα. Ἄλλ' οἱ Βούλγαροι ταχέως μεταμεληθέντες ἐπανήλθον εἰς τοὺς κόλπους τῆς ἀνατολικῆς ἐκκλησίας (869). Διὰ τοῦ Μεθοδίου καὶ τοῦ Κυρίλλου διεδόθη τὸ Εὐαγγέλιον καὶ εἰς τοὺς *Μοραβούς*, τοὺς *Ἀβάρους* καὶ τοὺς *Βοεμούς*. Οἱ *Σέρβοι*, οἱ *Κροάται*, οἱ *Δαλμάται* καὶ ἄλλοι *Σλαῦοι* εἶχον ἤδη ὀλίγον πρότερον χριστιανισθῆναι.

Οἱ *Ρῶσοι* προσήλθον ἕνα αἰῶνα μετὰ τοὺς Βουλγάρους εἰς τὸν χριστιανισμόν ἐπὶ τῆς αὐτοκρατείας αὐτῶν Ὀλγας, ἧτις ἐλθοῦσα εἰς Κωνσταντινούπολιν ἐδέχθη τὸ βάπτισμα τῷ 955, καὶ

τοῦ ἐγγόνου αὐτῆς Βλαδιμήρου. Ὁ αὐτοκράτωρ οὗτος λέγεται ὅτι ἔπεμψε πρεσβείαν Ρώσων εὐγενῶν εἰς διαφόρους χώρας, ἵνα ἐξετάσωσι τὰ διάφορα θρησκευόμενα, οὗτοι δὲ ἐλθόντες εἰς Κωνσταντινούπολιν ἐθαύμασαν τοσοῦτον τὴν λαμπρότητα τῆς ἑλληνικῆς λατρείας, ὥστε ἐπιστρέψαντες παρέστησαν τῷ ἡγεμόνι αὐτῶν τὴν ὀρθόδοξον πίστιν ὡς τὴν ἀρίστην, ἣν ἀπεδέχθη τότε καὶ αὐτός. Ὁ Βλαδιμήρος ἐδέχθη τὸ βάπτισμα τῷ 988. Οἱ πρῶτοι μητροπολίται τῆς Ῥωσίας, ἐδρεύοντες ἐν ἀρχῇ ἐν Κιέβω, εἶτα δὲ μεταθέσαντες τὴν ἔδραν αὐτῶν εἰς Μόσχαν, ἦσαν ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον Ἕλληνες ἐν Κωνσταντινουπόλει χειροτονούμενοι καὶ ἐκείθεν ἀποστελλόμενοι.

ΣΗΜ. Ἐκτὸς τῆς μεγάλης ὀρθοδόξου ἐκκλησίας ὑφίσταντο ἐν τῇ Ἀνατολῇ ἀπὸ τοῦ Δ', Ε', Σ' καὶ Ζ' αἰῶνος ὡς κεχωρισμένοι ἐκκλησίαι ἀπὸ τῶν ἀρχαίων δογματικῶν συζητήσεων τῶν αἰῶνων ἐκείνων προσελθοῦσαι αἱ τῶν *Νεστοριανῶν*, τῶν *Μονοφυσικῶν* (*Ἀρμενίων*, *Ἰακωβιτῶν*, *Κοπτῶν*, *Ἀβησσινίων*) καὶ τῶν *Μαρωνιτῶν*. Αἱ ἐκκλησίαι αὗται συγχροτοῦνται ἐκ λαῶν τῶν πλείστων βαρβάρων ἢ ἐν μικρᾷ πνευματικῇ ἀναπτύξει διατελούντων, ἡ δὲ ἱστορία τῶν οὐδεμίαν ἔχει σημασίαν.

Β'.

Αὐτικὴ ἐκκλησία.

§ 34.

Ποίαν δύναμιν ἀπέκτησαν οἱ πάπαι κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην ἐν τῇ Δύσει;

Οἱ πάπαι ἀπέκτησαν κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην ἐν τῇ Δύσει *μεγίστην δύναμιν*, εἰς τὸ ὁποῖον συνέτειναν πολλαὶ περιστάσεις. Ἦδη ἐν προηγουμένοις χρόνοις εἶδομεν ὅτι εἶχον δυνηθῆ νὰ ὑποτάξωσιν ὑπὸ τὴν ἐξουσίαν τῶν πάσας τὰς ἐκκλησίας τῆς Δύσεως, ἐπειδὴ δὲ ἠθέλησαν ἄνευ οὐδενὸς δικαίου νὰ ἐπικτεινῶσι τὸ ἀπόλυτον κράτος τῶν καὶ ἐπὶ τῆς ἀνατολικῆς ἐκκλησίας, προ-

κάλεσαν τὸ σχίσμα τοῦ Θ' αἰῶνος. Ἡ τάσις τῶν παπῶν κατὰ τοὺς μέσους αἰῶνας ἦτο νὰ καταστῶσι παντοδύναμοι ἐν τῇ κόσμῳ καὶ νὰ υποβάλωσιν ὑφ' ἑαυτοὺς πᾶσαν οἰκονομίαν ἐξουσίαν ἐν αὐτῇ ὑφισταμένην. Μέχρι τοῦ Η' αἰῶνος μέγα πρόσκομμα πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον ἦτο τὸ ὅτι ἐτέλουν μετὰ τινῶν διακοπῶν ὄντες ὑπήκοοι τῶν Βυζαντινῶν αὐτοκρατόρων. Διὰ τοῦτο ὁ παπισμὸς ἤρχισε νὰ ἀναπτύσῃ πᾶσαν τὴν δυνάμιν του καὶ νὰ ἀξάνῃ τὰς ἀξιώσεις του κυρίως, ἄφ' ὅτου οἱ πάπαι κατὰ τὸν Η' αἰῶνα ἐγένοντο ἀνεξάρτητοι κοσμικοὶ ἡγεμόνες Ῥώμης. Συνέβη δὲ τοῦτο, ὅτε ὁ βασιλεὺς τῶν Φράγκων *Πιπίνος ἐλευθερώσας τὴν Ῥώμην* ὑπὸ τῶν Λογγοβάρδων ἀπειλουμένην, ἐγκαταλείψαντάς τὴν ὑπὸ τῶν ἀδυνατῶν Βυζαντινῶν, ὑφ' οὓς τέως ὑπήγετο, *ἐδώρησεν αὐτὴν τῷ ἐπισκόπῳ Ῥώμης* (τῷ 754). Ἐκτοτε οἱ πάπαι παρίστανται ἀπέναντι τῶν ἡγεμόνων ὡς ἡγεμόνες καὶ μάλιστα πανίσχυροι, διότι συνήθουν ἐν ἑαυτοῖς καὶ πᾶσαν τὴν πνευματικὴν ἐξουσίαν. Οἱ βάρβαροι ἀγγλοσαξωνικοὶ λαοὶ οἱ κατακλύσαντες ἀπὸ τοῦ Ε' αἰῶνος τὴν Ἑυρώπην, ὡς ἀπὸ Ῥώμης τὸν χριστιανισμὸν καὶ τὰ πρῶτα στοιχεῖα τοῦ πολιτισμοῦ λαβόντες, ἐσέβοντο μεγάλως τοὺς ἐπισκόπους αὐτῆς καὶ ἐφοβοῦντο ἐκ δεισιδαιμονίας ὡς τοὺς κατόχους δῆθεν, καθὼ διαδόχους τοῦ Πέτρου, τῶν κλειδῶν τοῦ παραδείσου καὶ μόνους δυναμένους νὰ σώσωσιν ἀπὸ τῆς κολάσεως· διότι τοιαύτας παχυλάς εἶχον περὶ τοῦ χριστιανισμοῦ ἰδέας. Κατὰ μικρὸν αἱ ἐκκλησίαι τῆς Δύσεως ἀπώλεσαν πάντα τὰ δικαιώματα αὐτῶν· οἱ μητροπολίται ἔμειναν κενὸν ὄνομα αἱ δὲ σύνοδοι τῶν κατὰ τόπους ἐκκλησιῶν οὐδὲν ἠδύναντο νὰ ψηφίσωσιν ἄνευ τῆς γνώσεως τοῦ πάπα. Τὰ πάντα διηρθύνοντο ἀπὸ Ῥώμης διὰ τῶν παπικῶν βικαρίων ἢ ἀπεσταλμένων, οἱ πανταχοῦ ἐπίσκοποι ἐξελέγοντο ἢ ἐπεκυροῦντο ὑπὸ τοῦ πάπα· ἐν γένει οἱ Λατίνοι κληρικοὶ πανταχοῦ ἔπρεπε νὰ εἶναι ἑτοιμοὶ νὰ ἐκτελῶσι προθύμως τὰς ἀπὸ Ῥώμης ὡς ἀπὸ Πυθίας πεμπομένας διαταγὰς· καὶ, ὅπως μὴ εἶναι θαδεσμευμένοι ὑπ' ἄλλων κοινωνικῶν ὑποχρεώσεων, ἠναγκάζοντο νὰ εἶναι πάντες ἄγραμοι ἐπὶ βλάβῃ μεγάλῃ τῆς ἡθικῆς καὶ ἑαυτῶν καὶ τῆς κοινωνίας. *Τῶν παπῶν ὡς τυφλὰ ὄργανα ἐχρησίμευον καὶ οἱ μοναχοί,* οἵτινες ἐν τῇ Δύσει ἦσαν ὀργανωμένοι εἰς διά-

φορα τάγματα ὠρισμένους πρακτικούς σκοποὺς ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ ἐπιδιώκοντα, καθὼς ἦσαν οἱ δομινικανοὶ καὶ οἱ φραγκισκανοί, ἐξ ὧν οἱ μὲν πρῶτοι εἶχον ἀναλάδει ὡς κύριον ἔργον τὴν καταπολέμησιν τῶν αἰρετικῶν, οἱ δὲ δεύτεροι τὴν θρησκευτικὴν παιδαγωγίαν τοῦ λαοῦ. Μὴ ἀρκοῦμενοι δὲ εἰς τὴν πνευματικὴν παντοκρατορίαν ἤρχισαν νὰ ζητῶσιν οἱ πάπαι καὶ ἐπέτυχον πρὸς καιρὸν νὰ ἀποκτήσωσι καὶ τὴν κοσμικὴν καὶ πολιτικὴν παντοδυναμίαν, ἀξιοῦντες αὐτοὶ νὰ διευθύνωσι καὶ αὐτὰς τῶν λαῶν τὰς πολιτικὰς τύχας, νὰ διορίζωσι τοὺς βασιλεῖς, νὰ ἀναδιόξωσι καὶ καταβιάζωσιν ἀπὸ τοῦ θρόνου οὓς ἤθελον καὶ ἐν γένει νὰ ἀκούωνται ἐν πάσιν. Οἱ ἐπισημότεροι ἐκ τῶν παπῶν τῶν χρόνων τούτων, οἵτινες τὰ μάλιστα συνετέλεσαν εἰς τὴν ἀνύψωσιν τῆς παπικῆς δυνάμεως, εἶναι *Γρηγόριος δ' Ζ'*, *Ἰννοκέντιος δ' Γ'* καὶ *Βουιφάτιος δ' Η'*. Θεολόγοι τινὲς καὶ ἐπίσκοποι ἐπειράθησαν μὲν περὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ ΙΕ' αἰῶνος εἰς *συνόδους* (ἐν *Πίζῃ*, *Κωνσταντίᾳ* καὶ *Βασιλείᾳ*) συνεργόμενοι νὰ περιορίσωσι τὴν παντοδυναμίαν ταύτην τῶν παπῶν, ἀλλ' οὐδὲν ἤδυνήθησαν, διότι οἱ πάπαι ἐγίνωσκον νὰ ματαιώσωσι τὰς προσπάθειάς των. Οἱ *θεολόγοι* τῆς ἐποχῆς ἐκείνης καλοῦνται *σχολαστικοί*, ἐδυσφημήθησαν δὲ διὰ τὰς σοφιστείας των. Θωμᾶς ὁ Ἀκινάτος ὑπῆρξεν ὁ ἀριστος αὐτῶν.

§ 35.

Ποία ἦτο ἡ λατρεία τῆς δυτικῆς ἐκκλησίας κατὰ τοὺς χρόνους τούτους ;

Ἡ λατρεία τῆς δυτικῆς ἐκκλησίας ὑπέστη κατὰ τοὺς χρόνους τούτους πολλὰς μεταβολὰς καὶ φθοράς. Εἰς τὰς τελευταίας αὐτῆς ἀπέδιδον ὁ λαὸς καὶ οἱ θεολόγοι μαγικὴν τινα δύναμιν, διότι ἐπίστευον ὅτι ἐνῆργουν ἀφ' ἑαυτῶν χωρὶς νὰ εἶναι ἀναγκαῖα προδιθέσις τις ψυχικῆ τοῦ μετέχοντος αὐτῶν. Τὸ βάπτισμα, παυσάτης τῆς ἀρχαιοτάτης τριττῆς καταδύσεως ἐν τῇ δύσει, ἐτελείτο νῦν διὰ βαντισμοῦ. Ἡ εὐχρηστία παρείχετο νῦν τοῖς λαϊκοῖς, ἐκ φόβου

δῆθεν μὴ χυθῆ ὁ ἱερὸς οἶνος, ὑπὸ μόνον τὸ εἶδος τοῦ ἀρτου, τὸ δὲ ἱερὸν ποτήριον ἐκράτουσιν δι' ἑαυτοὺς οἱ ἱερεῖς, ὅπως φανῆ καὶ ἐνταῦθα ἡ ὑπεροχὴ αὐτῶν ὑπὲρ τοὺς λαϊκοὺς. Καὶ τὰ λοιπὰ μυστήρια ὑπέστησαν ὁμοίας μεταβολάς. Τὸ κήρυγμα ἤρχισε νὰ γίνεται σπανιώτερον ἢ ἐγένετο κακῶς διότι οἱ κήρυκες, συνήθως μοναχοὶ ὄντες, ἢ ἠσχολοῦντο εἰς ἀγόνους σχολαστικὰς συζητήσεις ἢ περιέγραφον τὰ θαύματα τῶν ἁγίων τῶν προστατῶν τῶν ταγμάτων αὐτῶν. Εἰς τοὺς ναοὺς εἰσῆχθήσαν νῦν καὶ τὰ ἀγάλματα, ἐνῶ ἡ ἀρχαία ἐκκλησία μόνον τὰς ἐξωγραφημένας εἰκόνας ἐγνώριζεν, αἰτινες εἶναι πνευματικωτέρα παράστασις τῶν ἀντικειμένων τῆς πίστεως. Ὅμοίως τὸ πρῶτον τότε εἰσῆχθη καὶ ἡ ὀργανικὴ μουσικὴ εἰς τὴν χριστιανικὴν λατρείαν. Αἱ δοξαῖαι, καθὼς καὶ αἱ παρὰ τοῖς Βυζαντινοῖς, ἐπολλαπλασιάσθησαν κατὰ τοὺς χρόνους τούτους καὶ ἐν τῇ Δύσει.

§ 36 α.

Ποῖα ἦσαν τὰ ἥθη τῆς ἐποχῆς ταύτης.

Οὐδέποτε ἡ διαφθορὰ τῶν χριστιανῶν ἐφθασεν εἰς τοσοῦτον βαθμὸν, ὅσον κατὰ τοὺς χρόνους τούτους ἐν τῇ Δύσει παρὰ πᾶσαν τὴν κατὰ τὸ φαινόμενον εὐσέβειαν καὶ τὴν περιδεῖα τήρησιν τῶν ἐξωτερικῶν θρησκευτικῶν τύπων. Ὁ λαὸς περιώριζε πᾶσαν αὐτοῦ τὴν εὐσέβειαν εἰς τοὺς τύπους τούτους μηχανικῶς ἐκτελουμένους, δι' ὧν ἐζήτει τὴν σωτηρίαν του. Εἰς τὴν ἐξωτερικὴν ταύτην θρησκείαν ὠδήγει τὸν λαὸν ὁ κληρὸς. Ὁ ἁμαρτάνων ἠδύνατο νὰ λάβῃ τὴν ἄφεσιν ἐξομολογούμενος καὶ ἐκτελῶν τὴν ποινὴν τὴν ὑπὸ τοῦ ἱερέως ἐπιβαλλομένην πρὸς ἐξάλειψιν τοῦ ἁμαρτήματος. Ἡ ἐξομολόγησις αὕτη, δι' ἧς ὁ κληρὸς ἐγένετο κάτοχος τῶν μυστηρίων πάντων, ἦτο εἰς χεῖράς του ἰσχυρότατον ὄπλον. Ἠδύνατό τις ὅμως καὶ νὰ ἐξαγοράσῃ τὰ ἁμαρτήματά του λαμβάνων ἀφέσεις, ἂς διεσκόρπιζον οἱ πάπαι πανταχοῦ ἐπὶ χρήμασι. Τοιαύτας ἀφέσεις ἀγοράζων ἠδύνατό τις νὰ ἐξαγάγῃ καὶ τοὺς ἀποθανόντας οἰκείους ἢ φίλους του ἀπὸ τῶν κολάσεων τοῦ καθαρτηρίου πυρός, ὅπου, κα-

θῶς ἐφρόνει ὁ λαός, ἐβασανίζοντο πρὸς καιρὸν ὅσοι δὲν ἦσαν ὠρισμένοι διὰ τὴν αἰώνιον κόλασιν. Πλήρη ἄφρεσιν τῶν ἁμαρτιῶν ἠδύνατο νὰ λάβῃ τις καὶ ἀποδημῶν εἰς Ρώμην κατὰ τὰ *ιωβιλαῖα* (ἔτη ἀφέσεως), τὰ ὅποια ἐωρτάζοντο πρῶτον ἀνὰ ἕκαστον 100ὸν ἔτος, εἶτα ἀνὰ ἕκαστον 50ὸν καὶ τελευταῖον ἀνὰ ἕκαστον 25ὸν ἔτος. Κατὰ παντὸς τοῦ ἀνθισταμένου εἰς τὰ συμφέροντα τοῦ κλήρου ἐξεσφενδονίζετο ὁ ἀφορισμός, καθ' ὁλοκλήρων δὲ πόλεων καὶ χωρῶν ἐκηρύσσετο ἡ ἀπαγόρευσις. Ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει ἐν ταῖς πόλεσιν ἢ χώραις ταύταις ἔπαυε πᾶσα δημοσία ἱεροτελεστία, ὁ δὲ λαὸς ἐστερεῖτο τῶν ἀγαθῶν τῆς θρησκείας. *Οἱ αἵρετικοὶ ἐκαίοντο ἐπὶ πυρᾶς* καθὼς καὶ οἱ *κατηγορούμενοι ἐπὶ μαγείᾳ*. Οἱ *διωγμοὶ* κατὰ τῶν αἵρετικῶν διὰ τῶν *δικαστηρίων τῆς ἱερᾶς ἐξετάσεως* ὑπῆρξαν διαδόητοι. Κατὰ χωρῶν ὑποστηριζουσῶν τοὺς αἵρετικούς ἐκέρυττον οἱ πάπαι ἐνίοτε ἱερὸν πόλεμον ἢ *σταυροφορίαν* καὶ παρέδιδον αὐτὰς εἰς τὸν ὄλεθρον.

§ 36 β.

Ἦτινες ἠγέροθησαν κατὰ τῆς διαφθορᾶς τῆς ῥωμαϊκῆς ἐκκλησίας; Οὐῆκλεφος. Οὐῆσος. Ἰερώνυμος ἐκ Πράγης.

Κατὰ τῆς διαφθορᾶς τῆς ῥωμαϊκῆς ἐκκλησίας ἐξηγέροθησαν πολλοί, οἵτινες ἐζήτησαν τὴν μεταρρόθμισιν τῆς ἐκκλησίας κατὰ τὴν κεφαλὴν καὶ τὰ μέλη. Τοῦτο ἦτο τὸ σύνθημα τῶν φιλοπροόδων καθολικῶν κληρικῶν καὶ θεολόγων. Ἀνωτέρω εἶδομεν, ὅτι αἱ σύνοδοι τῆς Πίζης, τῆς Κωνσταντίας καὶ τῆς Βασιλείας ἐζήτησαν τὴν μεταρρόθμισιν ταύτην, ἀλλ' οἱ παντοδύναμοι πάπαι ἐματαιώσαν πᾶσαν τοιαύτην προσπάθειαν. Μεταξὺ τῶν θεολόγων τῶν ἐγερθέντων τότε κατὰ τῶν παπικῶν καταχρήσεων ὑπῆρξαν ἰδίως τρεῖς ἄνδρες, ὁ Οὐῆκλεφος ἐν Ἀγγλίᾳ καὶ ὁ Οὐῆσος καὶ ὁ Ἰερώνυμος ἐκ Πράγης ἐν Βοσνίᾳ. Ὁ Οὐῆκλεφος ἦτο καθηγητὴς τῆς θεολογίας ἐν Ὁξφόρδῃ (περὶ τὸ 1360), διδάσκων δὲ καὶ γράφων κατεπολέ-

μησε τὸν παπικὸν δεσποτισμὸν, τὴν κοσμικὴν ἐξουσίαν τοῦ Πάπα, τὴν εὐσέβειαν τὴν εἰς μόνους τοὺς ἐξωτερικοὺς τύπους περιοριζομένην καὶ τὴν πομπώδη καὶ θεατρικὴν λατρείαν, ἤθελε δὲ τὴν ἀπλοποίησιν τῆς διδασκαλίας καὶ τὴν ἐπιστροφὴν εἰς τὴν ἀγίαν Γραφήν, ἣν μετέφρασε διὰ τοῦτο εἰς τὸ Ἀγγλικόν. Ὁ Πάπας Γρηγόριος ὁ ΙΑ' κατεδίωξεν αὐτὸν καὶ ἂν καὶ ὑπεστηρίχθη ἐν ἀρχῇ ὑπὸ τοῦ βασιλέως τῆς Ἀγγλίας καὶ τοῦ ἀγγλικοῦ λαοῦ, ἐπαύθη ἐπὶ τέλους τῆς θέσεώς του, ὅτε κατεκρίθη ὑπὸ συνόδου ἀγγλικανῶν ἐπισκόπων. Ἀπέθανε τῷ 1384. Τὰς ἰδέας αὐτοῦ ἠκολούθησεν ὁ ἐν Πράγῃ καθηγητὴς τῆς θεολογίας Οὐῆσος καὶ διέδωκεν αὐτὰς εἰς Βοσμίαν καὶ Γερμανίαν. Διὰ τοῦτο ὅμως κατεδίωχθη ὑπὸ τῆς ἐν Κωνσταντιᾷ οἰκουμενικῆς λατινικῆς συνόδου, ἐνώπιον τῆς ὁποίας ἐκλήθη ἵνα ἀπολογηθῆ, καὶ κατεδικάσθη εἰς τὸν ἐπὶ πυρᾶς θάνατον (τῷ 1415). Τὸ αὐτὸ τέλος ἔσχε καὶ ὁ μαθητὴς αὐτοῦ Ἱερώνυμος ἐκ Πράγης ὁ ἑλθὼν εἰς τὴν Κωνσταντιᾶν ἵνα ὑποστηρίξῃ τὸν διδάσκαλόν του. Οἱ τρεῖς οὗτοι ἄνδρες καλοῦνται συνήθως πρόδρομοι τῆς διὰ Λουθήρου, Ζβιγγλίου καὶ Καλθίνου τοῦ ΙΣ' αἰῶνος γενομένης μεταρρυθμίσεως. Ὁ παπισμὸς κατῴρθου τότε νὰ καταστέλλῃ πᾶσαν ἐξέγερσιν κατὰ τῆς παντοδυναμίας του καὶ τῶν κρατουσῶν καταχρήσεων ἐν τῇ ῥωμαϊκῇ ἐκκλησίᾳ. Ὅργανα δὲ δι' ὧν ἐπεβλήλετο τότε ὁ παπισμὸς πανταχοῦ ἦσαν ἀφ' ἑνὸς μὲν τὰ μοναχικὰ τάγματα τῶν φραγκισκανῶν ἰδίως καὶ Δομινικανῶν, τὰ ὁποῖα ἐν πάσαις ταῖς καθολικαῖς χώραις ἐκήρυττον κατὰ τὸ πνεῦμα τοῦ αὐστηροῦ παπισμοῦ, ἀφ' ἑτέρου δὲ τὰ διαβόητα ἐκκλησιαστικὰ δικαστήρια τῆς ἱερᾶς ἐξετάσεως, τὰ ὁποῖα ἔχοντα ἀπόλυτον πληρεξουσιότητα παρὰ τοῦ Πάπα καὶ πανταχοῦ διεσκορπισμένα ὄντα συνέλαμβάνον καὶ διὰ βασανιστηρίων φρικτῶν ἐβατάνιζον πάντα ἀντιθέμενον εἰς τὸν παπισμὸν καὶ τὰ τότε καθεστῶτα τῆς ῥωμαϊκῆς ἐκκλησίας καὶ τοὺς ἐπιμένοντας παρέδιδον εἰς τὰς πυρᾶς. Πολλὰ χιλιάδες ἀνθρώπων ἐκάρησαν τότε ἐπὶ πυρᾶς ἐν τῇ θύσει ἀπλῶς καὶ μόνον ἕνεκα τῶν θρησκευτικῶν φρονημάτων των!

ΠΕΡΙΟΔΟΣ Δ΄.

ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ ΑΠΟ ΤΗΣ ΠΛΩΣΕΩΣ ΤΗΣ ΚΩΝ/ΠΟΛΕΩΣ
ΜΕΧΡΙ ΤΩΝ ΚΑΘ' ΗΜΑΣ ΧΡΟΝΩΝ (1453-1919)

Α΄.

Ἱστορία τῆς ἀνατολικῆς ἐκκλησίας.

Α΄.

Ἀνατολικὴ ἐκκλησία ἐν τῷ τουρκικῷ κράτει.

37.

*Πῶς προσηνέχθη ἡ ὀθωμανικὴ ἐξουσία πρὸς τὴν
ὀρθόδοξον ἐκκλησίαν;*

Μετὰ τὴν ἄλωσιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως (1453) ἡ ἑλληνικὴ ἐκκλησία εὐρέθη ὑπὸ ξένους ἀλλοθρήσκους ἄρχοντας, ὅπως κατὰ τοὺς πρώτους αἰῶνας τοῦ χριστιανισμοῦ. Οἱ Σουλτάνοι, εἰ καὶ τὸ κοράνιον ἐπιβάλλει ὡς καθήκον τὴν ἐξόντωσιν τῶν ἄλλων θρησκευμάτων, ἐπειδὴ ἡ πραγματοποίησις τῆς διατάξεως ταύτης ἦτο δυσκολωτάτη καὶ σχεδὸν ἀδύνατος, ἤναγκάσθησαν νὰ ἀνεχθῶσι τὴν θρησκείαν τῶν αὐτοῖς ὑποταγέντων λαῶν, ἐπέβαλον ὅμως αὐτοῖς ἀντὶ τούτου τὸν κεφαλικὸν φόρον. Ὁ πορθητὴς Μωάμεθ ὁ Β' ἀνεγνώρισεν ὑπὸ τὸν ὄρον τοῦτον τὴν χριστιανικὴν θρησκείαν. Ἴνα μάλιστα ἐμπνεύσῃ ἐμπιστοσύνην εἰς τοὺς κατεπτοημένους χριστιανοὺς τοὺς καταλιπόντας τὴν Κωνσταντινούπολιν, περιποιήθη τὴν ἐκκλησίαν, διατάξας νὰ γίνῃ νέα ἐκλογὴ πατριάρχου, διότι ὁ οἰκουμενικὸς θρόνος ἐχίρειε,

καὶ μεγάλως τιμήσας τὸν ἐκλεχθέντα ὡς τοιοῦτον Γεννάδιον τὸν Σχολάριον. Ὁ πατριάρχης ἐκηρύχθη ἐθνάρχης τῶν ὀρθοδόξων, ἀνεγνωρίσθη δὲ αὐτῷ τε καὶ τοῖς λοιποῖς ἐπισκόποις δικαστικὴ ἐπὶ τῶν χριστιανῶν ἐξουσία. **Ἄλλ'** ἡ τοιαύτη ἀνοχὴ δὲν διήρκεισεν ἐπὶ πολὺ. Πολλάκις μετὰ ταῦτα ἐπειρῶντο φανατικοὶ Τοῦρκοι νὰ ἀναγκάσωσι τοὺς χριστιανοὺς νὰ ἐξομνώσῃ τὴν θρησκείαν των καὶ νὰ ἀσπάζωνται τὸν ἰσλαμισμόν ἐπὶ ποινῇ θανάτου. Ἐπὶ Σελήμ τοῦ Α' (1520) ἐκινδύνευσαν μάλιστα οἱ χριστιανοὶ νὰ ὑποστῶσι γενικὸν διωγμὸν. Οἱ ἅπαξ ἐξομνῶντες δὲν ἠδύναντο πλέον νὰ ἐπιστρέψωσι. Ἐνῶ οἱ μωαμεθανοὶ ἀπέλανον μεγάλων προνομίων, οἱ χριστιανοὶ ἐστέναζον ὑπὸ τὸ βῆρος πολλῶν καταπίεσεων καὶ μειονεκτημάτων· δὲν ἦσαν δεκτοὶ εἰς τὰ δικαστήρια ὡς μάρτυρες κατὰ τῶν Τοῦρκων· ἡ περιουσία των ἠδύνατο νὰ κηρυχθῇ ὡς κτῆμα τοῦ Σουλτάνου· ἀπεκλείοντο δὲ ἀπὸ τῆς στρατιωτικῆς καὶ πάσης ἄλλης ὑπηρεσίας καὶ ὤφειλον νὰ δεικνύωσι καὶ ἐξαιρετικῶς ἐν τῇ ἐνδυμασίᾳ καὶ τῷ βίῳ αὐτῶν τὴν ταπείνωσίν των. Πολλαχοῦ σφάζοντες καὶ καίοντες ἐξηνάμασαν οἱ Τοῦρκοι πολλοὺς τῶν χριστιανῶν ν' ἀσπασθῶσι τὸν ἰσλαμισμόν, ἰδίως ἐν Ἀσίᾳ καὶ Ἀλβανίᾳ. Μωαμεθανοὶ ἐγίνοντο διὰ τῆς βίας καὶ ὅσοι παῖδες ἐστρατολογοῦντο μέχρι τοῦ 1638 διὰ τὸ τάγμα τῶν γενιτσάρων. Ἡ κατάστασις τῶν χριστιανῶν ἤρχισε νὰ βελτιώται ἀπὸ τοῦ **ΙΗ'** αἰῶνος, ἀφ' ὅτου οἱ μὲν Τοῦρκοι στρατιωτικῶς ἐξέπεσον, οἱ δὲ **Ρῶσοι** ἤρχισαν νὰ προστατεύωσι τοὺς χριστιανοὺς, καὶ ὡς ὁμοδόξους των καὶ ἔνεκα πολιτικῶν λόγων καὶ συμφερόντων. Οἱ χριστιανοὶ ὠφελήθησαν, καὶ διότι οἱ Τοῦρκοι ἐν ταῖς πρὸς τοὺς Εὐρωπαίους διπλωματικαῖς σχέσεσιν αὐτῶν ἤρχισαν κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους νὰ μεταχειρίζωνται ὡς διερμηνεῖς **Ἕλληνας**, μάλιστα ἐκ τῶν πλουσιῶν οἴκων τοῦ Φαναρίου, καθὼς καὶ ὡς ἡγεμόνας ἐν ταῖς παραδουναβλοῖς ἡγεμονίαις τῆς Βλαχίας καὶ Μολδαβίας. Κατὰ δὲ τὸν παρελθόντα αἰῶνα ἔτι μᾶλλον ἐβελτιώθη ἡ θέσις τῶν χριστιανῶν. Μόνον ἡ **ἐλληνικὴ ἐπανάστασις** ἐτράχονεν ἐπὶ τινα χρόνον τὰς μεταξὺ Τοῦρκων καὶ Χριστιανῶν ὑπηκόων σχέσεις, πολλοὶ δὲ χριστιανοὶ καὶ κληρικοὶ μάλιστα ἐπέσον θύματα τῆς ἐξαφθείσης τουρκικῆς θηριωδίας καὶ πρῶτος ὁ πατριάρχης **Γρηγόριος**

δ' Ε' (1821). Ἀλλὰ τὰ πράγματα μετεβλήθησαν ἐπὶ τὸ εἰρηνικώτερον μετὰ τὸ τέλος τῆς ἐπαναστάσεως.

Οἱ Τούρκοι ἀπέβαλον μέρος τῆς ἀρχαίας αὐτῶν σκληρότητος, ἤρχισαν δὲ ὅπωςδήποτε νὰ ἀνέχωνται τοὺς χριστιανούς, ὧν πολλάκις εἶχον ἀνάγκην. Οἱ χριστιανοί, φίλεργοι ὄντες, διὰ τῆς γεωργίας, τῆς βιομηχανίας, τῆς ναυτιλίας καὶ τοῦ ἐμπορίου ἀπέκτησαν πλοῦτη, ἐνῶ συγχρόνως διὰ τῆς ἰδρύσεως καὶ τῆς πολλαπλασιάσεως τῶν σχολείων ὑψώθησαν ὑπὸ ἑποψίν πνευματικὴν πολὺ ἀνώτερον τῶν ἐξουσιαστῶν αὐτῶν. Τὸ **Χάτι Χουμαγιούν**, τὸ ὁποῖον ἐξεδόθη μετὰ τὸν φοβερὸν κριμαϊκὸν πόλεμον (1856), ὅστις ἐγένετο ὑπὸ τῆς Ἀγγλίας, τῆς Γαλλίας καὶ τῆς Σαρδηνίας ὡς συμμάχων τῆς Τουρκίας κατὰ τῆς Ρωσσίας ἕνεκα ἀσημάντων τινῶν ἐρίδων περὶ τῶν ἐν Παλαιστίνῃ προσκυνημάτων, ἔθετε τὰς βάσεις πολιτικῆς τινος ἐξισώσεως τῶν χριστιανῶν καὶ τῶν μωαμεθανῶν ὑπηκόων τῆς Πύλης. Κατ' αὐτὸ οἱ χριστιανοὶ ἔμελλον νὰ δύνανται νὰ παρίστανται ὡς μάρτυρες ἐν τοῖς δικαστηρίοις κατὰ τῶν Τούρκων, νὰ παρακάβηται ὡς δικασταὶ ἐν τοῖς τουρκικοῖς δικαστηρίοις, νὰ εἰσαχθῶσιν εἰς τὸν στρατὸν καὶ πάσας τὰς δημοσίας θέσεις καὶ νὰ ἀπαλλαγῶσι τοῦ κεφαλικοῦ φόρου, νὰ ἀπολαύσωσι δὲ πλήροδος ἐλευθερίας ἐν τῇ ἐνασκήσει τῆς θρησκείας των, πρὸς ὃν σκοπὸν κατηργεῖτο καὶ ἡ θανατικὴ ποινὴ ἐπὶ τῶν ἐπιστρεφόντων ἐκ τοῦ μωαμεθανισμοῦ εἰς τὸν χριστιανισμὸν. Σημειωτέον ὅμως, ὅτι τὸ Χάτι Χουμαγιούν **μόνον ἐν μέρει** μέχρι τοῦ νῦν **ἐφηρμόσθη**. Διὰ τῆς συνθήκης τοῦ Βερολίνου (1878), τῆς γενομένης μετὰ τὸν τελευταῖον **ῥωσσοτουρκικὸν πόλεμον**, κατόπιν τῶν σφαγῶν τοῦ Βατὰκ (1877 - 1878), μέγα μέρος τῶν ὑπὸ τὴν Τουρκίαν χριστιανῶν Βλάχοι, Σέρβοι, Μαυροβούνιοι, Βόσνιοι, Ἑρζεγοδίνιοι, Βούλγαροι, Θεσσαλοὶ καὶ μέρος τῶν Ἠπειρωτῶν ἀπῆλλάγησαν τῆς κυριαρχίας καὶ τῶν πιέσεων τῶν Τούρκων, περὶ δὲ βελτιώσεως τῆς θέσεως καὶ τῶν ὑπολειφθέντων ὑπὸ τὴν Τουρκίαν λαῶν ἐμερίμνησεν ἡ αὐτὴ συνθήκη. Ὅτι ὅμως ἡ κατάστασις τῶν χριστιανῶν εἶναι πάντοτε δεινὴ ὑπὸ τὴν ὀθωμανικὴν κυριαρχίαν καὶ κακοδιοίκησιν, ἀποδεικνύουσιν αἱ καθημεριναὶ καταπίσεις πρὸς χριστιανούς ἐν Τουρκίᾳ, αἱ σφαγαὶ τῶν χριστιανῶν αἰ γινόμεναι ἐν Ἰέδη τῆς Ἀραβίας (1858), ἐν Λιδάνφ (1860), ἐν Βατὰκ

(1876), ἐν Ἀρμενίᾳ (1895) καὶ ἐν Κρήτῃ (1897). Αἱ ἀφόρητοι αὐταὶ καταπίσεις ἠνάγκασαν ἐπὶ τέλους τὰ Βαλκανικὰ κράτη Ἑλλάδα, Σερβίαν, Βουλγαρίαν καὶ Μαυροβούνιον νὰ συμμαχήσωσι καὶ διὰ πολέμου νικηφόρου κατὰ τῆς Τουρκίας (1912 - 1913) νὰ καταργήσωσι σχεδὸν ἐξ ὀλοκλήρου τὴν τουρκικὴν ἐξουσίαν ἐν Εὐρώπῃ καὶ νὰ ἐλευθερώσωσι τοὺς χριστιανικοὺς πληθυσμοὺς ἀπ' αὐτῆς. Διαφωνίαι περὶ διανομῆς καὶ ἡ κακοπιστία, ἀρπακτικότης καὶ δολιότης τῶν Βουλγάρων προκάλεσαν ἐπὶ τέλους τὸν κατὰ τῶν Βουλγάρων πόλεμον τῶν ἄλλων συμμαχῶν (1913). Οἱ Βούλγαροι νικῶνται, οἱ δὲ Ἕλληνες, Σέρβοι καὶ Μαυροβούνιοι ἐξέρχονται νικηταὶ καὶ ἐπιβάλλουσι τοὺς ὅρους τῆς εἰρήνης εἰς τοὺς ἡττημένους. Ἡ Ἑλλὰς ἐξῆλθε δεδοξασμένη, μεγάλη καὶ ἰσχυρὰ ἐκ τῶν αἵματηρῶν τάτων καὶ ἥρωϊκῶν τούτων ἀγώνων, καθὼς καὶ ἐκ τοῦ τελευταίου παγκοσμίου πολέμου (1914 - 1919), οὗ συμμετέσχεν ὡς σύμμαχος Ἀγγλίας καὶ Γαλλίας.

§ 38.

Πῶς εἶχεν ἡ ἐκκλησιαστικὴ διοίκησις ἐν Τουρκίᾳ.

Οἱ Σουλτᾶνοι οὐ μόνον ἀνεγνώρισαν τοῖς πατριάρχεις καὶ τοῖς ἐπισκόποις πάσας τὰς προτέρας αὐτῶν ἐξουσίας ἀλλὰ παρεχώρησαν καὶ τὴν δικαστικὴν ἐπὶ τῶν χριστιανῶν ἐξουσίαν ἢ δύναμις λοιπὸν τοῦ κλήρου ἤβησε μᾶλλον ἢ ἡλαττώθη. Πρὸ πάντων ὑψώθη ὁ οἰκουμενικὸς πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως, ὅστις ἀνεγνωρίσθη ὡς ἐθνάρχης τῶν ὀρθοδόξων καὶ ὡς ἀντιπροσωπεύων παρὰ τῇ Πύλῃ τὴν ἀνατολικὴν ἐκκλησίαν. Οἱ Πατριάρχαι Κωνσταντινουπόλεως ἦσαν ἐν τούτοις ἐξηρητημένοι ἀπὸ τῆς αὐθαιρεσίας τῶν Σουλτάνων, οἵτινες κατὰ βούλησιν ἀνετίβαζον αὐτοὺς χάριν τῶν πλουσίων δώρων, τὰ ὅποια ἐλάμβανον κατὰ πάσαν ἀνάδειξιν νέου πατριάρχου. Ἐνεκα τῶν δώρων τούτων τὰ οἰκονομικὰ τῶν πατριαρχείων ἦσαν πάντοτε ἐν οἰκτρᾷ καταστάσει. Κατὰ τοῦτο τὰ πράγματα ἐτρέπησαν ἐπὶ τὸ βέλτιον κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους. Οἱ οἰκουμενικοὶ πατριάρχαι εἶχον κατ' ἀρχὰς περὶ ἑαυτοὺς σύνοδόν τινα ἐκ κληρικῶν τῆς ἀρχιεπισκοπῆς.

Κωνσταντινουπόλεως, τοῦ μεγάλου οἰκονόμου, τοῦ μεγάλου σκευοφύλακος, τοῦ μεγάλου σκαλλαρίου, τοῦ ἐκκλησιάρχου, καὶ ἄλλων τινῶν λαϊκῶν μετὰ τοῦ μεγάλου λογοθέτου, τοῦ διερμηνέως μεταξὺ Πατριαρχείων καὶ Πύλης. Μετὰ τῆς συνόδου δὲ ταύτης συνειργάζοντο περὶ πασῶν τῶν ἐκκλησιαστικῶν καὶ τῶν ἐθνικῶν ὑποθέσεων. Ἄλλ' ἀπὸ τοῦ προπαρελθόντος αἰῶνος, ἀπὸ τοῦ πατριάρχου Νιμουῦλ τοῦ Α' (1763), ἀντὶ τοῦ σώματος τούτου, εἰς ὃ ἀφέθησαν μόνα τὰ τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει ἀρχιεπισκοπῆς, τὴν περὶ τὸν **πατριάρχη** **σύνοδον**, ἣτις μετ' αὐτοῦ εἶχε τὴν φροντίδα τῶν σπουδαιότερων ὑποθέσεων τῆς ἐκκλησίας καὶ τοῦ ἔθνους, ἀπετέλεσαν ὡς μὴτροπολίται τοῦ οἰκουμενικοῦ θρόνου, οἱ λεγόμενοι **γέροντες**. Κατὰ δὲ τὰς τελευταίας ταύτας ἡμέρας (ἀπὸ τοῦ 1860) ἡ σύνοδος, ἣν ἀπαρτίζουν οὖν δώδεκα μητροπολίται, διετήρησε μόνον τὰς πνευματικὰς ὑποθέσεις, συνέστη δὲ **μικρὸν τι συμβούλιον** ἐκ κληρικῶν καὶ λαϊκῶν, ἵνα φροντίζη περὶ τῶν μὴ καθαρῶς πνευματικῶν ὑποθέσεων, τῶν μοναστηριακῶν περιουσιῶν, τῶν διαζυγίων, τῶν κληρονομιῶν καὶ τῶν τοιούτων. Ἀφῆρέθη δὲ καὶ ἡ δικαστικὴ ἐξουσία ἀπὸ τῶν ἐπισκόπων, συστάτων **μικτῶν δικαστηρίων**, ἐν οἷς δηλ. παρακάθηνται ὡς δικασταὶ παρὰ τοῖς Τούρκοις καὶ ἀντιπρόσωποι τῶν Χριστιανῶν, τῶν Ἰουδαίων καὶ ἐν γένει τῶν διαφόρων θρησκευμάτων. Ὑπὸ τὸν πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως ὑπήχθησαν κατὰ τὸν προπαρελθόντα αἰῶνα αἱ ἐκκλησίαι τῆς **Σερβίας** καὶ τῆς **Βουλγαρίας** (αἵτινες ἐπὶ τῶν βυζαντινῶν χρόνων εἶχον γίνεαι αὐτοκέφαλοι), ζητησάντων τὴν ὑπαγωγὴν ταύτην αὐτῶν τῶν ἐπισκόπων αὐτῶν, οἵτινες ἤλπιζον ἐκ τῆς προστασίας τοῦ ἰσχυροῦ τότε οἰκουμενικοῦ πατριάρχου νὰ σωθῶσιν ἀπὸ τῶν ἐκ τῆς ἀθαιρεσίας τῶν ἐξουσιαστῶν καταπίσεων. Ἄλλὰ καὶ οἱ **Σέρβοι** (1830) καὶ οἱ **Βούλγαροι** (1860) ἐζήτησαν ἐσχάτως **πάλιν τὴν ἐκκλησιαστικὴν ἀνεξαρτησίαν**. Οἱ τελευταῖοι μάλιστα ἀπήτησαν πράγματα παράλογα καὶ ἀντικανονικά, δηλ. νὰ ἐπεκταθῇ ἡ ἀνεξάρτητος ἐκκλησιαστικὴ ἐξουσία τῶν καὶ ἐπὶ ἐπαρχιῶν τῆς Θράκης καὶ τῆς Μακεδονίας, αἵτινες ἀνέκαθεν ἀνήκον τῷ οἰκουμἐνικῷ θρόνῳ, διὰ τὸν λόγον δῆθεν, ὅτι ἐν αὐταῖς κατοικοῦσι καὶ Βούλγαροι, καὶ τῆς βουλγαρικῆς ἐξουσίας τὸ κέντρον νὰ εἶναι ἐν

Κωνσταντινουπόλει! Διὰ τοῦτο ὅμως καὶ ἀπεκηρύχθησαν ὡς σχιματικοὶ ὑπὸ συνόδου ἐν Κωνσταντινουπόλει τῷ 1872. Περὶ τοῦτου πλείονα λέγονται κατωτέρω.

Ἀπὸ τοῦ πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως ἀπεσπάρθησαν διοικητικῶς καὶ ἀπετέλεσαν αὐτοκεφάλους ἐκκλησίας καὶ αἱ ἄλλοτε μετ' αὐτοῦ ἠνωμένα ἐκκλησιαί τῆς *Ρωσίας* (ἐπὶ τοῦ μεγάλου Πέτρου (1722), τῆς *Ἑλλάδος* (1821), τῆς *Βλαχίας* καὶ *Μολδαβίας* (1873) καὶ τῶν ἐν *Ἀυστρίας* ὀρθοδόξων (1740) Ἀπὸ ἀρχαιοτάτων χρόνων ἀνεξάρτητοι ἦσαν καὶ αἱ ἐκκλησιαί τῆς *Κύπρου* καὶ τῆς *Γεωργίας* ἢ *Ἰβηρίας*. Οἱ ἐπίσκοποι ἐφωδιασμένοι διὰ τῶν αὐτοκρατορικῶν φερμανιῶν τοῦ διορισμοῦ αὐτῶν καὶ διατηροῦντες διὰ πλουσίων δώρων ἰσχυροῦς προστάτας παρὰ τῇ Πόλει καὶ τῷ πατριαρχεῖῳ ἤρχοντο εἰς τὰς ἐπαρχίας ἰσχυροί, ἐμπνέοντες πολλάκις καὶ αὐτοῖς τοῖς Ὀθωμανοῖς φόβον. Ἡ ἰσχὺς αὕτη τῶν ἐπισκόπων ἐπρωστάτετε πολλάκις τοὺς χριστιανοὺς ἀπὸ τῶν καταπίεσεων τῶν κρατούντων. Παρὰ τοῖς ἐπισκόποις ὑπῆρχε συμβούλιον ἐκ κληρικῶν τῆς ἐπισκοπῆς των, ἡ θέλησις ὅμως τοῦ ἐπισκόπου ἦτο τὸ πᾶν. Μόνον τῶν προκρίτων λαϊκῶν ἢ τῶν καλουμένων δημογερόντων ἦσαν ἠναγκασμένοι οἱ ἐπίσκοποι νὰ λαμβάνωσιν ἐπὶ τῶν σπουδαιωτέρων ὑποθέσεων τὴν γνώμην.

§ 39.

Ποία τις ἦτο ἡ κατάστασις τῆς ἐκκλησιαστικῆς παιδείας μετὰ τὴν ἄλωσιν;

Ἡ ἐκκλησιαστικὴ παιδεία μετὰ τὴν ἄλωσιν κατέπεσεν, ὡς ἦτο ἐπόμενον, ἀμάθεια δὲ παχυλὴ ἤρχισε δυστυχῶς νὰ καταλαμβάνῃ τὸν κλήρον. Κατὰ τὸν ΙΣ' καὶ ΙΖ' αἰῶνα σπάνιοι ἦσαν οἱ κληρικοὶ οἱ γνωρίζοντες γράμματα. Ἀλλ' ἀπὸ τοῦ ΙΗ' αἰῶνος, ἀφ' οὗτοῦ ἡ κατάστασις τῶν χριστιανῶν ἐν γένει ἐβελτιώθη, ἤρχισαν νὰ ἰδρῶνται πολλαχοῦ τῆς Ἀνατολῆς σχολεῖα, ἅτινα συνετέλεσαν καὶ εἰς τῆς παιδείας τοῦ κλήρου τὴν ἀνάψωσιν. Τῶν σχολείων τού-

των, ὧν κυριώτερα ἦσαν τὰ ἐν Κωνσταντινουπόλει, Σμύρνη, Κυδωνίαις, Ἰωαννίνοις, Βουκουρεστίῳ, Ἰασιῳ, Ἄθωνι, τὴν διεύθυνσιν εἰχον κυρίως κληρικοί. Οὕτως ὁ κληρὸς ὑπῆρξεν ὁ διασώσας τὰ ἑλληνικὰ γράμματα, κατὰ τοὺς χρόνους τούτους τῆς δουλείας, δι' αὐτῶν δὲ καὶ τὴν ἑλληνικὴν γλῶσσαν καὶ τὴν ἑλληνικὴν ἔθνικὴν συνείδησιν, καὶ παρασκευάσας οὕτω τὴν ἔθνικὴν ἀνάστασιν τῆς Ἑλλάδος.

Ἐπὶ παιδείᾳ μεγάλη διέπρεψαν μόνον ὅσοι ἐσπουδάζον ἐν τοῖς τότε ἀκμάζουσι πανεπιστημίοις τῆς Ἰταλίας (ἐν Πατοσίῳ, Πίζῃ, Βενετίᾳ) ἢ ἐν Γαλλίᾳ καὶ Γερμανίᾳ. Τοιοῦτους πεπαιδευμένους θεολόγους ἐκ τῶν χρόνων τῆς δουλείας ἔχομεν ἀρκετούς, οἷον **Μελέτιον τὸν Πηγᾶν**, πατριάρχην Ἀλεξανδρείας περὶ τὰ τέλη τοῦ 15' αἰῶνος ἀκμάσαντα· **Κύριλλον τὸν Δούκαριν**, τὸν πρῶτον μὲν πατριάρχην Ἀλεξανδρείας, εἶτα δὲ Κωνσταντινουπόλεως γενόμενον, ὅστις ἐπολέμησε γενναίως τοὺς ἐν τῇ Ἀνατολῇ προσηλυτισμὸν ἐνεργοῦντας ἰησοῦίτας κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ 17' αἰῶνος· **τὸν Δοσίθεον**, πατριάρχην Ἱεροσολύμων, πεπαιδευμένον ἄνδρα πολλὰ συγγράφαντα καὶ ἐκδώσαντα κατὰ τῶν Λατίνων καὶ τῶν διαμαρτυρομένων (ἤγκασε περὶ τὸ τέλος τοῦ 17' αἰῶνος)· **τὸν Μηριάτην**, τὸν ἀριστον ἐκκλησιαστικὸν ῥήτορα τῆς ἑλληνικῆς ἐκκλησίας κατὰ τοὺς χρόνους τούτους (ἔζη περὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ 18' αἰῶνος)· **τὸν Εὐγένιον Βούλγαριν** ἀκμάσαντα περὶ τὰ τέλη τοῦ 18' αἰῶνος, τὸν σφώτερον ἄνδρα τῆς ἐποχῆς ταύτης, οὐ μόνον σπουδαῖον θεολόγον ἀλλὰ καὶ μαθηματικόν, φιλόλογον καὶ φιλόσοφον δόκιμον· καὶ **τὸν Θεοτόκην**, τὸν σύγχρονον τοῦ Εὐγενίου, γνωστὸν δὲ συγγραφέα τῶν Κυριακοδρομιῶν, ἐν οἷς ἐξηγοῦνται τὰ εὐαγγέλια καὶ οἱ ἀπόστολοι πασῶν τῶν Κυριακῶν τοῦ ἐνιαυτοῦ. Ἀφ' οὗτο ἰδρῶθησαν ἐν Χάλκῃ τῆς Κωνσταντινουπόλεως (1844) καὶ ἐν Ἱεροσολύμοις (1853) θεολογικαὶ σχολαί, ἤρξατο νὰ ὑφῶται ἐτι μᾶλλον ἡ παιδεία τοῦ κληροῦ ἐν Τουρκίᾳ. Πολλοὶ τῶν κληρικῶν ἐν Τουρκίᾳ ἐμορφώθησαν ἐν τῇ θεολογικῇ σχολῇ τοῦ τῷ 1837 ἰδρυθέντος Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν.

§ 40.

*Πῶς εἶχεν ἡ λατρεία καὶ ποῖα ἦσαν τὰ ἥθη
κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην;*

Ἡ λατρεία ἔμεινε μέχρι κεραίας ἀμετάβλητος κατὰ τοὺς χρό-
νους τούτους ἀποβαλοῦσα μόνον τὴν λαμπρότητα, ἐφ' ἣ διέ-
πρεπε κατὰ τοὺς βυζαντινοὺς χρόνους, ἕνεκα τῆς ἀθλίας κα-
ταστάσεως καὶ τῆς πτωχείας, εἰς ἣν περιέπεσον αἱ λαοὶ τῆς Ἀνα-
τολῆς. Οἱ Τούρκοι ἀφῆρσαν τὰς καλλίστας ἐκκλησίας καὶ αὐτὸ τὸ
πατριαρχεῖον, καὶ μετέβαλον εἰς τζαμιά, δὲν ἐπέτρεπον δὲ κατ' ἀρ-
χὰς ἐπὶ πολὺν χρόνον νὰ κτισθῶνται νέαι ἐκκλησίαι ἢ νὰ διορθῶν-
ται αἱ παλαιαί. Ἡ ἐκκλησιαστικὴ ἀρχιτεκτονικὴ, ἡ ζωγραφικὴ καὶ
ἡ μουσικὴ διεφθάρσαν κατ' ἀνάγκην· τὸ δὲ κήρυγμα ἤκούετο
ἕνεκα τῆς μεγάλης ἀμαθείας τοῦ κλήρου λίαν σπανίως. Κατὰ τὸν
παρελθόντα αἰῶνα, καθ' ὃν ἡ ἑλληνικὴ Ἀνατολὴ ἤρχισε κατόπιν
τῆς ἀπελευθερώσεως τῆς Ἑλλάδος ὑφ' ὅλας τὰς ἐσώψεις ν' ἀναγεν-
νᾶται, τὰ δὲ γράμματα ὁσημέραι νὰ ἐξαπλώνονται ἀφρονώτερα ἐν
αὐτῇ, ἤρχισεν ἐν πᾶσι τούτοις ἀνόρθωσις τις.

Ἡ πίεσις τῶν δεσποτῶν ἤγειρε μετὰ τοὺς χρόνους τῆς ἀλώ-
σεως ζῆλον πρὸς τὴν πάτριον θρησκείαν. Τὰ ἐπὶ τῆς βυζαντι-
νῆς ἐποχῆς ἐκλελυμένα ἥθη ἤρχισαν ν' ἀποβαίνωσιν αὐστηρό-
τερα καὶ οὕτω συνέβη ἐν τῇ δουλείᾳ καὶ δι' αὐτῆς ἠθικὴ τις ἀνά-
πλασις τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ. Ἀλλ' ἡ εὐσέβεια αὕτη ἕνεκα τῆς με-
γάλης ἀμαθείας τοῦ τε κλήρου καὶ τοῦ λαοῦ ἦτο ἀναμεμιγμένη
μετὰ προλήψεων καὶ φανατισμοῦ κατὰ τῶν ἑτεροδόξων ἢ περιο-
ρίζετο εἰς τὴν περιδεᾶ τοπικὴν τήρησιν τῶν ἐξωτερικῶν τῆς θρη-
σκείας τελετῶν. Αἱ ἀκολουθίαι τῆς ἐκκλησίας ἐτελοῦντο μετὰ με-
γάλου ζήλου, αἱ νηστεῖαι καὶ ἐν γένει τὰ ἐκκλησιαστικὰ ἔθιμα ἐτη-
ροῦντο αὐστηρῶς. Τὰ μοναστήρια ἐχρησίμευον κατὰ τοῦτου ὡς πρό-
τυπα. Ἦσαν δὲ ταῦτα πλήρη μοναχῶν, διότι πολλοὶ φεύγοντες τὰς

καταπίσεις τῶν δεσποτῶν κατέφευγον εἰς αὐτά. Τὸ "Ἅγιον" Ὄρος ἦτο πάντοτε ἡ κυριωτέρα ἐστία τοῦ μοναχικοῦ βίου. Ἐκτὸς δὲ τῶν ἐν αὐτῷ μοναστηρίων ἐφημίζοντο κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην καὶ τὰ μοναστήρια τοῦ Ἁγίου Τάφου ἐν Ἱεροσολύμοις, ὅπου μένει ὁ πατριάρχης Ἱεροσολύμων, καὶ τοῦ Ὄρους Σινᾶ, οὗ προΐσταται ἐπίσκοπος.

B'.

Ἀνατολικὴ ἐκκλησία ἐν Ἑλλάδι.

§ 41.

Πῶς ἐγένετο διοικητικῶς ἀνεξάρτητος ἡ ὀρθόδοξος ἐκκλησία ἐν Ἑλλάδι καὶ πῶς ὠργανώθη;

Αἱ ἐκκλησῖαι τῶν χωρῶν, αἵτινες μετὰ τὴν ἐπανάστασιν τοῦ 1821 ἀπετέλεσαν τὸ βασιλεῖον τῆς Ἑλλάδος, ὑπῆγοντο ἐκκλησιαστικῶς ἀπὸ τοῦ Η' αἰῶνος ὑπὸ τὸν πατριάρχην Κωνσταντινουπόλεως. Κατὰ τοὺς πρώτους αἰῶνας ἦσαν αὐτοκέφαλοι, μετὰ δὲ τοὺς χρόνους τοῦ μεγάλου Κωνσταντίνου περιελήφθησαν εἰς τὴν ἐκκλησιαστικὴν διοίκησιν τῆς ἀνατολικῆς Ἰλλυρίας, ἧς προΐστατο ὁ ἀρχιεπίσκοπος Θεσσαλονίκης. Ὑπὸ δὲ τὸν οἰκουμενικὸν πατριάρχην ὑπῆχθησαν κατὰ τὸν Η' αἰῶνα ἐπὶ Λέοντος τοῦ Ἰσάβρου. Μετὰ τὴν ἐπανάστασιν ἡ ἐξάρτησις ἀπὸ τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἔπαυσεν. Ἡ Ἑλλὰς γενομένη κράτος ἀνεξάρτητον ἔπρεπε νὰ ἔχη καὶ ἀνεξάρτητον ἐκκλησίαν, διότι τοιαύτη ἀρχὴ ἐπεκράτησεν ἀρχῆθεν ἐν τῇ ἀνατολικῇ ἐκκλησίᾳ, ἡ ἐκκλησιαστικὴ διοίκησις νὰ συμμορφῶται πρὸς τὴν πολιτικὴν τάξιν. Ἐὰν ἡ ἐκκλησία τῆς ἐλευθέρως Ἑλλάδος ἐξηκολούθει ἐξαρτωμένη ἀπὸ τοῦ πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως, τοῦ τελοῦντος ὑπὸ τὰς διαταγὰς τοῦ Σουλτάνου, τοῦτο θὰ εἶχεν, ὡς ἐννοεῖται εὐκόλως, λίαν ἐπιζήμια διὰ τὴν πολιτικὴν κατάστασιν τῆς Ἑλλάδος ἀποτελέσματα. Ἐπὶ τοῦ ὀκταετοῦς ὑπὲρ ἐλευθερίας ἀγῶνος, ὅτε τὰ πάντα ἐτέλουν

ἐν πληρεστάτῃ ἀνωμαλίᾳ, δὲν ἦτο δυνατόν νὰ ὑπάρχῃ ἐν Ἑλλάδι καὶ περὶ τὰ ἐκκλησιαστικὰ τάξις τις, οὐδ' ὑπῆρχεν ἀνωτέρα τις ἐκκλησιαστικὴ ἀρχή. Τοιαύτη ὤρισθη τὸ πρῶτον, ἀφοῦ ἀποκατεστάθησαν τὰ πολιτικὰ πράγματα καὶ ἦλθεν ὁ Ὅθων ὡς βασιλεὺς τῆς Ἑλλάδος. Ἐπὶ τῆς ἀντιβασιλείας ἕνεκα τῆς ἀηλικιότητος αὐτοῦ **κατὰ Ἰούλιον τοῦ 1833 συνελθόντες** εἰς Ναύπλιον ἐντολῇ τῆς κυβερνήσεως **οἱ ἐπίσκοποι τοῦ βασιλείου ἀνεκήρυξαν τὴν ἀνεξαρτησίαν τῆς ἐκκλησίας ἐν Ἑλλάδι**, ἀπεφάσισαν δὲ νὰ διορισθῇ σύνοδος ἐξ ἐπισκόπων ὡς ἀνωτάτη ἀρχή. Ἡ πρώτη σύνοδος συνεκροτήθη ἐκ πέντε ἐπισκόπων ὑπὸ πρόεδρον τὸν τὰ πρεσβεία ἔχοντα τῆς ἀρχιερωσύνης. Ἀνέλαθε δὲ ὡς καθήκοντα νὰ ἐπιβλέπῃ ἐπὶ τῆς τηρήσεως τῆς ὀρθοδόξου πίστεως καὶ νὰ διευθύνῃ τὰς ἀνωτέρας ἐκκλησιαστικὰς ὑποθέσεις, συμπρατεύουσης ἐπὶ τῶν μὴ καθαρῶς δογματικῶν ἢ πνευματικῶν ἀντικειμένων καὶ τῆς κυβερνήσεως, ἧτις διατηρεῖ καὶ ἴδιον ἀντιπρόσωπον παρ' αὐτῇ, ἵνα δι' αὐτοῦ γίνηται ἀναγκαία συνεννόησις ἐπὶ τῶν μικτῶν ὑποθέσεων καὶ προλαμβάνηται πᾶσα σύγκρουσις πολιτείας καὶ ἐκκλησίας. Τότε διελύθησαν καὶ τὰ περιττὰ μοναστήρια τὰ ἄνευ σχεδὸν μοναχῶν ὄντα. Ἰδρύθη δὲ καὶ ἡ θεολογικὴ σχολὴ τοῦ Πανεπιστημίου πρὸς μόρφωσιν τοῦ κλήρου (1837). Τῷ πατριάρχῃ Κωνσταντινουπόλεως ἕνεκα διαφόρων δυσχερῶν περιστάσεων ἀτηγγέθη ἡ κήρυξις τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἀνεξαρτησίας μόλις τῷ 1850. Ὁ τότε πατριαρχεὺν παρὰ προσδοκίαν εἰς ἀπάντησιν ἐξέδωκε τὸν Συνοδικὸν Τόμον, δι' οὗ ἐχειραφέτει αὐτὸς πρῶτος τότε τὴν ἐκκλησίαν τῆς Ἑλλάδος καὶ διέτασσε τὰ τῆς διοικήσεως αὐτῆς, ἀπαγορεύων πᾶσαν συμμετοχὴν τῆς πολιτικῆς ἀρχῆς! Ὁ Τόμος δυσηρέστησε δικαίως τοὺς ἐν Ἑλλάδι, διότι ἐθεώρει ὡς μὴ γενομένην ἀπὸ τοῦ 1833 τὴν ἐκκλησιαστικὴν ἀνεξαρτησίαν, ἐμηδένιζε δὲ πᾶσας τὰς μέχρι τοῦδε πράξεις τῆς συνόδου καὶ τῆς Κυβερνήσεως περὶ τῶν ἐκκλησιαστικῶν πραγμάτων καὶ σχεδὸν καθίστα τὴν ἐκκλησίαν ἐν Ἑλλάδι κράτος ἐν κράτει. Καὶ ἐφάνη μὲν τὸ πρῶτον ἡ ἑλληνικὴ κυβέρνησις ἐνδίδουσα χάριν τῆς εἰρήνης, ἔπειτα ὅμως, ὅτε ὁ Φαρμακίδης ἐπολέμησε καὶ ἀνήρρεσε τὸν Τόμον, δὲν ἐδέχθη αὐτὸν ἡ Βουλὴ τοῦ 1852. Τὸ νέον καταστατικὸν τῆς ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, καθ' ὃ αὕτη μέχρι σή-

μερον διοικείται, τὸ ὑπὸ τῆς Βουλῆς ἐκείνης ψηφισθέν, παρέλαβε μὲν τινα ἐκ τοῦ Συνοδικοῦ Τόμου, οἷον τὸ νὰ προεδρεύῃ τῆς συνόδου ὁ κατὰ καιρὸν μητροπολίτης Ἀθηνῶν καὶ νὰ λαμβάνηται τὸ μύρον ἀπὸ Κωνσταντινουπόλεως, ἀλλὰ μόνον διότι ἐκρίθησαν ταῦτα ὀρθὰ καὶ ἵνα δηλωθῇ τιμὴ πρὸς τὸν πρῶτον κατὰ τὰ πρεσβεῖα θρόνον τῆς ἀνατολικῆς ἐκκλησίας, κατ' οὐσίαν ὅμως ἐστηρίζετο ἐπὶ τοῦ ἀρχαίου καταστατικοῦ τοῦ 1833, ἀναγνωρίσαν ἰδίως τὸ δικαίωμα τῆς Κυβερνήσεως πρὸς τὸ ἐποπτεύειν τὰ ἐκκλησιαστικὰ πράγματα καὶ συμμετέχειν ἐν τῇ διοικήσει αὐτῶν, ὅταν δὲν πρόκειται περὶ καθαρῶς δογματικῶν ἀντικειμένων. Τῷ 1866 μετὰ τὴν πολιτικὴν ἔνωσιν τῆς Ἑπτανήσου ἐγένετο, ὡς εἰκόσ, καὶ ἡ ἐκκλησιαστικὴ αὐτῆς ἔνωσις. Ἡ ἐκκλησία τῆς Ἑπτανήσου εἶχε κατὰ τοὺς τελευταίους χρόνους κληρὸν ὅπως οὖν εὐπαιδευτον, διότι πολλοὶ τῶν κληρικῶν τῆς εἶχον σπουδᾶσαι ἐν τῇ ἐν Κερκύρα Ἀκαδημία καὶ τῷ αὐτῇ προσηρητημένῳ ἱεροσπουδαστηρίῳ, ἅτινα ἀπὸ τοῦ 1821 ἔδρυσεν ὁ Ἄγγλος φιλέλλην αἰδιδίμος Γουίλφορντ. Μετὰ τὴν κατὰ τὸ 1881 πολιτικὴν ἔνωσιν τῆς Θεσσαλίας καὶ μέρους τῆς Ἡπείρου κατέστη ἀναγκασία καὶ τούτων τῶν χωρῶν ἡ μετὰ τῆς Ἑλλάδος ἐκκλησιαστικὴ ἔνωσις. Μετὰ τὸν τελευταῖον ἐνδοξὸν πόλεμον τοῦ 1912 καὶ 1913 ἠνώθησαν καὶ ἐκκλησιαστικῶς μετὰ τῆς Ἑλλάδος πᾶσαι αἱ χώραι αἱ ἀποτελοῦσαι νῦν μέλη τοῦ βασιλείου τῆς Ἑλλάδος. Τὴν ἐκκλησίαν τῆς Ἑλλάδος ἐτάραξαν τὸ μὲν ἡ παρουσία τοῦ θεϊστοῦ **Καίρου**, ὅστις ἀπὸ τοῦ 1836 διατηρῶν σχολεῖον ἐν Ἄνδρῳ, ὀφρανοτροφεῖον ὀνομασθέν, ἐδίδασκε, καίπερ φέρων τὸ σχῆμα τοῦ κληρικοῦ, ἐναντίον τῆς χριστιανικῆς θρησκείας, διὸ καὶ κατεδιώχθη, τὸ δὲ ἡ ἐμφάνισις ἐν αὐτῇ **καθολικῶν** (ἰησουϊτῶν, ἀδελφῶν τοῦ ἐλέους) καὶ **διαμαρτυρομένων** (Κίχ κλπ.) **ιεραποστόλων**. Ἄλλ' οὔτε ἐκεῖνος οὔτε οὗτοι ἠδυνήθησαν νὰ κλονίσωσι τὴν πίστιν τῶν Ἑλλήνων εἰς τὴν πατροπαράδοτον θρησκείαν των. Ἵπὲρ τῆς **ἐκπαιδεύσεως τοῦ κλήρου**, ἐξ ἧς προσδοκᾶται ἡ ἀνύψωσις καὶ ἀνακαίνισις τῆς ἐκκλησίας ἡμῶν, εἰργάσθησαν ἐν Ἑλλάδι ἐκτὸς τῆς θεολογικῆς σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου ἡ **Ριζάρειος σχολή** (1843) καὶ αἱ κατὰ τὸ 1856 ἰδρυθεῖσαι ἱερὰ πικαὶ σχολαί. Ὡς θεολόγοι ἐκόσμησαν τὴν ἐκκλησίαν τῆς Ἑλλάδος

πρὸ πάντων ὁ Φαρμακίδης, ὁ Οἰκονόμος, ὁ Βάμβας, ὁ Κοντογόνης, ὁ Δυκοῦργος, ὁ Κλεόπας, ὁ Ρομπότης, ὁ Νικόλαος Δαμαλάς, ὁ Νικηφόρος Καλογεράς καὶ ὁ Ἰγνάτιος Μοσχάκης.

Γ'.

Ἀνατολική ἐκκλησία ἐν Ρωσσίᾳ.

Πότε ἐγένετο ἀνεξάρτητος ἡ ἐκκλησία τῆς Ρωσσίας καὶ ποία ἡ κατάστασις αὐτῆς ;

Πῶς εἰσῆχθη ὁ χριστιανισμὸς ἐν Ρωσίᾳ εἶδομεν ἀλλաχοῦ. Ἐκεῖ παρετηρήσαμεν, ὅτι οἱ μητροπολίται Κιέβου, οἱ ἀνώτεροι ἐπίσκοποι τῆς Ρωσικῆς ἐκκλησίας, οἵτινες μετὰ ταῦτα μετέθηκαν εἰς τὴν Μόσχαν εἰς τὴν ἀποθᾶσαν πρωτεύουσαν τοῦ ρωσικοῦ κράτους, ἐχειροτονοῦντο καὶ ἐπέμποντο συνήθως ἀπὸ Κωνσταντινουπόλεως, ἐκείθεν ἐξαρτῶμενοι. Ἦσαν δὲ Ἕλληγες ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον. Ἡ κατάσταση αὕτη διήρκει μέχρι τοῦ 15' αἰῶνος. Τότε δὲ Ἰερεμίας ὁ Β', πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως, διατρίβων ἐν Ρωσίᾳ χάριν συλλογῆς ἐλεῶν ὑπὲρ τῶν ἐν Τουρκίᾳ ἐν ἀθλίᾳ καταστάσει διακειμένων ἐκκλησιῶν, παρακληθεὶς ὑπὸ τοῦ Τσάρου καὶ τοῦ ρωσικοῦ κλήρου, ἀνέδειξε τὸν τῶς μητροπολίτην **Μόσχας πατριάρχην**. Ἐκτοτε ἐκυβερνᾶτο ἡ ρωσικὴ ἐκκλησία ὑπὸ πατριαρχῶν, ἀλλὰ καὶ αὐτῶν ἐξάρτησις τις ἀσθενῆς ἀπὸ Κωνσταντινουπόλεως ἐπὶ τινα χρόνον ἐξηκολούθει, διότι ἐν Ρωσίᾳ ἐκλεγόμενοι ἐπεκυροῦντο ὑπὸ τοῦ οἰκουμενικοῦ πατριάρχου. Τὰ ἐκκλησιαστικὰ πράγματα ἤρχισαν ἐν Ρωσίᾳ νὰ διευθύνωνται ἐντελῶς ἀνεξαρτήτως, ἀφ' ὅτου ὁ **Μέγας Πέτρος** κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ 17' αἰῶνος ἀκμάζων ἀνέλαθεν εἰς τὰς σιβαράς χεῖράς του τὰς ἡνίας τοῦ ρωσικοῦ κράτους. Ὁ μεγαλεπήβολος οὗτος καὶ δραστήριος αὐτοκράτωρ, ὅστις τὰ πάντα ἤθελε νὰ διευθύνῃ αὐτός, ἔβηκε δὲ διὰ τῶν μεταρρυθμίσεων του τὰς βάσεις τοῦ ρωσικοῦ ἔθνους, δὲν

ἤρρεσκετο νὰ βλέπη συγκεντρωμένην πᾶσαν τὴν ἐκκλησιαστικὴν δύναμιν ἐν ἐνὶ προσώπῳ ἰσοθίως. Διὰ τοῦτο, ὅτε τῷ 1702 ἀπέθανεν ὁ πατριάρχης Ἀδριανός, ἀφήκεν ἐπίτηδες κενὸν τὸν πατριαρχικὸν θρόνον μέχρι τοῦ 1722, καθ' ὃ διάστημα ἐπιτροπὴ προσωρινή ὑπὸ τὰς ἐμπνεύσεις αὐτοῦ διεθύνησε τὰ ἐκκλησιαστικὰ πράγματα. Τῷ δὲ 1722 ὤρίσθη ὑπ' αὐτοῦ ἀντὶ τοῦ Πατριάρχου *σύννοδος* ἐξ ἐπισκόπων καὶ τινων πρεσβυτέρων ὡς ἀνωτάτη αὐτοκέφαλος ἐκκλησιαστικὴ ἀρχή, ἣτις ἐδρεύουσα ἐν Πετροπόλει μέχρι τοῦδε τῆ συμ-πράξει καὶ τῆς κυβερνήσεως διοικεῖ τὴν ἐκκλησίαν τῆς Ρωσίας. Οἱ Τσάροι διὰ τῶν ἐν τῇ συνόδῳ ἐπιτρόπων αὐτῶν ἐξασκοῦσιν ἐπ' αὐτῆς μεγίστην ἐπιρροήν, ὅταν σχεδὸν ἄλλοτε οἱ βυζαντινοὶ αὐτοκράτορες ἐπὶ τῶν συνόδων καὶ τῶν πατριαρχῶν τῆς ἐποχῆς τῶν. Ὁ μέγας Πέτρος συνέστησε πρῶτος σχολὰς πρὸς μόρφωσιν τοῦ κλήρου, ἀπέτησε δὲ προσόντα παρὰ τῶν χειροτονουμένων ἱερέων καὶ διέταξεν ἐν γένει τὰ μοναστηριακὰ καὶ ἐκκλησιαστικὰ πράγματα, περιορίσας τὸν ὑπέρμετρον ἀριθμὸν τῶν μοναστηρίων καὶ μοναχῶν καὶ ἐλαττώσας τὸν ἀριθμὸν τῶν ἑορτῶν, καθ' ἃς ἔπρεπε νὰ μὴ ἐργάζωνται ἐν τοῖς δημοσίοις γραφείοις. Πολλὴν μέριμναν ὑπὲρ τῆς ἐκκλησίας ἐπεδείξαντο καὶ οἱ διάδοχοι τοῦ Πέτρου, μάλιστα δὲ **Αἰκατερίνα ἡ Β', Νικόλαος ὁ Α' καὶ Ἀλέξανδρος ὁ Β'.**

Ἡ λατρεία παρὰ τοῖς Ρώσοις ἐλαμπρύνθη διὰ τῆς γενναιοδωρίας μάλιστα τῶν Ρώσων ἡγεμόνων. Ἡ ἐκκλησιαστικὴ μουσικὴ πρὸ πάντων βελτιωθείσα διὰ τῆς παραδοχῆς τῆς ἀρμονίας ἀνυψώθη εἰς θαυμασίαν ἀνάπτυξιν. Καὶ τὸ κήρυγμα δέ, τὸ ὁποῖον φωτίζον τὸν νοῦν τῶν ἀνθρώπων διὰ τῶν ἀληθειῶν τῆς πίστεως καὶ καταπολεμοῦν ἔνθεν μὲν τὰς δεισιδαιμονίας καὶ προλήψεις, ἐτέρωθεν δὲ τὴν ἀπιστίαν καὶ τὴν ἀδιαφορίαν, δύναται νὰ ἐγείρῃ καὶ διατηρήσῃ νέαν τινὰ ἀληθῆ θρησκευτικὴν ζωὴν, ἤρχισε ν' ἀκούηται συχνότερον νῦν ἐν τῇ Ρωσίᾳ ἢ ἄλλοτε. Ἐν τῇ ρωσικῇ ἐκκλησίᾳ ἐβελτιώθη μὲν γὰρ ἐσχατῶς ἡ παιδεία τοῦ κλήρου, ἀφ' οὗτο ἰδρύθησαν τέσσαρες **θεολογικαὶ ἀκαδημίαι** ἐν Πετροπόλει, ἐν Μόσχᾳ, ἐν Κιέβῳ καὶ ἐν Καζάν, καὶ πολλαὶ ἄλλαι θεολογικαὶ σχολαί. Ἡ γεινίασις τῆς σοφῆς Γερμανίας δὲν δύναται εἰμὴ νὰ ἔχῃ λίαν εὐεργετικὴν ἐπὶ τῆς θεολογικῆς μορφώσεως τοῦ ρωσικοῦ κλήρου ἐπιρροήν. Τὴν ρω-

σικήν ἐκκλησίαν ἐκόσμησαν σπουδαίοι θεολόγοι, οἷον ὁ Προκοποβίκιος ἐπὶ τοῦ μεγάλου Πέτρου ἀκμάσας καὶ τούτου σύμβουλος γενόμενος ἐν ταῖς ἐκκλησιαστικαῖς μεταρρυθμίσεσι, δογματικὸς σπουδαῖος, ὁ Πλάτων ὁ συγγραφεὺς τῆς γνωστῆς Κατηχήσεως, ὁ δογματικὸς Μακάριος, ὁ Φιλάρετος καὶ ἄλλοι. Ἐν Ῥωσίᾳ ὑπάρχει μεγάλη πληθὺς αἰρέσεων, ὀνομάζονται δὲ οὗτοι Ῥασκολνῖκοι, δηλ. σχισματικοί, καὶ ἀπεσχίσθησαν ἀπὸ τῆς Ῥωσικῆς ὀρθοδόξου ἐκκλησίας ἐπὶ Νίκωνος τοῦ πατριάρχου κατὰ τὸν ΙΖ' αἰῶνα, διότι δὲν ἠθέλησαν ν' ἀναγνωρίσωσι τὰ ἐκ τῶν σφαλμάτων των διορθωθέντα λειτουργικὰ βιβλία. Ἔνεκα τῆς παχυλῆς των ἀμαθείας περιέπεσαν οἱ Ῥασκολνῖκοι εἰς διαφόρους μωρὰς προλήψεις καὶ δεισιδαιμονίας, διηρέθησαν δὲ μεταξύ των. Ἡ Ῥωσικὴ ἐκκλησία διατηρεῖ ἐν πάσῃ σχεδὸν τῇ Ἀσίᾳ ἱεραποστόλους κηρύττοντας τὸ Εὐαγγέλιον καὶ ἐξαπλοῦντας τὸν ὀρθόδοξον χριστιανισμὸν παρὰ τοῖς βαρβάρους ἔθνικοις. Πρὸς τοὺς ἀλλοδόξους οἱ Ῥῶσοι προσήνεχθησαν πάντοτε μετὰ θαυμασίας ἀνοχῆς. Μόνον ἐν Πολωνίᾳ ἔνεκα λόγων ἔθνικῶν ὑπῆρξαν καὶ ὑπάρχουσι ἐξημμένα τὰ πάθη μεταξύ καθολικῶν καὶ ὀρθοδόξων. Οἱ ὀρθόδοξοι Ῥῶσοι ἰσχύοντες νῦν καταπιέζουσι τοὺς καθολικοὺς Πολωνοὺς, ὅπως ἄλλοτε, ὅτε ὑφίστατο τὸ ἰσχυρὸν Πολωνικὸν κράτος, οἱ τελευταῖοι οὗτοι ἐκείνου.

4.

Αἱ λοιπαὶ αὐτοκέφαλοι ὀρθόδοξοι ἐκκλησίαι.

§ 43.

Αἱ ὀρθόδοξοι ἐκκλησίαι Αὐστρίας, Βλαχίας, Σερβίας, Μαυροβουνίου καὶ Ἰβηρίας.

1. *Αἱ ὀρθόδοξοι ἐκκλησίαι τῆς Αὐστρίας.*

Πλὴν τῶν ἐν Τουρκίᾳ ὀρθοδόξων ἐκκλησιῶν, τῶν τεσσάρων δηλ. πατριαρχείων Κωνσταντινουπόλεως, Ἀλεξανδρείας, Ἀντιο-

χείας καὶ Ἱεροσολύμων, τῆς αὐτοκεφάλου ὀρθοδόξου ἐκκλησίας τῆς Κύπρου καὶ τῶν ἀνεξαρτήτων ἐκκλησιῶν τῆς Ἑλλάδος καὶ τῆς Ῥωσίας ὑπάρχουσι καὶ αἱ ἐξῆς αὐτοκέφαλοι ὀρθόδοξοι ἐκκλησίαι.

Ἡ ἐκκλησία τῶν ἐν Αὐστρίᾳ ὀρθοδόξων. Οἱ ὀρθόδοξοι οὗτοι Σέρβοι ὄντες, Βλάχοι καὶ Ρουθῆνιοι ὑπὸ τὸν ἀρχιεπίσκοπον Κάρλοβιτς τελοῦντες, ὑπήγγοντο ἄλλοτε διὰ τῶν ἀρχιεπισκόπων Πεκίου ἢ Βελιγραδίου ὑπὸ τὸν οἰκουμενικὸν πατριάρχην Κωνσταντινουπόλεως, ἀλλὰ τῷ 1740, ὡς ἀνήκοντες εἰς κράτος ἀνεξάρτητον, ἐχωρίσθησαν διοικητικῶς καὶ ἀπέτελεσαν ὀρθόδοξον αὐτοκέφαλον ἐκκλησίαν. Σήμερον ὑπάγονται οἱ ὀρθόδοξοι οὗτοι τῆς Αὐστρίας ὑπὸ τρεῖς αὐτοκεφάλους ἀρχιεπισκόπους, τοῦ Κάρλοβιτς, τῆς Ἑρμανσταῦδ καὶ τοῦ Τσέρνοβιτς, εἶναι δὲ περὶ τὰ τέσσαρα ἑκατομμύρια, ὑπάρχει δὲ πρὸς μόρφωσιν τοῦ ὀρθοδόξου κλήρου αὐτῶν πλὴν ἄλλων ἐκκλησιαστικῶν σχολῶν καὶ θεολογικῆ σχολῆ ἐν τῷ ἐν Τσέρνοβιτς Πανεπιστημίῳ.

2. Ἡ ὀρθόδοξος ἐκκλησία τῆς Βλαχίας.

Ἡ ἐκκλησία αὕτη ὑπὸ τοὺς μητροπολίτας Βουκουρεστίου καὶ Ἰασίου τελοῦσα ὑπήγγετο ἄλλοτε ὑπὸ τὸν οἰκουμενικὸν πατριάρχην, ὅφ' ὃν περιῆλθε κατὰ μικρὸν μετὰ τὴν ἄλωσιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Ἐν προτέροις χρόνοις, ὅτε εἶχον ἀποτελέσει οἱ Βλάχοι κράτος ἀνεξάρτητον ἐπὶ τῶν βυζαντινῶν αὐτοκρατόρων, ἦσαν καὶ ἐκκλησιαστικῶς ἀνεξάρτητοι. Κηρυχθείσης τῆς Βλαχίας ἡμιανεξαρτήτου ἡγεμονίας διὰ τῆς συνθήκης τῶν Παρισίων τῷ 1856, ὁ ἡγεμὼν Κούζας ἐκήρυξε καὶ τὸ αὐτοκέφαλον τῆς Βλαχιτικῆς ἐκκλησίας, κατὰ τὰ ἀνάγκη ἐν τῇ ἡμετέρᾳ ἐκκλησίᾳ ἰσχύοντα, καθ' ἃ ἡ ἐκκλησιαστικὴ τάξις δεόν ν' ἀκολουθήσῃ τὴν πολιτικὴν καὶ κράτος ἀνεξάρτητον δεόν νὰ ἔχῃ καὶ ἀνεξάρτητον ἐκκλησίαν.

Ἡ ἀνεξαρτησία αὕτη ἐγένετο πλήρης, ἀφ' ὅτου ἡ Βλαχία μετὰ τὸν τελευταῖον ρωσοτουρκικὸν πόλεμον διὰ τῆς συνθήκης τοῦ Βερολίνου τῷ 1878 ἐγένετο ἀνεξάρτητον βασιλεῖον. Ὁ βλαχικὸς κληρὸς μορφοῦται ἐν ταῖς θεολογικαῖς σχολαῖς τοῦ Βουκουρεστίου καὶ τοῦ Ἰασίου καὶ ἐν ἄλλοις μικροτέροις ἐκκλησιαστικοῖς σεμιναρίοις.

Ἡ ὑπὸ τοῦ Κοβζα δήμευσις τῶν κτημάτων τῶν Ἑλληνικῶν μονῶν ἐν Βλαχία κατὰ τὸ 1863 περιήγαγεν εἰς σύγκρουσιν τὴν ἐκκλησίαν τῆς Βλαχίας πρὸς τὸ οἰκουμενικὸν πατριαρχεῖον. Ἐπίσης δὲ καὶ ἡ ἀπαίτησις τῶν Βλάχων νὰ ἐπιβληθῶσι Ρουμᾶνοι ἐπίσκοποι, ἱερεῖς καὶ διδάσκαλοι εἰς τὰς ἑλληνικωτάτας Κουτσοβλαχικὰς κοινότητας τῆς Μακεδονίας κατέστησε λίαν τεταμένας τὰς πρὸς τὴν Ἑλλάδα καὶ τὸ πατριαρχεῖον σχέσεις τῆς Ρουμανίας (1907), ὅθεν ἐπήγασαν καὶ οἱ τελευταῖοι διωγμοὶ τῶν ἐν Βλαχία ἐγκατεστημένων Ἑλλήνων καὶ αἱ ἀπελάσεις αὐτῶν ἀπὸ τοῦ Βλαχικοῦ ἐδάφους! Ἐπὶ τέλους ὅμως ἐπῆλθεν ἡ ποθουμένη συμφιλίωσις.

3. Ἡ ὀρθόδοξος ἐκκλησία τῆς Σερβίας.

Οἱ Σέρβοι, ὅπως καὶ οἱ Βλάχοι, ὄντες ἐκκλησιαστικῶς ἀνεξάρτητοι ἐπὶ τῶν βυζαντινῶν χρόνων, ἐξήτησαν καὶ ὑπήχθησαν ὑπὸ τὸν οἰκουμενικὸν πατριάρχην τῷ 1766, ἕνα ἔχωσι τὴν ἰσχυρὰν προστασίαν αὐτοῦ κατὰ τῶν καταπίεσεων τῶν Ὀθωμανῶν (ὄρα ἐκκλησιαστικὴν ἱστορίαν Σεργίου Μακραιῦ παρὰ Σάββα Μεσαιων. Βιβλιοθ. Γ' σελ. 251). Ἄλλ' ὅτε τῷ 1830 διὰ τοῦ Ὀδρένοβιτς ἐγένετο ἡ Σερβία ἡμιανεξάρτητος ἡγεμονίᾳ κατέστη πάλιν καὶ ἐκκλησιαστικῶς αὐτοκέφαλος, ὡς ἦτο πρέπον, τῷ δὲ 1878 διὰ τῆς συνθήκης τοῦ Βερολίνου κηρυχθεῖσης καὶ τῆς Σερβικῆς βασιλείου, ἀπέβη καὶ ἡ ἐκκλησιαστικὴ ἀνεξαρτησία αὐτῆς πλήρης. Ἡ σερβικὴ ἐκκλησία διοικεῖται ὑπὸ τοῦ μητροπολίτου Βελιγραδίου ἔχοντος περὶ ἑαυτὸν σύνθετον Σέρβων ἐπισκόπων. Ἐν Βελιγραδίῳ μορφοῦται θεολογικῶς ὁ Σερβικὸς κληρὸς. Οἶοναι παράρτημα τῆς σερβικῆς ἐκκλησίας εἶναι ἡ τοῦ Μαυροβουνίου, ὃ ἐκκλησιαστικῶς προΐσταται ὁ ἐν Κετίγνη μητροπολίτης Μαυροβουνίου. Οἱ Μαυροβούνιοι εἶναι σερβικῆς ἐθνικότητος.

4. Ἡ ἐν Ἰβηρίᾳ τοῦ Καυκάσου ὀρθόδοξος ἐκκλησία.

Αὕτη ἄλλοτε ἦτο ἐντελῶς ἀνεξάρτητος ὑπὸ δύο ἀρχιεπισκόπων, τὸν τῆς ἄνω λεγομένης Ἰβηρίας καὶ τὸν τῆς κάτω Ἰβηρίας,

ἀλλ' ἀφ' ὅτου οἱ Ἱεῖρες ἐζήτησαν κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ δεκάτου ὀγδόου αἰῶνος, ἐναντίον τῶν πίστεων τῶν Τούρκων καὶ τῶν Περσῶν τὴν προστασίαν τῶν Ρώσων καὶ περιήλθον ὑπὸ τὴν ρωσικὴν ἐξουσίαν ὑπήχθησαν καὶ πολιτικῶς καὶ ἐκκλησιαστικῶς εἰς τὰς ρωσικὰς πολιτικὰς καὶ ἐκκλησιαστικὰς ἀρχάς.

5. Ἡ Ἐκκλησία ἢ ἑξαρχία τῆς Βουλγαρίας.

§ 44.

Τὸ Βουλγαρικὸν ζήτημα.

Οἱ Βούλγαροι, ὡς οἱ Σέρβοι καὶ οἱ Βλάχοι, ἐπὶ τῶν βυζαντινῶν χρόνων μετὰ τῆς πολιτικῆς τῶν ἀνεξαρτησίας ἀπέκτησαν καὶ τὸ ἐκκλησιαστικὸν αὐτοκέφαλον ὑπὸ τοὺς ἀρχιεπισκόπους Ὁχρίδος καὶ Τυρνόβου. Ἀλλὰ τῷ 1767 πιεζόμενοι ὑπὸ τῶν Τούρκων ἐζήτησαν οἰκειοθελῶς, ὅπως καὶ οἱ Σέρβοι, τὴν ὑποταγὴν τῶν ὑπὸ τὸν οἰκουμενικὸν πατριάρχην (παράβαλε τοῦ αὐτοῦ Σεργίου Μακραίου ἐκκλησιαστικὴν ἱστορίαν σελ. 252). Ἀλλὰ ἀπὸ τοῦ 1860, ἀφ' ὅτου εἶδον ἀνεξαρτήτους καὶ πολιτικῶς καὶ ἐκκλησιαστικῶς καὶ τοὺς Ἑλληνας καὶ τοὺς Βλάχους καὶ τοὺς Σέρβους, ἐπεθύμησαν καὶ ἐζήτησαν καὶ αὐτοὶ τὴν ἀνεξαρτησίαν τῶν, κατ' ἀρχὰς μὲν τὴν ἐκκλησιαστικὴν, εἶτα δὲ καὶ τὴν πολιτικὴν. Αἱ ἀξιώσεις τῶν ὅμως ἀπ' ἀρχῆς περὶ ἐκκλησιαστικῆς ἀνεξαρτησίας καὶ περὶ σχηματισμοῦ ἑξαρχίας ἢ ἐκκλησίας αὐτοκεφάλου ἐγένοντο οὕτως ἀτόπως καὶ τόσον ἐναντίον τῶν ἰσχυρότων ἐν τῇ ἡμετέρᾳ ἀνατολικῇ ἐκκλησίᾳ, ὥστε πρὸς τὴν πᾶσι κανονικὴν προϋσταμένην αὐτῶν ἀρχὴν, τὸν οἰκουμενικὸν πατριάρχην, περιήλθον ἀμέσως εἰς ἀδιάλλακτον σύγκρουσιν. Δὲν ἤρπουντο δηλ., ὡς προέτεινεν αὐτοῖς τῷ 1868 ὁ Πατριάρχης Γρηγόριος ὁ Σ', νὰ συγκροτήσωσιν ἐκκλησίαν ἢ ἑξαρχίαν Βουλγαρικὴν ἀνεξάρτητον περιοριζομένην ἐν τῇ κυρίως Βουλγαρίᾳ ἐν ἐπαρχίαις ἀμιγροῦς Βουλγαρικοῦ πληθυσμοῦ, μετὰ ἐξάρχου ἐδρεύοντος ἐν Βουλγαρίᾳ καὶ ὑπ' αὐτῶν ἐκλεγομένου, ἀλλ' ἐπικυρουμένου ὑπὸ τοῦ οἰκουμενικοῦ πατριάρχου, ἀλλ' ἤθελον οἱ πανταχοῦ,

της Μακεδονίας και Θράκης σλαβισει όμιλούντες, είτε έχουσι βουλγαρικών τὸ φρόνημα είτε μή, ν' αποτελέσωσι μετὰ τῶν ἐν τῇ κυρίως Βουλγαρίᾳ οἰκούντων ἰδίαν ἐντελῶς ἀνεξάρτητον ἐκκλησίαν τῶν Βουλγάρων μετὰ κέντρου τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ὅπου παρὰ τῷ Ἑλληνι οἰκουμενικῷ πατριάρχῃ νὰ ἐδρεύῃ ὡς δευτέρος πατριάρχης ἢ κεφαλὴ αὐτῆς ἢ ὁ ἐπίσκοπος αὐτῆς, νὰ ὑφίστανται δὲ οὕτως ἐν τῇ εὐρωπαϊκῇ Τουρκίᾳ δύο ἐκκλησίαι ἐκ παραλλήλου, ἡ ἑλληνική καὶ ἡ βουλγαρική, ἀμφοτέραι τὰ κέντρα τῶν καὶ τῶν ἀρχηγῶν τῶν έχουσαι ἐν Κωνσταντινουπόλει! Ἡξίουσαν δὲ νὰ περιλάβωσιν εἰς τὴν ἐκκλησίαν τῶν καὶ ἐπαρχίας τῆς Μακεδονίας καὶ τῆς Θράκης, αἱ ὁποῖαι οὐδέποτε ἀνήκον εἰς τὴν βουλγαρικὴν ἐκκλησίαν, τοῦναντίον ἀνέκασθαι ὑπήγγατο ὑπὸ τὸν οἰκουμενικὸν πατριάρχην, έχουσι δὲ καὶ ὅπου παρὰ τινῶν τῶν κατοίκων λαλεῖται ἡ σλαβική γλῶσσα ἢ ἑλληνικώτατον τὸ φρόνημα! Αἱ ταιαῦται ἀξιώσεις τῶν Βουλγάρων ἦσαν προφανῶς ἄστοποι καὶ ἀντικανονικαί. Οἱ κανόνες ἀναγνωρίζουσιν ἐν ἐκάστη ἐπαρχίᾳ ἢ πόλει ἓνα ἐπίσκοπον, ἀπαγορεύουσι δὲ, ἵνα ἐν τῇ αὐτῇ ἐπαρχίᾳ ἢ τῇ αὐτῇ πόλει ὑπάρχωσι δύο ἐπίσκοποι. Ὁ Ἡ' κανὼν τῆς Α' οἰκουμενικῆς συνόδου λέγει ρητῶς: «Ἴνα μὴ ἐν τῇ αὐτῇ πόλει δύο ἐπίσκοποι ὦσιν». Οὐδέποτε ἐν τῇ ἀνατολικῇ ἐκκλησίᾳ αἱ ὀρθόδοξοι ἦσαν διηρημένοι ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ ἐθνοφυλιτισμοῦ κατὰ τὰς διαφόρους ἐθνικότητας οὕτως, ὥστε ἐκάστη ἐθνικότης ἐν μιᾷ καὶ τῇ αὐτῇ χώρᾳ νὰ ἔχῃ πνευματικὸν ἀρχηγὸν καὶ νὰ ὑπάρχωσιν ἐπομένως δύο ἢ πλείοτεροι ἐπίσκοποι ἐν τῇ αὐτῇ ἐπαρχίᾳ. Διὰ τοῦτο τὸ οἰκουμενικὸν πατριαρχεῖον δὲν ἠδύνατο ν' ἀνεχθῆ τὰς ἀξιώσεις ταύτας καὶ ἀπέκρουσεν αὐτάς. Ἐπειδὴ δὲ ἡ Πύλη ὑπὸ τῆς Ρωσικῆς πολιτικῆς, ἣτις ὑπερήσπιζε τὰς τάσεις ταύτας τῶν Βουλγάρων, πιεζομένη ἐνεδῶκεν εἰς τὰς αἰτήσεις αὐτῶν καὶ ἔδρουσε τῷ 1872 διὰ φερμανίου βουλγαρικὴν ἐξάρχίαν περιλαμβάνουσαν οὐ μόνον τὴν κυρίως Βουλγαρίαν, ἀλλὰ καὶ πλείιστα μέρη τῆς Μακεδονίας καὶ τῆς Θράκης διαμαρτυρούμενα κατὰ τῆς μετὰ αὐτῆς ἀποσπάσεως ἀπὸ τοῦ οἰκουμενικοῦ πατριαρχείου καὶ θέλοντα νὰ μένωσι πατριαρχικά καὶ ἑλληνικά, μετὰ ἐξάρχου ἢ ἀρχηγοῦ αὐτῆς ἢ δευτέρου πατριάρχου ἐδρεύοντος ἐν Κωνσταντινουπόλει διεμαρτυρήθη δικαίως ὁ οἰκουμενικὸς πατριάρχης Ἄν-

θιμος ὁ Γ', ἀφώρισε τὸν ἐν Κωνσταντινουπόλει ἐγκαθιδροθέντα πρῶτον ἑξάρχον τῶν Βουλγάρων Ἀνθιμον τὸν πρῶτον Βιδύνης καὶ διὰ μεγάλης τοπικῆς συνόδου τῷ αὐτῷ ἔτει ἐν Κωνσταντινουπόλει συγκροτηθείσης ἐκήρυξε σχισματικούς, δηλ. ἐπαναστάτας καὶ ἀντάρτας κατὰ τῆς ἀνωτέρας αὐτῶν κανονικῆς ἀρχῆς καὶ ἀποικειομέτους ἀπὸ τοῦ σώματος τῆς ὀρθοδόξου ἐκκλησίας, πάντας τοὺς Βουλγάρους τοὺς ἀκολουθοῦντας τὴν οὕτως ἀντικανονικῶς γενομένην βουλγαρικὴν ἑξέρχιν. Οἱ Βούλγαροι ἐν τούτοις κκορθώσαντες τὴ προστασίαν τῆς αὐτῆς ἰσχυρᾶς Δυνάμεως τῆς προστατευούσης αὐτοὺς νὰ ἐκδεδῶσι τὰ ἀναγκαῖα βεράτια διορισμοῦ Βουλγάρων ἐπισκόπων ἐν Μακεδονίᾳ καὶ Θράκῃ καταλαμβάνουσι πολλὰ καὶ διὰ τῆς βίας ἑλληνικὰς ἐκκλησίας καὶ ἑλληνικὰ μοναστήρια καὶ σχολεῖα, ἀποδιώκουσι τοὺς Ἑλληνας κληρικούς, μοναχοὺς καὶ διδασκάλους καὶ διαπράττουσιν ἀνηκούστους ἄλλας κατὰ τῶν Ἑλλήνων βιαιοπραγίας. Τῷ 1876 ἐγείρουσι τέλος τὴν γελοῖαν ἐπανάστασιν τοῦ Τατάρ Παζσρτζίκ καὶ προκαλοῦσι τὰς σφαγὰς τοῦ Βιτάκ, οὗτω δὲ διδουσιν ἀφορμὴν εἰς τὸν ρωσοτουρκικὸν πόλεμον τοῦ 1877—1878, κατόπιν τοῦ ὁποίου διὰ τῆς συνθήκης τοῦ Βερολίνου ἰδρύεται τῷ 1878 βουλγαρικὴ, τῷ Σουλτάνῳ κατ' ὄνομα ὑποτελής ἡγεμονία, εἰς ἣν προστίθεται τῷ 1885 δι' ἀρπαγῆς καὶ πραξικοπήματος ἡ Ἀνατολικὴ Ῥωμυλία ἢ ὑπὲρ τὰς ἑκατὸν χιλιάδας ἑλληνικοῦ πληθυσμοῦ περιλαμβάνουσα, τῆς Εὐρώπης ἀνεχομένης καὶ τῆς Τουρκίας μὴ τολμώσης διὰ τὸν φόβον τῆς Ρωσίας νὰ παρεμποδίσῃ τὸ πρᾶγμα.

Οἱ Βούλγαροι καὶ πάλιν δὲν πείθονται νὰ περιορίζηται ἡ βουλγαρικὴ ἐκκλησία τῶν ἐν τῇ βουλγαρικῇ ἡγεμονίᾳ μετὰ τῶν νέων μεγάλων ὀρίων τῆς, ἀλλ' ἐξακολουθοῦσι ν' ἀξιώσι πάντοτε νὰ ἐκτείνηται ἐν Μακεδονίᾳ καὶ Θράκῃ καὶ ἐπὶ ἑλληνικῶν ἢ ἑλληνικὰ φρονούντων πληθυσμῶν, διότι ὑπὸ τὸ πρόσχημα τῶν ἐκκλησιαστικῶν ἀπαιτήσεων κρύπτουσι πάντοτε σχέδιον πολιτικόν, δηλ. τὴν πολιτικὴν ἐπικράτησιν τῶν ἐν Μακεδονίᾳ καὶ Θράκῃ. Το οἰκουμανικὸν πατριαρχεῖον πιέζεται τοσοῦτον ὑπὸ τῆς Πόλης πρὸς χάριν τῶν Βουλγάρων, ὥστε Διονύσιος ὁ Ε' καὶ ἕνεκα τοῦ λόγου τούτου κηρύττει τῷ 1890

τὴν ἐκκλησίαν ἐν διωγμῷ, ὅτε ἐκλείσθησαν αἱ ὀρθόδοξοι ἐκκλησίαι πανταχοῦ ἐπὶ τινὰ χρόνον πρὸς ἔνδειξιν πένθους. Τῷ 1901 ἐγείρουσιν οἱ Βούλγαροι ταραχὰς ἐν Βουλγαρίᾳ ἵνα λάθωσι διὰ νέου πραξικοπήματος ἀφορμὴν νὰ καταλάβωσι τὴν Μακεδονίαν, ὡς κατέλαβον τὴν Ἀνατολικὴν Ῥωμανίαν. Ἡ Ῥωσία καὶ ἡ Αὐστρία φοβούμεναι μήπως ἐκ τῶν ταραχῶν τούτων ἀνακινήθῃ τὸ Ἀνατολικὸν ζήτημα καὶ θέλουσαι ἐπὶ τοῦ παρόντος τὴν ἡσυχίαν ἐν τῇ Ἀνατολικῇ ζητοῦσι μεταρρυθμίσεις ἐν Μακεδονίᾳ ὑπὲρ τῶν χριστιανῶν, ἵνα ἐπέλθῃ ἡ τάξις, ἀλλ' ἡ Πύλη κωφεύει. Τῷ 1903 ἐκρήγνυται τελεία ἐπανάστασις τῶν Σλαῶν ἐν Μακεδονίᾳ ὑποστηριζομένων ὑπὸ βουλγαρικῶν σιφῶν ἐκ Βουλγαρίας εἰσβαλόντων. Οἱ Τούρκοι ὅμως καταστέλλουσι διὰ τῆς βίας τὴν ἐπανάστασιν ταύτην. Ἐπειδὴ ἡ Μακεδονία πληροῦται συμμοριῶν βουλγαρικῶν ὑποστηριζομένων ὑπὸ κοιμιτᾶτων ἐν Σόφια ἐδρουόντων καὶ καταδιωκουσῶν διὰ δολοφονιῶν καὶ παντὸς ἄλλου βιαίου μέσου πᾶν ὅ,τι ἑλληνικὸν καὶ πολλαχοῦ προδαινουσῶν εἰς σφαγὰς τῶν κατοίκων ὀλοκλήρων ἑλληνικῶν ἢ ἑλληνιζόντων χωρίων, τοῦτο ἀναγκάζει τοὺς ἑλληνικοὺς πληθυσμοὺς ν' ἀμυνθῶσι καὶ δι' ἐνόπλων ἑλληνομακεδονικῶν σωμάτων ν' ἀποκρούσωσι τὴν βίαν διὰ τῆς βίας. Ἐπειδὴ δὲ οὕτως ἡ Μακεδονία ἐγένετο τὸ θέατρον μεγάλων ταραχῶν καὶ ἀναστατώσεων, ἀναγκάζεται ἡ Εὐρώπη ν' ἀναθῆσθαι τῇ Ῥωσίᾳ καὶ τῇ Αὐστρίᾳ, ὡς ὁμόροις τῇ Τουρκίᾳ ἐπικρατείας καὶ ἐνδιαφερομέναις πλείοτερον διὰ τὴν τάξιν ἐν ταῖς χώραις τοῦ Αἴμου, νὰ διευθετήσωσι τὰ πράγματα τῆς Μακεδονίας καὶ ἐπαναφέρωσι τὴν ἡσυχίαν, ἣν ἀπεδείχθη ἀνίκανος νὰ τηρήσῃ ἡ Πύλη. Ἐν Μόρτσεχ ἀποφασίζεται παρὰ τῶν Δυνάμεων τούτων νὰ εἰσαχθῇ ἐν Μακεδονίᾳ μικτὴ χωροφυλακὴ ὑπὸ Εὐρωπαίους ἀξιωματικούς, ἵνα τηρῇ τὴν τάξιν, καὶ οἰκονομικὸς καὶ διοικητικὸς ἔλεγχος. Ἡ Πύλη ἀναγκάζεται μετὰ ἐπίδειξιν τῶν εὐρωπαϊκῶν στόλων ἐν Μιτυλήνῃ (1905) νὰ δεχθῇ τὴν νέαν κατάστασιν. Ἡ ἀθλιότης ὅμως καὶ ταραχὴ ἐξακολουθεῖ καὶ μετὰ ταῦτα. Ἡ θηριωδία καὶ ἡ βαρβαρότης τῶν Βουλγάρων ἐκσπᾷ κατὰ τῶν φιλειργητικῶν καὶ ἀθῶν Ἑλλήνων τῶν κατοικούντων ἐν Βουλγαρίᾳ καὶ Ἀνατολικῇ Ῥωμανίᾳ. Πυρπολεῖται ἡ Ἀγγίαιος, διώκονται δὲ οἱ Ἕλληνες ἀπανθρώπως ἐν Βάρνη, ἐν Στενγμάχω, ἐν Φιλιππου-

πόλει καὶ ἀλλαχοῦ καὶ αἱ ἐκκλησίαι τῶν καὶ τὰ μοναστήριά τῶν ἐναντίον παντὸς δικαίου, ἐναντίον τῶν διατάξεων τῆς βερολινείου συνθήκης ἀρπάζονται, τὰ δὲ σχολεῖά τῶν κλείονται καὶ πολλὰ χιλιάδες ἐξ αὐτῶν μὴ ὑποφέρουσαι τοὺς διωγμοὺς τούτους ἐκπατρίζονται φεύγουσαι εἰς τὴν Τουρκίαν καὶ τὴν Ἑλλάδα (1907). Οἱ Ἕλληνες ἀρχιερεῖς Μακεδονίας καὶ Θράκης κατηγοροῦνται ὑπὸ τῶν Βουλγάρων ὡς εὐνοοῦντες τὴν ἄμυναν τῶν ἐλληνικῶν πληθυσμῶν, ἀπειλοῦνται διὰ μεταθέσεων καὶ ἀνακλήσεων ὑπὸ τῆς Πύλης καὶ ἀποκλείονται ἀπὸ τῆς συμμετοχῆς εἰς τὰ ἐπαρχιακὰ συμβούλια. Τὸ οἰκουμενικὸν πατριαρχεῖον πιέζεται πάντοθεν, ἡ δὲ Ἑλλάς δι' ἐπανειληγμένων διακοινώσεων ἀπειλεῖται ὑπὸ τῆς Πύλης καὶ τῶν Δυνάμεων, διότι δὲν κατορθοῖ, ὡς ἀπαιτοῦσιν αὐταί, νὰ πάσῃ πᾶσα καταδιώξει τῶν Ἑλλήνων ἐν Μακεδονίᾳ καὶ ν' ἀφελῶσιν οἱ ἐκεῖ ἐλληνικοὶ πληθυσμοὶ εἰς τὴν διάκρισιν τῶν ἐξακολουθοῦσῶν νὰ λυμαινῶνται τὴν χώραν βουλγαρικῶν συμμοριῶν. Αἱ Μεγάλαι Δυνάμεις, ἐπειδὴ συγκροῦνται τὰ συμφέροντα αὐτῶν, δὲν συνεφώνουν νὰ λάβωσιν ὀριστικὰ μέτρα, ἵνα ἐπαναφέρωσι τὴν τάξιν καὶ τὴν ἡσυχίαν εἰς τὴν τλήμονα χώραν. Καὶ τοιοῦτοτρόπως διηγωνίζετο ἡ ἀπερίγραπτος καὶ κρισιμωτάτη κατάστασις ἐν αὐτῇ. Εἰς τοιοῦτον σημεῖον εὐρίσκεται καὶ σήμερον τὸ βουλγαρικὸν ζήτημα, τὸ ὁποῖον δικαίως κρατεῖ ἐν συγκινήσει καὶ ταραχῇ ὁλόκληρον τὸν ἐλληνισμόν, διότι ἐν αὐτῷ κινδυνεύουσι καὶ ἀπειλοῦνται οὐ μόνον τὰ πατροπαράδοτα καὶ ὑπ' αὐτῶν τῶν κατακτητῶν διὰ φερμανίων ἀνεγνωρισμένα καὶ ὑπὸ εὐρωπαϊκῶν συνθηκῶν ἐπικυρωμένα δικαιώματα καὶ πρόνομια τοῦ οἰκουμενικοῦ πατριαρχείου καὶ αἱ βάσεις τοῦ πολιτεύματος τῆς ἀνατολικῆς ἐκκλησίας καὶ τῶν θείων καὶ ἱερῶν κανόνων αὐτῆς, ἀλλὰ καὶ τὰ ὕψιστα συμφέροντα τοῦ ἐλληνισμοῦ, διότι πρόκειται περὶ ἐσχεδιασμένης καὶ ἐπιδιωκομένης ὑπὸ τῶν Βουλγάρων ἀρπαγῆς τῆς Μακεδονίας καὶ Θράκης, τῶν ἐλληνικωτάτων τούτων ἐπαρχιῶν, μεθ' ὧν συνδέεται τὸ μέλλον τοῦ ἐλληνισμοῦ. Εὐτυχῶς οἱ τελευταῖοι ἔνδοξοι πόλεμοι τῆς Ἑλλάδος τῷ 1913 καὶ τῷ 1918—1919 ἐβελτίωσαν τὴν κατάστασιν· διότι καὶ μέγα μέρος νῦν τῆς Μακεδονίας ἔγινεν ἐλληνικὴ χώρα καὶ οἱ μένοντες ὑπὸ Βουλγαρικῆν ἐξουσίαν Ἕλληνες θὰ εἶναι ὑπὸ τὴν προστασίαν τῆς ἰσχυρᾶς

Ἑλλάδος, οἱ δὲ Βούλγαροι δὲν θὰ δύνανται ἀτιμωρητὶ πλέον νὰ πιέζωσι τὰς ἑλληνικὰς κοινότητας. Οἱ ὀρθόδοξοι εἶνε περὶ τὰ 140 ἑκατομύρια.

ΣΗΜ. Αἱ ἀπὸ τῶν ὀρθοδόξων κεχωρισμέναι ἐν τῇ Ἀνατολῇ ἐκκλησίαι τῶν Νεστοριανῶν, Ἰακωβιτῶν, Ἀρμενίων, Κοπιτῶν, Ἀβησσυνίων καὶ Μαρωνιτῶν (σημ. § 33) ἔμειναν κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους ἐν τῇ αὐτῇ ταπεινώσει καὶ ἀδυναμίᾳ, ἐν ἧ ἀπ' ἀρχῆς διετέλουν. Ἡ Ἱστορία αὐτῶν οὐδὲν σχεδὸν ἀξιοσημείωτον γεγονός ἔχει ν' ἀναγράψῃ. Οἱ καθολικοὶ καὶ οἱ διαμαρτυρόμενοι ἐπειράθησαν καὶ τὰς ἐκκλησίας ταύτας νὰ προσηλυτίσωσιν, ἐπέτοχον δὲ μάλιστα οἱ καθολικοὶ ἱκανοὺς ὁπαδοὺς αὐτῶν ν' ἀποσπάσωσιν ἀπὸ τῶν πατρίων δογμάτων. Καθὼς ὑπάρχουσι εὐάριθμοὶ τινες οὐνίται ἢ γραικοκαθολικοὶ, οὕτως ἔχομεν νῦν καὶ ὀλίγους τινὰς Κόπτας, Ἰακωβίτας καὶ Ἀρμενίους οὐνίτας, δηλ. ἡνωμένους μετὰ τῆς Ρώμης. Οἱ Μαρωνίται ἤδη ἀπὸ ἀρχαιστέρων χρόνων (1182) εἶχον δεχθῆ τὸν καθολικισμόν. Τῶν διαμαρτυρομένων ἱεραποστόλων αἱ ἐνέργειαι ἀπέφερον παρὰ τοῖς λαοῖς τούτοις ὀλιγωτέρους καρπούς. Μόνον παρὰ τοῖς Νεστοριανοῖς εὗρεν ὁ προτεσταντισμὸς ὑποδοχὴν τινα.

B'.

Ἱστορία τῆς δυτικῆς ἐκκλησίας.

§ 45.

*Ποία ἡ δύναμις καὶ τίνες αἱ τάσεις τῶν παπῶν
κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους;*

Οἱ πάπαι ἀπώλεσαν κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους τὴν μεγάλην καὶ ἑκτακτον ἐκείνην δύναμιν, ἣν εἶχον κατὰ τοὺς μέσους αἰῶνας. Οἱ νεώτεροι λαοὶ τῆς δύσεως μετὰ τῶν ἡγεμόνων αὐτῶν, ἀφ' ὅτου ἡ παιδεία κινήσθη παρ' αὐτοῖς τὰς παχυλὰς

δαισιδαιμονίας καὶ τὸν ἄγριον φανατισμόν, ὅστις ἐπεκράτει ἄλλοτε, δὲν ὑπήκουον πλέον τυφλοῖς ὄμμασιν εἰς τὰς ἀπὸ Ρώμης διαταγὰς. Ἀφ' ἐτέρου ἢ μεταρρυθμίσεις τὸ μὲν κατέδειξε τὰ αἰσχητὰ τοῦ παπισμοῦ καὶ ἤλεγε ὡς παρανόμους καὶ ἐκ σφετερισμοῦ προσελθούσας πάσας τὰς μεγάλας ἐκείνας ἐξουσίας, ἃς οἱ πάπαι εἶχον εἰς ἑαυτοὺς συγκεντρώσει, οὕτω δ' ἐκλόνισε τὴν εἰς τὸν παπισμὸν πίστιν τῶν λαῶν, τὸ δὲ ἀπέσπασε μέγα μέρος τῆς δυτικῆς ἐκκλησίας. Ἀλλ' ἂν ἡ πραγματικὴ δύναμις τῶν παπῶν κατέπεσε κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους, αἱ ἀξιώσεις ὁμως αὐτῶν καὶ τάσεις ἔμειναν αἱ αὐταί. Οἱ πάπαι καὶ νῦν εἶχον καὶ ἔχουσι τὴν ἀξίωσιν νὰ δεσπόζωσιν ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ ὡς ἀνώτατοι καὶ ἀπεριόριστοι ἄρχοντες, ἀντέστησαν δὲ κατὰ πάσης ἀποπειρας πρὸς περιορισμὸν τῶν ἐξουσιῶν αὐτῶν. Τοιοῦτους περιορισμοὺς ἐζήτησαν ματαίως νὰ θέσωσιν εἰς τὸν παπισμὸν οἱ Γάλλοι ἐπίσκοποι κατὰ τὸν ΙΖ' αἰῶνα ἐπὶ Λουδοβίκου τοῦ ΙΔ', ἔχοντες ἐπὶ κορυφῆς τὸν διάστημον θεολόγον καὶ ἱεροκέρυκα Βοσσουέτον, ἐπὶ τῆς περιφήμου συνόδου τοῦ γαλλικοῦ κλήρου κατὰ τὸ 1682 διακηρύξαντες ὅτι οἱ πάπαι οὐδεμίαν ἔχουσι ἐξουσίαν ἐπὶ τῶν ἡγεμόνων, ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ δὲ πρέπει ν' ἀκολουθῶσι καὶ νὰ ὑποτάσσωνται εἰς τὰς οἰκουμενικὰς συνόδους. Ἐπίσης δ' ἐν Γερμανίᾳ Ἰωσήφ ὁ Β', ὁ τῆς Αὐστρίας αὐτοκράτωρ, ἐζήτησε νὰ περιορίσῃ τὴν παπικὴν δύναμιν ἐπὶ τῶν καθολικῶν ἐκκλησιῶν τοῦ κράτους του, ἐσπούδασε δὲ διὰ διαφόρων νόμων νὰ ἐκπαιδεύσῃ ἐπιστημονικῶς τὸν κλῆρον καὶ ν' ἀποκόψῃ ἀπὸ τῆς λατρείας πολλὰς δαισιδαιμονίας καὶ διαλύσας πολλὰ ἄχρηστα μοναστήρια ἔδρυσεν ἐκ τῶν εἰσοδημάτων αὐτῶν πολλὰ φιλανθρωπικὰ καταστήματα. Ἀλλ' οἱ πάπαι ἐνίκων πάντοτε. Ἐνεκα τῶν τοιούτων ἀξιώσεων τῶν παπῶν καὶ τοῦ παπικοῦ κλήρου καὶ διότι ἡ δυτικὴ ἐκκλησία ἐπολέμει πᾶσαν νέαν ἰδέαν καὶ πᾶσαν πρόοδον, ἦτο δ' ἐναντία τῶν πολιτικῶν ἐλευθεριῶν, ἃς ἐζήτηε ἡ Γαλλία, καὶ ἤθελε νὰ εἶναι κράτος ἐν κράτει, ἠγέρθη κατὰ τὴν μεγάλην γαλλικὴν ἐπανάστασιν (1789) ὁ γαλλικὸς λαός, ἐρεθιζόμενος καὶ ὑπὸ τῶν συγγραμμάτων τοῦ Βολταίρου καὶ ἄλλων ἐχθρῶν τοῦ καθολικισμοῦ συγγραφέων, κατὰ τῆς καθολικῆς ἐκκλησίας καὶ προσέθη ἐν τῇ ὀργῇ του μέχρι καὶ αὐτῆς τῆς καταργήσεως τῆς χριστιανικῆς θρη-

σκείας καὶ τῆς ἀνακηρύξεως τῆς ἀθείας. Μόλις δὲ ὁ Ναπολεὼν ὁ μέγας, ἐφ' οὗ ὁ Σατωβριάνδος ἔγραψε τὰ ἀθάνατα ἀπολογητικά ὑπὲρ τῆς χριστιανικῆς θρησκείας ἔργα του, τὸ «Πνεῦμα τοῦ χριστιανισμοῦ» καὶ τοὺς «Μάρτυρας», πεισθεὶς ὅτι ἔθνος ἄνευ θρησκείας δὲν δύναται νὰ ὑπάρξῃ καὶ ἠθικὴ εἶναι ἀδύνατος ἄνευ θρησκευτικῶν ἰδεῶν, ἀπεκατέστησε πάλιν τὴν καθολικὴν ἐκκλησίαν ἐντελῶς εἰς τὰ πρῶτα αὐτῆς δικαιώματα. Καὶ σήμερον τὸ πρὸς τὴν καθολικὴν ἐκκλησίαν ἐχθρικὸν πνεῦμα τῶν Γάλλων ἐξεδηλώθη διὰ τοῦ κηρυχθέντος χωρισμοῦ ἐκκλησίας καὶ κράτους (1907). Καὶ δι' ἐπενεργείας τῶν μεταρρυθμισμένων ἐκκλησιῶν καὶ ἕνεκα τῆς προόδου τῶν νεωτέρων χρόνων ἐξεδηλώθη παρὰ πολλοῖς πάλιν ἐπιθυμία ριζικῶν βελτιώσεων ἐν τῇ ρωμαϊκῇ ἐκκλησίᾳ. Ἄλλ' εἰ πάπα ὑπὸ τῶν ἰησοῦτιτῶν ἐμπνεόμενοι δὲν ἐπέτρεψάν ποτε σπουδαίας βελτιώσεις. Ἡ ἐν **Τριδέντῳ** σύνοδος κατὰ τὸν 15' αἰῶνα, ἀφοῦ ἐπεκύρωσε πᾶσαν διδασκαλίαν τῆς ρωμαϊκῆς ἐκκλησίας μεθ' ὧν αὐτῆς τῶν παραφθορῶν, μόνον περὶ τῆς ἐκπαιδεύσεως τοῦ κλήρου καὶ τῆς ἀνορθώσεως τῶν καταπεπωκότων ἡθῶν αὐτοῦ ἠδυνήθη νὰ λάβῃ μέτρα τινά. Εἰς τῶν παπῶν τοῦ παρελθόντος αἰῶνος **Γρηγόριος 15'**, ἀφοῦ δι' ἐγκυκλίου του ἐστήλιτευσε ἀπάσας τὰς ἰδέας, ἐφ' ὧν στηρίζεται ἡ νεωτέρα κοινωνία, δηλ. τὴν ἐλευθερίαν τῆς συνειδήσεως, τοῦ λόγου, τῆς ἐπιστήμης καὶ τῆς θρησκείας, καὶ τὴν τῆς κυριαρχίας τοῦ λαοῦ, ἐκήρυξεν, ὅτι εἶναι βλασφημία καὶ αἵρεσις νὰ εἴη τις, ὅτι ἡ ρωμαϊκὴ ἐκκλησία ἔχει ἀνάγκην ἀνακαινίσεως! Καὶ **Πίος ὁ 9'**, ἀφοῦ δι' ἐγκυκλίου του καὶ τοῦ ταύτη προσηρηθέντου **συλλάβου**, περιλήψεως τινος τῶν ἐν τῇ ἐγκυκλίῳ περιεχομένων, ἐπανέλαβε τὰ αὐτὰ ἀναθέματα κατὰ τῶν νεωτέρων φιλελευθέρων πολιτικῶν ἀρχῶν, τῶν διεπουσῶν τὰ κράτη σήμερον, συγκαλέσας μεγάλην τινὰ ἐκ Λατίνων ἐπισκόπων **σύνοδον εἰς Ρώμην**, ἐν τῷ **Βατικανῷ**, ἐπέτυχεν, ὥστε ν' ἀνακηρύξῃ αὕτη τῷ 1870 τὸν πάπαν ἐν τοῖς ἀφορώσει τὰ ἦθη καὶ τὴν πίστιν **ἀλάνθαστον!** Οὕτω πᾶσα διαταγὴ ἀπὸ Ρώμης πρέπει παρὰ πάντων τῶν καθολικῶν νὰ γίνηται τοῦ λοιποῦ τυφλῶς δεκτὴ, ὡς προερχομένη ἀπὸ ἀλανθάστου πηγῆς. Ἄλλ' ὡς εἰ ἤθελεν ὁ Θεὸς νὰ τιμωρῆσθαι τὴν ἀλαζονεῖαν ταύτην τῶν παπῶν, ἀξιούστων ν' ἀποδοθῇ αὐ-

τοῖς θεῖα τις ιδιότης, ἢ τοῦ ἀλανθάστου, κατὰ τὸ αὐτὸ ἔτος τῆς ἀνακηρύξεως τοῦ νέου τούτου δόγματος κατηργήθη ἡ κοσμικὴ ἐξουσία τοῦ ἐπισκόπου Ῥώμης, ἢ δὲ Ῥώμη κηρυχθεῖσα πρωτεύουσα τῆς μιᾶς ἐλευθέρας Ἰταλίας κατελήφθη ὑπὸ ἰταλικῶν στρατευμάτων. Τῷ δὲ 1871 ἐγκαθιδρόθη ἐν αὐτῇ ὀριστικῶς ἡ ἰταλικὴ κυβέρνησις.

Κατὰ τῆς ἀνακηρύξεως τοῦ ἀλανθάστου, ἦτις ἐθεοποίησε τὸν πάπαν, κατέστησε δὲ πᾶσαν σπουδὴν πρὸς βελτίωσιν τῶν ἐκκλησιαστικῶν πραγμάτων ἐν τῇ καθολικῇ ἐκκλησίᾳ ἀδύνατον, κατεξάνεστησαν πολλοὶ περικαιδευμένοι καθολικοὶ ἐν Γερμανίᾳ (Δέλιγγερ), ἐν Γαλλίᾳ καὶ Ἑλβετίᾳ, οἵτινες ὀνομάσαντες ἑαυτοὺς παλαιοὺς καθολικοὺς, δηλ. γνησίους, ἀπετέλεσαν ἰδίας θρησκευτικὰς κοινότητας καὶ ἐπανήλθον εἰς τὰς ἀρχαίας πρὸ τοῦ σχίσματος ἰδέας καὶ ἀρχάς. τὰς κρατούσας μέχρι σήμερον ἐν τῇ ὀρθοδόξῳ ἐκκλησίᾳ, μεθ' ἧς ἐζήτησαν ἀπ' ἀρχῆς νὰ ἐνωθῶσι.

Σημ. Τὸ κυριώτερον στήριγμα τοῦ παπισμοῦ ὑπῆρξαν πάντοτε τὰ μοναχικὰ τάγματα, μάλιστα οἱ ἰησοῦῖται, οἱ φραγκισκανοί, οἱ δομινικανοὶ καὶ αἱ ἀδελφαὶ τοῦ ἐλέους. Θεολόγοι διαπρέψαντες ἐν τῇ καθολικῇ ἐκκλησίᾳ ὑπῆρξαν ὁ Βοσσουέτος, ὁ Πασχάλ, ὁ Μασιλλών, ὁ Φενελών, ὁ Δέλιγγερ καὶ ἄλλοι.

§ 46.

Ποία ἡ λατρεία καὶ ποῖα τὰ ἥθη παρὰ τοῖς καθολικοῖς λαοῖς ;

Οἱ καθολικοὶ φιλοῦσιν εἴπερ τινὲς καὶ ἄλλοι χριστιανοὶ τὴν πομπώδη καὶ λαμπρὰν λατρείαν. Οἱ ναοὶ αὐτῶν εἶναι ἐνιαχοῦ μεγαλοπρεπέστατα κτίρια. Διακρίνεται δὲ πρὸ πάντων διὰ τὸ μέγεθος αὐτῆς καὶ τὴν λαμπρότητα ἡ ἐκκλησία τοῦ ἁγίου Πέτρου ἐν Ῥώμῃ. Εἶναι δὲ κεκοσμημένοι οἱ καθολικοὶ ναοὶ δι' ἔργων πολλάκις μεγάλης καλλιτεχνικῆς ἀξίας, δι' εἰκόνων, ἀναγλύφων καὶ ἀγαλμάτων ἐξόχων καλλιτεχνῶν (Ῥαφαὴλ Μιχαὴλ Ἄγγελος). Καὶ ἡ

ἐκκλησιαστικῇ δ' αὐτῶν μουσικῇ ἐκαλλιεργήθη διὰ μεγάλων μουσικῶν (Ἡαλαιστρίνας). Ὁ καθολικὸς λαὸς εὐρίσκεται συνήθως ἐν θρησκευτικῇ ἀμαθείᾳ, διότι τὸ κήρυγμα σπανίως ἀκούεται. Ἐντεῦθεν ὁ φανατισμὸς καὶ αἱ δεισιδαιμονίαι του.

Τὰ ἔθνη τῶν καθολικῶν λαῶν (Ἰταλίας, Γαλλίας, Ἰσπανίας, Πορτογαλίας καὶ μεσημβρινῆς Ἀμερικῆς) δὲν *φημίζονται* πολὺ. Ὁ ἐν Γαλλίᾳ μάλιστα ἐπικρατῶν ὀλισμὸς εἶναι πασίγνωστος. Ζῆλον ὑπὲρ τῆς διαδόσεως τοῦ Εὐαγγελίου ἀνέπτυξαν τὰ μοναχικὰ τάγματα. **Καθολικοὶ ἱεραπόστολοι** εἰργάσθησαν καὶ ἐργάζονται ἔτι ἐν Ἰνδίας, Ἰαπωνίᾳ, Κίνα, Ἀμερικῇ καὶ Αὐστραλίᾳ. Ἐφημίσθησαν δ' ἐξ αὐτῶν ὁ Ξαφερριος ἐν Ἰνδίας καὶ ὁ Δελακάζας ἐν Ἀμερικῇ. Τὰ ἀποτελέσματα τῶν ἐνεργειῶν των δὲν ὑπῆρξαν μεγάλα καὶ ἕνεκα διχονοίας μεταξὺ τῶν ἱεραποστόλων καὶ διότι ἀπολίτιστοι λαοὶ ὀλίγον ἐγνωσοῦσι τὸν χριστιανισμὸν καὶ δυσκόλως δέχονται αὐτόν. Καθολικοὶ εἶναι περὶ τὰ 200 ἑκατομῦρια.

Γ'.

Ἱστορία τῶν προτεσταντικῶν ἐκκλησιῶν.

§ 47.

Πῶς διὰ τοῦ Λουθήρου, τοῦ Ζβιγγλίου καὶ τοῦ Καλβίνου ἐγένετο ἡ ἐκκλησιαστικὴ μεταρρυθμίσις ἐν Γερμανίᾳ καὶ Ἑλβετίᾳ.

Ἀνωτέρω εἶδομεν, πῶς κατὰ τοὺς μέσους αἰῶνας ἡ δυτικὴ ἐκκλησία κατὰ τε τὴν διδασκαλίαν καὶ τὴν διοίκησιν καὶ τὴν λατρείαν αὐτῆς εἶχε διαφθορῇ. Ἡ διαφθορὰ αὕτη δύναται νὰ συγκεφαλαιωθῇ εἰς τέσσαρά τινα: 1ον ἡ Γραφὴ ἐλησμονήθη, αἱ δὲ παραδόσεις ἦσαν τὸ πᾶν. 2ον ἡ σωτηρία καὶ ἡ δικαίωσις τοῦ ἀνθρώπου ἐζητεῖτο διὰ τῆς ἐκτελέσεως ἐξωτερικῶν τιμῶν, τύπων καὶ ἔργων, ἡ δὲ ἐσωτερικὴ πίστις παρεβλέπετο. 3ον ἡ λατρεία

κατήντησεν ἄγαν πομπώδης καὶ θεατρικὴ καὶ ἄν ἡ διοίκησις ἦτο δεσποτικωτάτη, τοῦ πάπα ἀβθαιρέτως διευθύνοντος τὰ πάντα καὶ καταδιώκοντος πάντα ἀνθιστάμενον. Τὴν διαφθορὰν ταύτην διέβλεπον καὶ πρὸ τοῦ 15' αἰῶνος τὰ καλύτερα πνεύματα καὶ ἐπεθύμουσιν τὴν ἐκκλησιαστικὴν μεταρρυθμίσειν, ἀλλ' οἱ ἐπιδιώξαντες τὴν πραγματοποίησιν ταύτης κατὰ τὸν 14' καὶ 15' αἰῶνα, ἐν οἷς διέπρεψαν ὁ Οὐίκλεφος, ὁ Οὐτος καὶ ὁ ἐκ Πράγης Ἱερώνυμος κατεδιώχθησαν ὑπὸ τῶν ἰσχυρῶν ἀκόμη ὄντων παπῶν καὶ ὁ μὲν Οὐίκλεφος ἐπαύθη καὶ ἐξεδιώχθη, ὁ δὲ Οὐτος καὶ ὁ Ἱερώνυμος ὡς αἰρετικοὶ ἐκάτησαν ἐπὶ πυρᾶς. Ἄλλ' ὅ,τι τότε ἀπέτυχεν ἐπετεύχθη κατὰ τὸν 15' αἰῶνα διὰ τριῶν ἀνδρῶν, τοῦ Λουθήρου ἐν Γερμανίᾳ καὶ τοῦ Ζβιγγλίου καὶ τοῦ Καλθίνου ἐν Ἑλβετίᾳ.

Ὁ **Λούθηρος** ἐγεννήθη τῷ 1483, σπουδάζας δὲ θεολογίαν καὶ φιλοσοφίαν ἐγένετο τῆς τελευταίας καθηγητὴς ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ τῆς Βιτεμβέργης. Διὰ τῆς μελέτης τῆς Γραφῆς πεισθεὶς περὶ τῆς διαφθορᾶς τῆς ρωμαϊκῆς ἐκκλησίας ἐβεβαιώθη ἔτι μᾶλλον περὶ αὐτῆς καὶ περὶ τῆς ἀνάγκης τῆς μεταρρυθμίσεώς της, ὅτε δι' ὑπόθεσιν τινα ἐπισκεφθεὶς τὴν Ρώμην εἶδεν ἐκ τοῦ σόνεγγυς τὸν ἐκκλησιολογικὸν βίον τῶν παπῶν καὶ τῆς ἀβλῆς αὐτῶν. Ἐπιστρέψας εἰς Γερμανίαν ἔλαβεν ἀφορμὴν νὰ ἐξαναστῆ κατὰ τῆς ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ διαφθορᾶς, ὅτε τῷ 1517 ὁ μοναχὸς Τέτζελος περιήρηχετο τὴν Γερμανίαν πωλῶν σκανδαλωδῶς ὑπὲρ τοῦ παπικοῦ ταμείου ἀφῆσεις ἢ συγχωροχάρτια. Τὴν τοιαύτην ἱεροκαπηλίαν μὴ ἀνεχόμενος ἐδημοσίωσεν 95 θέσεις κατὰ τῆς περὶ ἀφέσεων παπικῆς διδασκαλίας, ἤρχισε δὲ μετὰ τοῦτο δημοσίᾳ νὰ ἐλέγχει τὰς ἀποπλανήσεις τῆς ρωμαϊκῆς ἐκκλησίας καὶ νὰ ζητῆ νὰ πείσῃ τοὺς Γερμανοὺς ἡγεμόνας περὶ τῆς ἀνάγκης συγχροτήσεως οἰκουμενικῆς συνόδου πρὸς διόρθωσιν τῶν κακῶς ἐχόντων.

Ἐν Ρώμῃ ἐνόμισαν τὸ πρῶτον ὅτι προῦκειτο περὶ ἀσημάντου τινὸς καὶ συνήθους ἔριδος μεταξὺ μοναχῶν, ἀλλ' ὅτε εἶδον ὅτι τὰ πράγματα ἦσαν σοβαρὰ καὶ ὅτι αἱ ἰδέαι τοῦ Λουθήρου ἤρχισαν νὰ ἐγείρωσι τὴν κοινὴν πάντων προσοχὴν, πρόσεκάλεσαν αὐτὸν νὰ ἔλθῃ ἐντὸς 60 ἡμερῶν εἰς Ρώμην, ἵνα ἀπολογηθῇ. Ἐπειδὴ δὲ ὁ Λούθηρος δὲν ὑπήκουσεν, ἀφωρίσθη. Ἄλλ' ὁ Λούθηρος μηδὲν πτοη-

Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία Α. Δ. Κυριακοῦ

7

θείς ἕκαυσε τὸν κατ' αὐτοῦ ἀφορισμὸν δημοσίᾳ τῷ 1520, παρρησιᾷ δὲ καὶ ἐν συναθροίσεσι τοῦ λαοῦ καὶ ἐνώπιον τοῦ συνεδρίου τῶν Γερμανῶν ἡγεμόνων ἐν Βόρς (τῷ 1521) ὑπερήσπισε τὰς ἀρχάς του. Ἡ διδασκαλία τοῦ Λουθήρου ἦτο ἡ ἐπομένῃ· Ἴον Μόνη ἢ Γρυφὴ εἶναι γνησία πηγὴ τῆς διδασκαλίας καὶ διὰ τοῦτο πρέπει νὰ εἶναι διαδεδομένη παρὰ τῷ λαῷ ἐν γλώσσῃ ὑπ' αὐτοῦ ἐννοουμένη. Αἱ πικραδόσεις, ὑπὸ τὸ πρόσχημα τῶν ὁποίων ἐδικαιολόγουν οἱ παπισταὶ πᾶσαν κατάχρησιν καὶ δεσιδαμονίαν, ἀπερριφθήσαν ὑπ' αὐτοῦ. 2ον Ὁ ἄνθρωπος κατ' αὐτὸν δὲν δύναται νὰ ἀφαιρεσθήσῃ τῷ Θεῷ καὶ σωθῆ ἢ δικαιωθῆ διὰ τῶν ἔργων, διὰ τῶν προσευχῶν, τῶν ἀγρυπνιῶν, τῶν νηστειῶν, τῶν ἐλεημοσυνῶν, τῶν ἀποδημιῶν εἰς ἱερῶς τόπους ἢ διὰ τῶν ἀσκήσεων τοῦ μοναχικοῦ βίου, εἰς ἃ περιώριζεν ὁ καθολικὸς λαὸς ὅλην τὴν εὐσέθειαν, ἀλλὰ διὰ μόνης τῆς πίστεως εἰς τὸν Χριστὸν καὶ τὴν διὰ τοῦ θανάτου αὐτοῦ ἀπολύτρωσιν. Τὴν σωτηρίαν ταύτην δὲν δύναται νὰ δώσῃ ὁ πάπας διὰ συγχωροχαρτίων, καθὼς μηδὲ νὰ σώσῃ ἀπὸ τοῦ καθαρτηρίου πυρός, τὸ ὅποιον εἶναι πλάσμα τοῦ παπικοῦ κλήρου. 3ον. Οἱ ἐκκλησιαστικοὶ ποιμένες, οἵτινες ἐν τῇ ῥωμαϊκῇ ἐκκλησίᾳ κατήντησαν νὰ δεσποζῶσιν αὐθαιρέτως τῶν πιστῶν, δὲν ἔχουσι κατ' αὐτὸν ἰδίαν τινα ἐξουσίαν παρὰ τῶν ἀποστόλων αὐτοῖς διαδοχικῶς δοθεῖσαν, ἀλλ' εἶναι ἅπλοὶ λειτουργοὶ καὶ ἐντολοδόχοι τῆς κοινότητος τῶν πιστῶν· πρέπει δὲ νὰ εἶναι ἔγγαμοι διότι ἢ εἰς πάντας τοὺς βαθμοὺς τοῦ κλήρου ἀναγκαστικῶς ἐπιβεβλημένη ἀγαμία ἐδλαφε τὴν χριστιανικὴν ἐκκλησίαν γενομένη ἀφορμὴ πολλῶν καταχρήσεων ἢ ἀπόλυτος καὶ ἀπεριόριστος ἐξουσία, ἣν εἶχεν ὁ πάπας ἦτο ἐκ σφετερισμοῦ· ὁ πάπας ὑπῆρξεν ὁ κύριος αὐτίος πάντων τῶν κακῶν ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ· ἐπειδὴ δὲ οἱ ἐπίσκοποι ὑπηρετοῦν τυφλῶς τὸν παπισμὸν καὶ ἀπέκρουσαν τὴν μεταρρῆμισιν, διὰ τοῦτο κατηργήθησαν μετὰ τοῦ πάπα ὑπὸ τοῦ Λουθήρου, διετηρήθησαν δὲ μόνον οἱ πρεσβύτεροι καὶ οἱ διάκονοι. 4ον Ἡ λατρεία τέλος, ἣτις ἐν τῇ ῥωμαϊκῇ ἐκκλησίᾳ εἶχε καταντήσῃ ἄγαν πομπώδης καὶ ἐπιδεικτικὴ, ἐπιφορτισθεῖσα· δι' ὑπερβολικῶν πομπῶν καὶ ἐσρτῶν, ἐγένετο δ' ἐν τῇ ἀκατανόητῳ νεκρᾷ λατινικῇ γλώσσῃ, ἔπρεπε κατ' αὐτὸν νὰ ἀπλοποιηθῆ καὶ νὰ γίνηται ἐν τῇ ὑπὸ τοῦ λαοῦ ἐννοου-

μένη γλώσση, ἣ δ' ἀνάγνωσις τῆς ἁγίας Γραφῆς καὶ τὸ κήρυγμα νὰ εἶναι τὸ κύριον ἔργον ἐν αὐτῇ· ἐκτὸς τῆς εὐχαριστίας καὶ τοῦ βαπτίσματος ἄλλα μυστήρια δὲν ἀπεδέχето, ἀπέρριπτε δὲ καὶ τὴν προσκύνησιν τῶν ἁγίων καὶ τῶν εἰκόνων αὐτῶν καὶ τὰς ἐορτὰς αὐτῶν.

Ἐν τῇ διδασκαλίᾳ τοῦ Λουθήρου βλέπομεν ὅτι οὐ μόνον καταχρήσεις μεταγενέστεραι τῆς δυτικῆς ἐκκλησίας καταπολεμοῦνται, ἀλλ' ἀνατρέπονται καὶ πολλὰ διδασκαλῆαι καὶ ἔθιμα τῆς ἀρχαίας ἐκκλησίας. Ἡ μεταρρυθμίσις αὐτοῦ προσέβαλεν ἐν γένει ὀλόκληρον τὸ σύστημα τῆς ἐκκλησιαστικῆς διδασκαλίας καὶ τάξεως, ὅπως κατὰ τοὺς πρώτους αἰῶνας εἶχε μορφωθῆ. Τοιοῦτοτρόπως ἀντειέθη ὁ Λουθήρος οὐ μόνον πρὸς τὴν λατινικὴν, ἀλλὰ καὶ πρὸς τὴν ὀρθόδοξον ἐκκλησίαν, ἣτις μέση μεταξὺ καθολικισμοῦ καὶ προτεσταντισμοῦ ἰσταμένη ἀποφεύγει ἀμφοτέρων τὰς ἀντιθέτους ὑπερβολάς. Ἡ ἀνατολικὴ ἐκκλησία ὀρθῶς ποιοῦσα βαδίζει μέσσην ὁδόν. Διότι Ἰον θέλει καὶ τὴν Γραφὴν καὶ τὰς παραδόσεις· Ὡν ἀπαιτεῖ καὶ πίστιν καὶ ἔργα· Ὡν ἀποφεύγει καὶ τὰς ὑπερβολικὰς ἐπιδείξεις καὶ τὴν γυμνότητα ἐν τῇ λατρείᾳ· καὶ ἄον ἀποκροεὶ καὶ τὸν παπικὸν δεσποτισμὸν καὶ τὴν προτεσταντικὴν ἀναρχίαν ἐν τῇ διοικήσει.

Αἱ ἰδέαι τοῦ Λουθήρου εὗρον ταχέως ὑποδοχὴν καὶ διεδίδοντο ἐν Γερμανίᾳ, πολλοὶ δὲ ἡγεμόνες αὐτῆς ἠσπάζθησαν αὐτάς. Ὅπου ἡ διδασκαλία τοῦ Λουθήρου εἰσήγετο, τὰ ἐκκλησιαστικὰ πράγματα μετερρυθμίζοντο ἐκ θεμελίων· ἡ λατινικὴ γλώσσα ἐν τῇ λατρείᾳ κατηργεῖτο, εἰσαγομένης τῆς γερμανικῆς· ἡ ἐξήγησις τῆς Γραφῆς καὶ τὸ ἐπ' αὐτῆς κήρυγμα ἀπέβαινε τὸ κέντρον τῆς νέας λατρείας· αἱ εἰκόνες ἐξεβάλλοντο τῶν ἐκκλησιῶν· τὰ μοναστήρια κατηργοῦντο· οἱ ἐπίσκοποι ἀπεδιώκοντο· ἡ ἀγαμία τοῦ κλήρου ἀπεκλήρωτο. Τὴν διάδοσιν τῆς νέας πίστεως βραχέως ἔφερον οἱ ἐκ τῶν ἡγεμόνων πιστοὶ ἐμμένοντες εἰς τὸν καθολικισμὸν, ἐν οἷς καὶ ὁ αὐτοκράτωρ Κάρολος ὁ Ε'. Ἀλλ' ὅτε ἠθέλησαν ἐν τῷ Συνεδρίῳ τοῦ Σπέיעρ κατὰ τὸ 1529 ν' ἀπαγορεύσωσι τὴν ἐξάπλωσιν αὐτῆς εἰς νέας χώρας, οἱ εὐαγγελικοὶ ἡγεμόνες (εὐαγγελικοὺς ἐκάλεσαν ἑαυτοὺς οἱ ὀπαδοὶ τοῦ Λουθήρου κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τοὺς καθολι-

κούς) διεμαρτυρήθησαν κατά τῆς ἀποφάσεως ταύτης, ὅθεν καὶ διαμαρτυρόμενοι ἢ προτεστάνται ἐκλήθησαν. Ἐπειδὴ δ' ἐν νέῳ τινὶ *συνεδρίῳ τῆς Αὐγούστου* (1530) οἱ καθολικοὶ ἠπέλιθσαν, ὅτι θέλουσι βιάσει αὐτοὺς νὰ ἐγκαταλίπωσι τὰς νέας ἰδέας, συγκροτήσαντες συμμαχίαν ἦσαν ἔτοιμοι διὰ τῶν ὅπλων νὰ ὑπερμαχήσωσιν αὐτῶν. Καὶ τότε μὲν προελήφθη ὁ θρησκευτικὸς πόλεμος μεταξὺ τῶν Γερμανῶν ἡγεμόνων, ἀλλὰ μετ' ὀλίγα ἔτη ἐξερράγη ἕνεκα τῶν αὐτῶν λόγων ὁ *σμαλκαλδικὸς* λεγόμενος πόλεμος, οὗτινος ἀποτέλεσμα ὑπῆρξεν, ὅτι οἱ καθολικοὶ ἠναγκάσθησαν ἐπὶ τῆς ἐν *Αὐγούστῃ εἰρήνης* (1555) ν' ἀναγνωρίσωσι τὰς νέας ἐκκλησίας καὶ ν' ἀποδεχθῶσι γενικὴν θρησκευτικὴν ἐλευθερίαν.

Καθὼς δὲ ὁ Λουθηρος ἠγέρθη ἐν Γερμανίᾳ, σχεδὸν συγχρόνως ἐπανεστῆ κατὰ τοῦ παπισμοῦ ἐν Ζυρίχῃ τῆς Ἑλβετίας ὁ *Ζβίγγλιος*, οὗτινος αἱ ἰδέαι ἦσαν σχεδὸν αἱ αὐταὶ ταις τοῦ Λουθήρου. Τὴν ἐλβετικὴν μεταρρόθμισιν συνεπλήρωσε μετὰ τὸν θάνατον αὐτοῦ ὁ ἐν Γενεύῃ διδάξας *Καλβίνος*, ὅστις τοσοῦτον ἐφημίσθη ὡς θεολόγος δεινός, ὥστε αἱ ἐλβετικαὶ ἐκκλησίαι ἐξ αὐτοῦ ὠνομάσθησαν *καλβινικαί*. Οἱ λουθηρανοὶ καὶ οἱ καλβινισταὶ ἕμενον ἀπ' ἀλλήλων κεχωρισμένοι, διότι οἱ μὲν λουθηρανοὶ παρεδέχοντο, ὅτι πραγματικῶς ἐν τῇ εὐχαριστίᾳ μεταλαμβάνει ὁ πιστὸς τοῦ σώματος καὶ τοῦ αἵματος τοῦ Κυρίου ὑπὸ τὸν ἱερὸν ἄρτον καὶ τὸν ἱερὸν οἶνον, οἱ δὲ καλβινισταὶ εἰκονικῶς καὶ πνευματικῶς, οἱ καλβινισταὶ ἔχουσι καὶ τὸν ἀπόλυτον προορισμόν, ὃν ἀπορρίπτουσιν οἱ λουθηρανοὶ. Ὁ ἀπόλυτος προορισμὸς εἶναι τὸ δόγμα τῶν καλβινιστῶν, καθ' ὃ ὁ Θεὸς χωρὶς ν' ἀποβλέπη εἰς τὴν ἡθικὴν ἀξίαν ἐκάστου ἀθαιρέτως προώρισε δὴθεν πρὸ τῶν αἰώνων τίνες τῶν ἀνθρώπων ἤθελε νὰ σωθῶσι (καὶ μόνον οὗτοι σφύζονται) καὶ τίνες θὰ ἐγκατελείποντο ὑπ' αὐτοῦ εἰς ἀπώλειαν. Τὸ δόγμα τοῦτο εἶναι παράλογον καὶ κἀριστῆ ἄδικον τὸν Θεόν.

§ 48.

**Πῶς διεδόθη ἡ μεταρρύθμισις καὶ ποῦ ἐκτὸς
τῆς Γερμανίας καὶ τῆς Ἑλβετίας ;**

Ἀπὸ τῆς Γερμανίας καὶ τῆς Ἑλβετίας, τῶν κυρίων ἐστιῶν αὐτῆς, ταχέως ἐξηπλώθη ἡ μεταρρύθμισις εἰς ἅπασαν σχεδὸν τὴν βόρειον Εὐρώπην, εἰς τὴν Σουηδίαν, τὴν Νορβηγίαν, τὴν Δανίαν, τὴν Πολωνίαν, τὴν Οὐγγαρίαν, τὴν βόρειον Γαλλίαν, τὴν Ὀλλανδίαν καὶ τὴν Ἀγγλίαν, βραδύτερον δὲ καὶ εἰς τὴν βόρειον Ἀμερικὴν. Ἡ ἐξάπλωσις δ' αὕτη δὲν ἐγένετο ἄνευ ἀγῶνων καὶ ἐμφυλίων σπαραγμῶν, διότι οἱ ἐμμένοντες εἰς τὴν παλαιὰν ἐκκλησίαν δὲν ἠγείνοντο ἐκ φανατισμοῦ νὰ βλέπωσι τὴν μεταρρύθμισιν θριαμβεύουσαν. Ἐν Γαλλίᾳ κατεδιώχθησαν οἱ προτεστάνται, Οὐγενότοι καλούμενοι, ἀπηνέστατα. Μόνον ἐν μιᾷ νυκτί, τῇ τοῦ ἁγίου Βαρθολομαίου, ὁπότε ἐκ συνωμοσίας, ἧς τὸ σύνθημα ἐδόθη ἀπ' αὐτῶν τῶν ἀνακτόρων τῶν Παρισίων ἐπὶ Αἰκατερίνης τῆς ἐκ Μεδίκων (τῷ 1572), ἐπέπεσον κατ' αὐτῶν οἱ καθολικοὶ, λέγεται ὅτι ἐσφάγησαν 100,000 ἐξ αὐτῶν! Καὶ βραδύτερον δὲ κατεδιώχθησαν ἐν Γαλλίᾳ οἱ Οὐγενότοι. Ἐρρίκος ὁ Γ', ὁ βασιλεὺς τῆς Γαλλίας, ἐδολοφονήθη ὑπὸ τινος καθολικοῦ φανατικοῦ, διότι ἐτόλμησε νὰ συμμαχήσῃ μετὰ τῶν προτεστάντων, ὁ δὲ Ἐρρίκος ὁ Δ' ἔσχε τὴν αὐτὴν τύχην, διότι ἐξέδωκε τὸ διάταγμα τῆς Νάντης, δι' οὗ παρείχετο τοῖς διαμαρτυρομένοις ἐλευθερίαν. Ἐπὶ Λουδοβίκου ΙΔ' ἠναγκάσθησαν 70,000 διαμαρτυρομένων νὰ φύγωσιν ἐκ τῆς πατρίδος των. Μόλις δὲ ἡ μεγάλη γαλλικὴ ἐπανάστασις τοῦ 1789 ἀπένειμε τοῖς διαμαρτυρομένοις πλήρη θρησκευτικὴν ἐλευθερίαν καὶ ἴσα τοῖς ἐν Γαλλίᾳ καθολικοῖς δικαιώματα. Θρησκευτικοὶ διωγμοὶ καὶ πόλεμοι συνέδησαν κατὰ τὸν 15' καὶ τὸν 17' αἰῶνα καὶ ἐν Ἀγγλίᾳ ἔνεκα τῆς μεταρρυθμίσεως, ἣν εἰσήγαγεν εἰς τὴν χώραν ταύτην Ἐρρίκος ὁ Η'. Τὴν μεταρρύθμισιν ἐπολέμησεν ἀπανθρώπως Μαρία ἡ Καθολικὴ. Ἀλλ' ὁ Ἐδουάρδος 5' καὶ ἡ Ἐλισάβετ μετὰ ταῦτα ἐξησφάλισαν ὀριστικῶς εἰς αὐτὴν τὴν νίκην. Καὶ

ἡ Γερμανία δὲ κατεσπαράχθη κατὰ τὸν ΙΖ' αἰῶνα ὑπὸ τοῦ τριακονταετοῦς θρησκευτικοῦ πολέμου, καθ' ὃν προσήλθε τοῖς ἐν Γερμανίᾳ εὐαγγελικοῖς σύμμαχος ὁ περίφημος τῶν Σουηδῶν βασιλεὺς Γουσταῦος Ἀδόλφος. Τοὺς καθολικοὺς στρατοὺς ὠδήγηον τότε οἱ δύο μεγάλοι στρατηγοὶ Τίλλυ καὶ Βαλενστάιν. Ἐπὶ τέλους, ἄφου ἡρημώθη σχεδὸν ἡ Γερμανία, ἡ νίκη ἔκλινεν ὑπὲρ τῶν προτεσταντῶν, οἵτινες διὰ τῆς ἐν Βεσφαλίᾳ εἰρήνης (1648) ἀπῆλθον πλῆρως ἐλευθερίας καὶ ἰσότητος πρὸς τοὺς καθολικοὺς. Τοιαῦτα κακὰ προξένησεν ἐν τῇ δυτικῇ Εὐρώπῃ ὁ θρησκευτικὸς φανατισμὸς, ὅστις δὲν ἤθελε ν' ἀναγνωρίσῃ τὴν ἐλευθερίαν τῆς συνειδήσεως. Ἐπὶ τέλους ὅμως ἠναγκάσθησαν οἱ καθολικοὶ ν' ἀναγνωρίσωσι τὰς νέας ἐκκλησίας. Ἀπὸ τοῦ παρελθόντος αἰῶνος διὰ τῆς ἐξαπλώσεως τῶν φώτων καὶ διὰ τῆς ἐπιρροῆς τοῦ ἀληθοῦς χριστιανικοῦ πνεύματος ἤρχισε νὰ ἐπικρατῇ ἐν Εὐρώπῃ τὸ πνεῦμα τῆς ἀνοχῆς· οὐδεὶς δὲ πλεόν ἕνεκα τῶν θρησκευτικῶν του πεποιθήσεων καταδιώκεται.

Οἱ διαμαρτυρόμενοι διηρέθησαν καὶ ἀπετέλεσαν πολλὰς αἰρέσεις, αἱ κυριώτεραι τῶν ὁποίων εἶναι οἱ λουθηρανοὶ, οἱ καλβινισταί, οἱ βαπτισταί, οἱ οὐνιτάριοι, οἱ μεθοδισταί, οἱ κουάκεροι, οἱ μορμῶνοι καὶ ἄλλοι. Αἱ διαφοραὶ μεταξὺ αὐτῶν εἶναι ἀσήμαντοι. Πάντες σχεδὸν στηρίζονται εἰς τὴν Γραφὴν μόνην καὶ ἀπορρίπτουσι τὰς παραδόσεις, ἐκ μόνης δὲ τῆς πίστεως ἐξαρτῶσι τὴν σωτηρίαν, ἡ δὲ λατρεία συνίσταται εἰς μόνον τὸ κήρυγμα. Ἡ θεολογία ἀνεπτύχθη μεγάλως παρὰ τοῖς διαμαρτυρομένοις, ἰδίως ἐν Γερμανίᾳ. Ὁ Σλεϊερμάχερος εἶναι ὁ μέγιστος τῶν θεολόγων αὐτῶν.

§ 49.

Ποία ἡ ἐκκλησιαστικὴ διοίκησις καὶ ἡ λατρεία καὶ ποῖα τὰ ἤθη παρὰ τοῖς διαμαρτυρομένοις ;

Ὁ Λούθηρος καὶ ἄλλοι μεταρρυθμισταί, μὴ ἀποδεχόμενοι ἴδιαν τινα ἐξουσίαν τῶν ἱερέων (ιεραρχίαν), ἐκήρυξαν πάντας

τοὺς χριστιανοὺς ἴσους. Οἱ δὲ κήρυκες τοῦ λόγου παρ' αὐτοῖς εἶναι λειτουργοὶ ἢ υπάλληλοι τῆς ἐκκλησίας, ἐκ ταύτης λαμβάνοντες διὰ τῆς ἐκλογῆς τὴν ἐξουσίαν. Μόνον δὲ πρεσβυτέρους καὶ διακόνους ἀναγνωρίζουσι, πλὴν τῶν Ἀγγλων ἢ ἐπισκοπιανῶν, οἵτινες διατηρήσαντες τὴν ἱερωσύνην μετὰ πάντων τῶν βαθμῶν αὐτῆς ἔχουσι καὶ ἐπισκόπους. Ἐν ταῖς ἄλλαις προτεσταντικαῖς ἐκκλησίαις σύνοδοι πρεσβυτέρων καὶ λαϊκῶν ἢ διοριζομένων ἀπ' εὐθείας ὑπὸ τῶν κυβερνήσεων ἢ ἐκλεγομένων ἐλευθέρως ὑπὸ τῶν κοινοτήτων ἀποτελοῦσι τὸς ἀνωτάτας ἐκκλησιαστικὰς ἀρχάς, αἵτινες ὅμως τελοῦσιν ὑπὸ τὴν ἀνωτάτην ἐποπτεῖαν τῶν κατὰ τόπους κυβερνήσεων καὶ ἐν πᾶσι συμπράττουσι μετ' αὐτῶν.

Τὴν λατρείαν ἀπεργύμωνσαν καὶ ἠπλοποίησαν ὑπὲρ τὸ δέον οἱ μεταρρυθμισταί, ἐντελῶς ἀπορρίψαντες πάσας σχεδὸν τὰς τελετάς, δι' ὧν ἀπὸ ἀρχαιοτάτων χρόνων ἡ χριστιανικὴ λατρεία εἶχε κοσμηθῆ, καὶ περιώρισαν αὐτὴν εἰς μόνην σχεδὸν τὴν ἀνάγνωσιν τῆς Ἀγίας Γραφῆς καὶ εἰς τὸ κήρυγμα ἐπὶ τοῦ ἀναγνωσθέντος μέρους. Τὸ Κυριακὸν δεῖπνον σπανίως μόνον τελεῖται παρ' αὐτοῖς. Εἰκόνας ἢ ἄλλα ἀντικείμενα κινουνταῖς τὴν εὐλάβειαν σχεδὸν ἐλλείπουσιν ἐντελῶς ἀπὸ τῶν προτεσταντικῶν ναῶν. Τὸ βάπτισμα τελεῖται παρ' αὐτοῖς ὡς ἐν τῇ δυτικῇ ἐκκλησίᾳ διὰ ραντίσματος ἢ ἐπιχύσεως. Τὸ χρίσμα ἢ σφράγισις παρέχεται τοῖς μὲν νέοις κατὰ τὸ 14ον περίπου ἔτος, ταῖς δὲ κόραις κατὰ τὸ 12ον. Κατὰ τὸν ὅρισμόν τῶν κηρύκων, καθὼς καὶ κατὰ τὴν τέλεσιν τοῦ γάμου, λαμβάνουσι καὶ παρ' αὐτοῖς χώραν ἀπλᾶί τινες τελεταί, αἵτινες δὲν θεωροῦνται ὡς μυτήρια.

Ἡ ἠθικὴ κατάστασις τῶν προτεσταντικῶν λαῶν, Γερμανῶν, Ἑλβετῶν, Ἀγγλων καὶ λοιπῶν, ὁμολογεῖται ὑπερτέρα τῆς τῶν καθολικῶν λαῶν. Πρὸς τοῦτο συντελεῖ ἡ περὶ κατηχήσεως τῶν νέων φροντίς, ἡ ἐπ' ἐκκλησίαις συχνὴ διδασκαλία καὶ ἡ ἀνάγνωσις τῆς Γραφῆς. Ἡ Κυριακὴ θεωρεῖται παρὰ τοῖς διαμαρτυρομένοις ὡς ἡμέρα ἀφιερωμένη εἰς τὴν προσευχὴν καὶ τὴν μελέτην τῆς Γραφῆς. Ἐκάστη οἰκογένεια ἔχει τὴν Γραφὴν αὐτῆς. Ἄξιος ἐπαίνου θεωρεῖται καὶ ὁ ζῆλος μετ' οὗ ἐργάζονται οἱ διαμαρτυρόμενοι, διαφόρους ἱεραποστολικὰς ἐταιρεῖας ἀποτελοῦντες ὑπὲρ τῆς

ἐξ-απλώσεως τοῦ Εὐαγγελίου. Μόνον, ὅταν οἱ ἱεραπόστολοι αὐτῶν ἐνεργῶσι καὶ μεταξύ τῶν ἄλλων χριστιανῶν οἰονδήποτε προσηλυτισμόν, εἶναι ἀξιόμμεπτοι. Οἱ διχμαρτυρούμενοι συμποσοῦνται εἰς 180 ἑκατομμύρια.

Δ'.

*Σχέσεις τῆς ὀρθοδόξου ἐκκλησίας πρὸς τοὺς δυτικούς
καὶ τοὺς διαμαρτυρομένους.*

§ 50.

*Ποῖαι ὑπῆρξαν αἱ σχέσεις τῆς ἀνατολικῆς ἐκκλησίας
πρὸς τοὺς πάπας κατὰ τοὺς χρόνους τούτους;*

Εἶδομεν ἄλλοτε, ὅτι, ἀφ' ὅτου ἐγένετο τὸ σχίσμα, πολλαὶ ἐγένοντο ἀπόπειραι πρὸς ἔνωσιν τῶν ἐκκλησιῶν. Οἱ πάπαι πάντοτε ἐπόθουν νὰ ἴδωσι τὴν ἀνατολικὴν ἐκκλησίαν εἰς ἑαυτοὺς ὑποτεταγμένην. Μετὰ τὴν ἄλωσιν, πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον ἐζήτησαν νὰ ἐξεγείρωσι κατὰ τῶν Τούρκων τοὺς ἡγεμόνας τῆς Δύσεως, ἐλπίζοντες ὅτι, ἐκδιωκομένων αὐτῶν ἀπὸ τῆς Ἀνατολῆς καὶ περιερχομένης ταύτης ὑπὸ καθολικοὺς ἡγεμόνας, ἐὰ ἠδύναντο νὰ ἐπεκτείνωσι ἐνταῦθα τὸ κράτος των. Ἀλλ' εἶχον ἤδη παρῆλθει οἱ χρόνοι, καθ' οὓς ἡ φωνὴ τῶν παπῶν ἠκούετο ὑπὸ τῶν λαῶν καὶ ἡγεμόνων τῆς Δύσεως. Οἱ ἡγεμόνες ἐκώφεον νῦν. Διὰ τοῦτο ἐπεδιώξαν ἕκτοτε οἱ πάπαι ἄλλα μέσα πρὸς ἐπίτευξιν τοῦ σκοποῦ αὐτῶν· ἐζήτησαν δηλ. διὰ τῶν ἰησουιτῶν καὶ ἄλλων μοναχικῶν ταγμάτων νὰ προσηλυτίσωσι τοὺς ὀρθοδόξους λαοὺς τῆς Ἀνατολῆς. Οἱ ἰησουίται ἐφάνησαν τὸ πρῶτον ἐν Κωνσταντινουπόλει κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ ΙΖ' αἰῶνος, προστατευόμενοι δὲ ὑπὸ τῶν πρέσβειων τῶν καθολικῶν δυνάμεων, καὶ μάλιστα τῆς Αὐστρίας, Βενετίας καὶ Γαλλίας, ἔδρυσαν πολυλαχοῦ σχολεῖα καὶ ἐνήργουν σκανδαλωδῶς προσηλυτισμόν. Κέντρα

αὐτῶν ἐχρησίμευον ἐκτὸς τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἢ Σμύρνης καὶ ἢ Χίος. Συγχρόνως δὲ ἰδρῦθη καὶ σχολεῖον ἐν Ρώμῃ, ὅπως μορφῶνται ἐν αὐτῇ Ἕλληνες νέοι, οἵτινες μετὰ ταῦτα ὡς Λατίνοι ἱεραπόστολοι μεταβαίνοντες εἰς τὴν Ἀνατολὴν νὰ σπουδάζωσι νὰ ἐλκώσι τοὺς ὁμογενεῖς των εἰς τὸν παπισμὸν. Ἐκείθεν ἐξῆλθε Λέων ὁ Ἀλλάτιος ὁ λυσσωδῶς τὴν ἀνατολικὴν ἐκκλησίαν πολεμήσας. Ἡ *προπαγάνδα*, προσηλυτιστικὴ εἰσαγωγή ἐν Ρώμῃ, προσέφερον ἄφθονα τὰ μέσα πρὸς τοὺς σκοποὺς τούτους. Ἄλλ' οἱ ἡμέτεροι, καίπερ πανταχόθεν πιεζόμενοι, καίπερ δυνάμενοι διὰ τῆς ἀποδοχῆς τοῦ παπισμοῦ νὰ ἐλπίσωσι νὰ τύχωσι τῆς προστασίας τῶν ἰσχυρῶν εὐρωπαϊκῶν δυνάμεων, ἔμενον πιστοὶ εἰς τὴν ἐκκλησίαν των καὶ ἀπέφευγον τὰς προσηλυτιστικὰς τάχτας παγίδας τῶν ἰησουϊτῶν. *Μόνον εὐάριθμοὶ τινες Ἕλληνες* ἐν Ἑπτανήσῳ, ταῖς Κυκλάσι νήσοις, τῇ Σμύρνῃ καὶ τῇ Χίῳ ἐδεχθησαν τὸν παπισμὸν, ὠνομάσθησαν δὲ *οὐνῖται* (*unite cum romana ecclesia*) ἢ γραικοκαθολικοὶ. Οἱ οὐνῖται ἢ γραικοκαθολικοὶ οὗτοι, οἵτινες λέγονται καὶ φραγκοἰῆτες καὶ λεβαντίνοι, ἐξελατινίσθησαν ἐντελῶς, διότι καὶ τὸν Πάπαν ὡς κεφαλὴν τῆς ἐκκλησίας δέχονται καὶ τὰ δόγματα τῆς λατινικῆς ἐκκλησίας προσθεοῦσι καὶ τὴν λατρείαν των λατινιστὶ τελοῦσι. Τὰς αὐτὰς ἐνεργείας ἀνέπτυξεν ἡ ρωμαϊκὴ ἐκκλησία καὶ κατὰ τῶν ἐν *τῇ μεσημβρινῇ Ἰταλίᾳ* καὶ ταῖς ἐμπορικαῖς ταύτης πόλεσιν ὀρθοδόξων, ὅπου εἶχον ἐγκατασταθῆ Ἕλληνες τὸ ἐμπόριον μετερχόμενοι, ἐν *Βενετίᾳ* καὶ ταῖς *αὐστριακαῖς ἐπαρχίαις*. Ὅσοι τῶν ἀνατολικῶν τῶν χωρῶν τούτων ἠνώθησαν μετὰ τῆς Ρώμης ἀποδεχθέντες τὸ πρωτεῖον τοῦ πάπα ἐτήρησαν ἀδεία αὐτοῦ τὴν ἐθνικὴν γλῶσσαν καὶ τὸν γάμον τῶν κληρικῶν των. Οἱ πάπαί μέχρι τῶν ἡμερῶν ἡμῶν ἐξακολουθοῦσιν ἐπιθυμοῦντες καὶ ἐπιδιώκοντες τὴν ὑποταγὴν τῶν ἀνατολικῶν ὑπὸ τὸ κράτος των. Ὁ πάπας *Πῖος ὁ Θ'* καὶ κατὰ τὸ 1848 δι' ἐγκυκλίου του καὶ μικρὸν πρὸ τῆς τελευταίας ἐν Ρώμῃ συνόδου (1869) δι' ἐπιστολῆς του ἐκάλεσε τοὺς ἀνατολικοὺς εἰς ὑποταγὴν. Οἱ πατριάρχαι ἀπήντησαν ὡς ἔδει. Καὶ *Λέων ὁ ΙΓ'* διατάξας νὰ ἐορτάζηται ὑπὸ πάσης τῆς καθολικῆς ἐκκλησίας ἡ ἐορτὴ τῶν ἀποστόλων τῶν Σλαῶν Μεθοδίου καὶ Κυρίλλου (1880) ἐζήτησε νὰ ἐλκώσῃ τοὺς

ὀρθοδόξους Σλαβούς εἰς τὴν μετ' αὐτοῦ ἔνωσιν. Βραδύτερον δὲ (τῷ 1895) δι' ἐγκυκλίου τοῦ προσεκάλεσε τοὺς ἀνατολικούς ν' ἀσπασθῶσι τὸν καθολικισμόν. Ἀλλὰ δικαίως οὐδεὶς τούτων ἔδωκε προσοχὴν εἰς τὴν φωνὴν αὐτοῦ. Ἐν γένει οἱ ὀρθόδοξοι λαοὶ οὐδέποτε θ' ἀνεχθῶσιν ἐγκαταλείποντες τὰς ἀρχαίας παραδόσεις των, προδίδοντες τὴν πίστιν τῶν πατέρων αὐτῶν, τὴν στηριζομένην ἐπὶ τοῦ Εὐαγγελίου καὶ τῶν ἀρχαίων οἰκουμενικῶν συνόδων, ν' ἀποδεχθῶσι τὸν λατινισμόν τὸν διαστρέψαντα οἰκτρῶς τὸν χριστιανισμόν καὶ νὰ ὑποκῦψωσιν ὑπὸ τὸν παπικὸν ζυγόν.

§ 51.

Τίνες ὑπῆρξαν αἱ σχέσεις τῆς ἀνατολικῆς ἐκκλησίας πρὸς τὰς προτεσταντικὰς ἐκκλησίας ;

Αἱ προτεσταντικαὶ ἐκκλησίαι περιῆλθον τὸ πρῶτον εἰς σχέσεις πρὸς τὴν ἀνατολικὴν ἐκκλησίαν, ὅτε τῷ 1574 οἱ λουθηρανοὶ θεολόγοι τῆς *Τυβίγγης* ἔγραψαν ἐπιστολὴν πρὸς τὸν πατριάρχην Ἰερουσαλὴμ τὸν Β', δι' ἧς ἐκθέτοντες τὴν πίστιν αὐτῶν ἐζήτησαν νὰ πείσωσιν αὐτόν, ὅτι οἱ μεταρρυθμιστὰὶ ἠγέρθησαν οὐχὶ κατὰ τῆς ἀρχαίας χριστιανικῆς διδασκαλίας, ἀλλὰ κατὰ τῆς διαστροφῆς αὐτῆς διὰ τῶν Λατίνων μοναχῶν, καὶ ὅτι διὰ τοῦτο δύναται νὰ ὑφίσταται ἐκκλησιαστικὴ κοινωνία μεταξὺ τῶν δύο ἐκκλησιῶν. Ὁ Ἰερουσαλὴμ ἄνωγ ἀπαντῶν κατέδειξεν, ὅτι, ἂν καὶ οἱ ἀνατολικοὶ συμφωνοῦσι τοῖς διαμαρτυρομένοις ἐν τῇ ἀπορρίψει τοῦ παπισμοῦ, τοῦ καθαρητηρίου, τῶν ἀφέσεων, τῆς ἀναγκαστικῆς ἀγαμίας πάντων τῶν κληρικῶν, τῆς λατινικῆς γλώσσης καὶ ἄλλων, ἐν τούτοις ἐν πολλοῖς ἄλλοις διαφωνοῦσιν αἱ δύο ἐκκλησίαι, ἰδίως δὲ ὅτι ἐν τῇ ἀνατολικῇ ἐκκλησίᾳ ἔθεωρήθησαν πάντοτε τὰ ἑπτὰ μυστήρια, αἱ παραδόσεις, τὰ ἀγαθὰ ἔργα, ἡ τιμὴ τῶν ἁγίων καὶ τῶν εἰκόνων αὐτῶν καὶ τὸ ἀξίωμα τῶν ἐπισκόπων, τὰ κακῶς ὑπὸ τῶν διαμαρτυρομένων ἀπορριπτόμενα, ὡς σεβαστὰ διδασκαλία ἀπὸ ἀρχαιστάτων χρόνων ἰσχύουσαι. Νέαι ἐπιστολαὶ ἐκατέ-

ρωθεν ἀντηλλάγησαν, ἀλλὰ συμφωνία δὲν κατέστη δυνατόν νὰ ἐπέλθῃ. Ὁμοίως ἐναύγησαν καὶ πᾶσαι αἱ μετὰ ταῦτα γενόμεναι ἀπόπειραι περὶ ἐνώσεως τῶν προτεσταντῶν καὶ ὀρθοδόξων. Φιλικώτατα πρὸς τοὺς διαμαρτυρομένους διέκειτο ἐκ τῶν πατριαρχῶν ὁ κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ ΙΖ' αἰῶνος ἀκμάσας **Κύριλλος ὁ Δούκαρις**, ἐλπίζων ὅτι διὰ τῆς μετ' αὐτῶν φιλίας καὶ τῆς προστασίας τῶν προτεσταντικῶν δυνάμεων ἠδύνατο νὰ καταπολεμηθῶσιν ἐπιτυχέστερον αἱ ἐν τῇ Ἀνατολῇ ἐνέργειαι τῶν ἰησουϊτῶν, ἀλλὰ διὰ τοῦτο κατηγορήθη, ἢ δὲ ψευδῶς ὑπὸ τὸ ὄνομα αὐτοῦ φανείσα προτεσταντικὴ ὁμολογία τῆς ἀνατολικῆς ἐκκλησίας κατεκρίθη γενικῶς ἐν τῇ Ἀνατολῇ. Τότε ἐξεδόθη ἐλληνιστὶ ἢ Κατ'ἰχνησις Πέτρου τοῦ Μογίλου, μητροπολίτου Κιέβου, ἢ ὑπὸ τῶν πατριαρχῶν ἐπικυρωθεῖσα, ἐν ἣ ἀντετάχθη πρὸς τὰς ἐν τῇ Δύσει ἐκκλησίας, τὴν καθολικὴν καὶ τὰς προτεσταντικὰς, ἢ ἀληθῆς τῆς ἀνατολικῆς ἐκκλησίας διδασκαλία. Ἡ ἀνατολικὴ ἐκκλησία μέση ἴσταμένη μεταξὺ καθολικισμοῦ καὶ διαμαρτυρήσεως ἀπέκρουσε λοιπὸν πάντοτε δικαίως ὡς νεωτερισμοὺς πολλὰς διδασκαλίας τῶν προτεσταντῶν, συμφωνοῦσα μετ' αὐτῶν μόνον, καθ' ὅσον ἀντιτίθενται κατὰ τοῦ παπισμοῦ καὶ τῶν τούτῳ ἰδιαζόντων θεσμῶν καὶ διδασκαλιῶν. Διὰ τὸν αὐτὸν λόγον ἀπεδοκίμασε καὶ τοὺς διαμαρτυρομένους **ἱεραποστόλους**, οἵτινες ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τοῦ ΙΘ' αἰῶνος ἤρξατο νὰ ἐξαπλῶνται ἐν τῇ Ἀνατολῇ καὶ νὰ ζητῶσι νὰ προσηλυτίσωσι τοὺς ὀρθοδόξους εἰς τὸν προτεσταντισμὸν. Διὰ τῶν ἱεραποστόλων τούτων διεδόθησαν ἐν τῇ Ἀνατολῇ καὶ **μεταφράσεις τῶν Γραφῶν** εἰς τὴν ἀπλὴν γλῶσσαν. Τὰς μεταφράσεις ταύτας τινὲς μὲν τῶν ἡμετέρων θεολόγων ἀπεδοκίμασαν ὡς προσερχομένας ἀπὸ τῶν προτεσταντῶν (**Οἰκονόμος**), ἄλλοι δὲ ἐθεώρησαν ὡς ἀβλαβεῖς (Φαρμακίδης, Βάμβας). Ἐσχάτως ἐν Ἀγγλίᾳ καὶ Ἀμερικῇ πολλοὶ διαμαρτυρόμενοι, μάλιστα **ἐπισκοπιανοί**, **ἔδειξαν ἐπιθυμίαν νὰ ἴδωσι προσεγγιζούσας ἀλλήλαις καὶ συμφιλιουμένας τὰς δύο ἐκκλησίας**. Ἀλλὰ οὐδὲν ἀποτελεσμα προήλθεν.

The page contains extremely faint, illegible text, likely bleed-through from the reverse side of the document. The text is too light to transcribe accurately.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΣΤΟΙΧΕΙΩΔΗΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΗ ΙΣΤΟΡΙΑ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

§ 1. Τί εἶναι Ἐκκλησία καὶ τί Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία ;

ΠΕΡΙΟΔΟΣ Α΄.

*Ἱστορία τῆς Ἐκκλησίας ἀπὸ τῆς ἰδρύσεως αὐτῆς
μέχρι τοῦ Μ. Κωνσταντίνου (1—323).*

§ 2.—Τίς ἡ θρησκευτικὴ καὶ ἠθικὴ κατάστασις τοῦ κόσμου
κατὰ τοὺς χρόνους τῆς ἐμφανίσεως τοῦ χριστιανισμοῦ ;

§ 3.—Πῶς ἰδρύθη διὰ τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ ἡ
ἐκκλησία καὶ ποῦ διεδόθη τὸ πρῶτον ;

§ 4.—Πῶς ἐξηπλώθη μετὰ ταῦτα ὁ χριστιανισμὸς καὶ πρὸς
τίνας δυσχερείας ἐπάλαισεν ἢ ἐξάπλωσίς του ;

§ 5.—Τίνες εἶναι οἱ κατὰ τῶν χριστιανῶν διωγμοί ;

§ 6.—Περὶ τῶν πατέρων καὶ ἐκκλησιαστικῶν συγγραφέων τῶν
πρῶτων αἰῶνων ἀπὸ Χριστοῦ.

§ 7.—Περὶ τῶν ἀποστολικῶν πατέρων.

§ 8.—Περὶ τῶν ἀπολογητῶν.

§ 9.—Περὶ τῶν Ἀλεξανδρινῶν θεολόγων.

§ 10.—Περὶ Ὁριγένης καὶ ἄλλων πατέρων.

§ 11.—Περὶ Εἰρηναίου καὶ λοιπῶν συγγραφέων τοῦ Β΄ καὶ
Γ΄ αἰῶνος.

§ 12.—Περὶ τῶν Λατίνων ἐκκλησιαστικῶν συγγραφέων.

§ 13.—Ποία ἦτο ἡ διοίκησις τῆς ἐκκλησίας κατὰ τὴν ἐποχὴν
ταύτην ;

- § 14.—Ποία ἦτο ἡ λατρεία τῆς ἀρχαίας ἐκκλησίας ;
 § 15.—Ποία ἦσαν τὰ ἦθη τῶν ἀρχαίων χριστιανῶν ;

ΠΕΡΙΟΔΟΣ Β'.

Ἱστορία τῆς Ἐκκλησίας ἀπὸ τοῦ Μ. Κωνσταντίνου μέχρι τοῦ σχίσματος (323—867).

- § 16.—Πῶς ἐθριάμβευσεν ὁ χριστιανισμὸς μετὰ τὸν Μ. Κωνσταντῖνον ;
 § 17.—Εἰς τίνες νέους λαοὺς ἐξηπλώθη ὁ χριστιανισμὸς ;
 § 18.—Πῶς ἀνεπτύχθη ἡ χριστιανικὴ διδασκαλία κατὰ τοὺς χρόνους τούτους ;
 § 19.—Περὶ Ἀθανασίου καὶ Μ. Βασιλείου.
 § 20.—Περὶ Γρηγορίου Ναζιανζηνοῦ.
 § 21.—Περὶ Χρυσοστόμου καὶ ἄλλων συγχρόνων πατέρων.
 § 22.—Περὶ τῶν Λατίνων πατέρων.
 § 23.—Πῶς διεμορφώθη κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην ἡ ἐκκλησιαστικὴ διοίκησις καὶ πῶς ἀνεφάνησαν οἱ πατριάρχαι ;
 § 24.—Πῶς ηῤῆθη ἡ ἐξουσία τῶν ἐπισκόπων Ῥώμης ;
 § 25.—Τίς ἦτο ἡ ἀνωτάτη πραγματικὴ ἐξουσία ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ καὶ πόσαι οἰκουμενικαὶ σύνοδοι ἐγένοντο ;
 § 26.—Πῶς εἶχεν ἡ λατρεία κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην ;
 § 27.—Ποία τὰ ἦθη τῶν χριστιανῶν τῆς ἐποχῆς ταύτης ;
 § 28.—Πῶς ἀνεφάνη τὸ πρῶτον ὁ μοναχικὸς βίος καὶ πῶς διεδόθη μετὰ ταῦτα ;

ΠΕΡΙΟΔΟΣ Γ'.

Ἱστορία τῆς ἐκκλησίας ἀπὸ τοῦ σχίσματος μέχρι τῆς ἀλώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως (867—1453).

Α' Ἀνατολικὴ ἐκκλησία.

- § 29.—Πῶς ἐγένετο τὸ σχίσμα μετὰξὺ ἀνατολικῆς καὶ δυτικῆς ἐκκλησίας ;

§ 30.—Ἐγένετο ἀπόπειρα πρὸς ἔνωσιν τῶν ἐκκλησιῶν κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην ;

§ 31.—Ποία τις ἦτο ἡ βυζαντινὴ θεολογία καὶ παιδεία ;

§ 32.—Ποία ἦτο ἡ ἐκκλησιαστικὴ διοίκησις καὶ ποία τὰ ἔθθη καὶ ἡ λατρεία κατὰ τοὺς χρόνους τούτους ;

§ 33.—Πότε ἐπεσεράφησαν οἱ Σλαῦοι καὶ ἰδίως οἱ Βούλγαροι καὶ οἱ Ρῶσοι εἰς τὸν χριστιανισμόν ;

B'. Δυτικὴ ἐκκλησία.

§ 34.—Ποίαν δύναμιν ἀπέκτησαν κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην οἱ πάπαι ;

§ 35.—Ποία ἡ λατρεία τῆς δυτικῆς ἐκκλησίας κατὰ τοὺς χρόνους τούτους ;

§ 36.—Ποία τὰ ἔθθη τῆς ἐποχῆς ταύτης ;

§ 36 β'.—Τίνες ἠγέρθησαν κατὰ τῆς διασπορᾶς τῆς ρωμαϊκῆς ἐκκλησίας ;

ΠΕΡΙΟΔΟΣ Δ'.

Ἱστορία τῆς Ἐκκλησίας ἀπὸ τῆς ἀλώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως μέχρι τῶν καθ' ἡμᾶς χρόνων (1453—1915).

A'. Ἱστορία τῆς ἀνατολικῆς ἐκκλησίας.

A'. Ἀνατολικὴ ἐκκλησία ἐν τῷ τουρκικῷ κράτει.

§ 37.—Πῶς προσηνέχθη ἡ ὀθωμανικὴ ἐξουσία πρὸς τὴν ὀρθόδοξον ἐκκλησίαν ;

§ 38.—Πῶς εἶχεν ἡ ἐκκλησιαστικὴ διοίκησις ἐν Τουρκίᾳ ;

§ 39.—Ποία ἦτο ἡ ἐκκλησιαστικὴ παιδεία μετὰ τὴν ἄλωσιν ;

§ 40.—Πῶς εἶχεν ἡ λατρεία καὶ ποία ἦσαν τὰ ἔθθη ;

B'. Ἀνατολικὴ ἐκκλησία ἐν Ἑλλάδι.

§ 41.—Πῶς ἐγένετο ἀνεξάρτητος ἡ ἐκκλησία τῆς Ἑλλάδος καὶ πῶς ὠργανώθη ;

Γ'. Ἀνατολική ἐκκλησία ἐν Ρωσίᾳ.

§ 42.—Πότε ἐγένετο ἀνεξάρτητος ἡ ἐκκλησία τῆς Ρωσίας καὶ ποία ἡ κατάστασις αὐτῆς ;

Δ'. Αἱ λοιπαὶ αὐτοκέφαλοι ὀρθόδοξοι ἐκκλησίαι.

§ 43.—Αἱ ὀρθόδοξοι ἐκκλησίαι Αὐστρίας, Βλαχίας, Σερβίας, Μαυροβουνίου καὶ Ἰθρίας.

§ 44.—Τὸ Βουλγαρικὸν ζήτημα.

Β'. Ἱστορία τῆς δυτικῆς ἐκκλησίας.

§ 45.—Ποία ἡ δύναμις καὶ τίνες αἱ τάσεις τῶν παπῶν ;

§ 46.—Ποία ἡ λατρεία καὶ ποία τὰ ἔθνη παρὰ τοῖς καθολικοῖς λαοῖς ;

Γ'. Ἱστορία τῶν προτεσταντικῶν ἐκκλησιῶν.

§ 47.—Πῶς διὰ τοῦ Λουθήρου, τοῦ Ζβιγγλίου καὶ τοῦ Καλβίνου ἐγένετο ἡ ἐκκλησιαστικὴ μεταρρύθμισις ἐν Γερμανίᾳ καὶ Ἑλβετίᾳ κατὰ τὸν 15' αἰῶνα ;

§ 48.—Πῶς διεδόθη ἡ μεταρρύθμισις καὶ ποῦ ἐκτὸς τῆς Γερμανίας καὶ Ἑλβετίας ;

§ 49.—Ποία ἡ ἐκκλησιαστικὴ διοίκησις καὶ ἡ λατρεία καὶ ποία τὰ ἔθνη παρὰ τοῖς διαμαρτυρομένοις ;

Δ'. Σχέσεις τῆς ὀρθοδόξου ἐκκλησίας πρὸς δυτικοὺς καὶ διαμαρτυρομένους.

§ 50.—Ποίαι ὑπῆρξαν αἱ σχέσεις τῆς ἀνατολικῆς ἐκκλησίας πρὸς τοὺς πάπας ;

§ 51.—Ποίαι ὑπῆρξαν αἱ σχέσεις τῆς ἀνατολικῆς ἐκκλησίας πρὸς τὰς προτεσταντικὰς ἐκκλησίας ;

850
Ἀριθ. } Πρωτ. 1497
          } Διεκπ. 1016

Ἐν Ἀθήναις τῇ 23 Νοεμβρίου

ΒΑΣΙΛΕΙΟΝ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ

Ἡ ἹΕΡΑ ΣΥΝΟΔΟΣ ΤΗΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ

Πρὸς τὸν κ. Ἰ. Διομήδη Κυριακόν.

Καθηγητὴν τῆς Θεολογικῆς ἐν τῷ Ἑθνικῷ Πανεπιστημίῳ.

Ἐπιστρέφουσα ὑμῖν ἡ Σύνοδος τὴν ὑποβληθεῖσαν Αἰτῆν
πρὸς ἔγκρισιν Ἐκκλησιαστικὴν ὑμῶν Ἱστορίαν πρὸς χοῆσιν τοῦ
ἐν τοῖς Γυμνασίοις σπουδάζοντων γνωρίζει ὑμῖν, ὅτι, κατὰ
τὴν ἐκθεσιν τοῦ ἀ' γραμματέως τῆς Ἱ. Συνόδου ἀρχιμ. Πολυ-
κάρπου Θωμᾶ, τοῦ τὸ σύγγραμμα ὑμῶν τοῦτο κατὰ Συνοδικὴν
ἐντολὴν διεξελθόντος, οὐδὲν περιέχεται ἐν αὐτῷ ἀπᾶντων
δόγμασι τῆς Ὁρθοδόξου Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας.

- † Ὁ Ἀθηνῶν ΘΕΟΚΛΗΤΟΣ πρόεδρος
- † Ὁ Κεραλληνίας ΛΑΜΑΣΚΗΝΟΣ
- † Ὁ Ἠλείας ΛΑΜΑΣΚΗΝΟΣ
- † Ὁ Μεσσηνίας ΜΕΛΕΤΙΟΣ
- † Ὁ Μαντινείας καὶ Κυνουρίας ΓΕΡΜΑΝΟΣ

Ὁ Γραμματεὺς
Ἀρχ. ΠΟΛΥΚΑΡΠΟΣ ΘΩΜΑΣ